

Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora

Šprem, Andreja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:896392>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora: perspektiva odrasle
djece bivših zatvorenika**

Andreja Šprem

Zagreb, rujan 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora: perspektiva odrasle
djece bivših zatvorenika**

Andreja Šprem

Izv.prof.dr.sc. Ivana Borić

Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Zagreb, rujan 2022.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora: perspektiva odrasle djece bivših zatvorenika* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Andreja Šprem

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2022.

Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora: perspektiva odrasle djece bivših zatvorenika

Ime i prezime studentice: Andreja Šprem

Ime i prezime mentorice: Izv.prof.dr.sc. Ivana Borić

Ime i prezime komentorice: Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Program/modul na kojem se polaže diplomski ispit: Socijalna pedagogija/ Djeca i mladi

Sažetak rada

Milijuni djece u svijetu svakodnevno odrastaju bez jednog ili oba roditelja jer se oni nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Prema procjenama organizacije *Children of prisoners Europe* na području Europe svaki je dan od roditelja odvojeno 800 000 djece. Odlazak roditelja iz obitelji zbog izvršavanja kazne zatvora ostavlja brojne kratkoročne i dugoročne posljedice na život djeteta. Njihove potrebe i prava godinama su bili zanemareni i neprepoznati zbog čega ih se u literaturi naziva „siročićima pravde“ i „kolateralnim žrtvama“. Tek se posljednjih petnaestak godina primjećuje veći interes javnosti i stručnjaka za ovu skupinu djece. Unatoč tome, malobrojna postojeća istraživanja nisu uspjela do kraja objasniti utjecaj i posljedice roditeljevog izdržavanja kazne zatvora na dijete i obitelj. U literaturi nedostaju znanstvena istraživanja koja u fokusu imaju perspektivu djeteta, a u Hrvatskoj ne postoje istraživanja o ovoj temi u kojima su sudjelovala djeca.

Svrha ovog rada je poboljšati razumijevanje načina života djece bivših zatvorenika. Rad se temelji na pregledu postojećih teorijskih spoznaja i provedenom kvalitativnom istraživanju putem polustrukturiranog intervjua. Sudionici istraživanja su punoljetne osobe čiji je roditelj tijekom djetinjstva bio na izvršavanju kazne zatvora. Formiran je prigodni uzorak metodom snježne grude. Cilj istraživanja bio je stjecanje uvida u doživljaje i iskustva odrastanja djece čiji su roditelji za vrijeme njihovog djetinjstva bili na izdržavanju kazne zatvora. Ispitali su se utjecaji roditeljevog boravka u zatvoru na obiteljski život i život djeteta, odnos djeteta s roditeljem zatvorenikom i dostupni izvori podrške. Rezultati istraživanja pokazali su da sudionici iskustvo roditeljevog boravka u zatvoru procjenjuju negativnim. Utvrđen je negativan utjecaj iskustva na svakodnevni obiteljski život i zdravlje članova obitelji. Identificirane su brojne socijalne, ekonomske i emocionalne deprivacije uzrokovane roditeljevim boravkom u zatvoru.

Činjenica da je ovo prvo istraživanje koje se bavi ovom problematikom iz perspektive djeteta u Republici Hrvatskoj govori o društvenom i znanstvenom značaju ovog rada, ali i potrebi da se zaštite prava djece i ovom problemu posveti znatno više pažnje u budućnosti. Temeljem pregleda literature i provedenog istraživanja, na kraju rada oblikovane su preporuke za unapređenje društvenog odgovora na potrebe djece zatvorenika iz socijalno-pedagoškog gledišta.

Ključne riječi: *djeca zatvorenika, prava djece, roditelj zatvorenik.*

Children of incarcerated parents: perspective of adult children of ex-prisoners

Summary

Millions of children around the world grow up every day without one or both parents because they are serving prison sentence. According to the estimates of the Children of Prisoners Europe organization, 800 000 children are separated from their parents every day in Europe. The departure of a parent from the family due to serving a prison sentence leaves numerous short-term and long-term consequences for the child's life. Their needs and rights were neglected and unrecognized for years, which is why they were called "orphans of justice" and "collateral victims" in the literature. Only in the last fifteen years has been noticed a greater interest of the public and experts in this group of children. Despite this, the few existing studies have not been able to fully explain the impact and consequences of parental imprisonment on the child and family. There is a lack of scientific research in the literature that focuses on the child's perspective. In Croatia, there are no studies on this topic in which children participated.

The purpose of this paper is to improve the understanding of the lifestyle of children of ex-prisoners. The paper is based on an overview of existing theoretical knowledge and conducted qualitative research through a semi-structured interview. The research participants are adults who have had the experience that their parent was serving a prison sentence during their childhood. An appropriate sample was formed using the snowball method. The goal of the research was to gain insight into the growing up experiences of children whose parents were serving a prison sentence during their childhood. The effects of a parent's stay in prison on family life and the life of the child, the child's relationship with the imprisoned parent and available sources of support were examined. The results of the research showed that the participants evaluated the experience of their parents' stay in prison as negative. The negative impact of the experience on everyday family life and health was determined. Numerous social, economic and emotional deprivations caused by the parent's stay in prison have been identified.

The fact that this is the first research in the Republic of Croatia that deals with this issue from a child's perspective speaks of the social and scientific significance of this work, but also the need to protect children's rights and pay much more attention to this problem in the future. Based on the literature review and the conducted research, at the end of the paper, recommendations for improving the social response to the needs of children of prisoners from a sociopedagogical point of view were formulated.

Keywords: *children of prisoners, children's rights, parent prisoner.*

Sadržaj

1. UVOD	1
2. POVIJESNI KONTEKST	3
2.1. Pravni kontekst	5
3. RODITELJSTVO TIJEKOM IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA	8
3.1. Utjecaj roditeljevog izvršavanja kazne zatvora na dijete	13
4. PRAVA DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU	18
5. KONTAKT RODITELJA ZATVORENIKA I DJETETA	23
5.1. Važnost održavanja kontakta	27
5.2. Primjeri dobre prakse usmjerene na održavanje odnosa roditelja zatvorenika i djeteta na području Europe	29
5.3. Primjeri programa namijenjenih roditeljima zatvorenicima u Hrvatskoj	31
6. UTJECAJ MEDIJA NA DOBROBIT DJECE ZATVORENIKA	37
7. ULOGA SOCIJALNOG PEDAGOGA U RADU S RODITELJIMA ZATVORENICIMA I NJIHOVOM DJECOM	39
8. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA DJEČJE PERSPEKTIVE DOŽIVLJAJA RODITELJSKOG IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA	42
9. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA	45
10. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	46
10.1. Sudionici istraživanja	46
10.2. Postupak provedbe istraživanja	46
10.3. Etički aspekti istraživanja	48
10.4. Metoda obrade podataka	49
11. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA	50
12. ZAKLJUČAK	65
13. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA	71
LITERATURA	73
POPIS TABLICA	82
PRILOZI	83

1. UVOD

Djeca (bivših) zatvorenika doživljavaju brojne životne promjene zbog roditeljevog sukoba sa zakonom i primorana su suočiti se s izazovima s kojima se većina njihovih vršnjaka nikada neće suočiti. U ovome trenutku ne postoje pouzdani podaci o kojem se broju djece radi, međutim, procjene pokazuju da je na razini Europe svaki dan od roditelja odvojeno 2,1 milijun djece zbog njihovog izvršavanja kazne zatvora¹. Procjene za Hrvatsku kreću se oko 12 500 djece godišnje². U literaturi se djecu zatvorenika naziva „zaboravljenom djecom”, „kolateralnim žrtvama” ili „siročićima pravde” jer je fokus institucija, stručnjaka i javnosti uglavnom kroz povijest bio na počinitelju kaznenog djela i retribuciji zbog kršenja zakona (Majdak, 2018). Uz djecu čiji su roditelji u zatvoru, u ranjivu skupinu ulaze i djeca rođena u zatvoru, djeca bivših zatvorenika te djeca osumnjičenika i pritvorenika. U radu će se pod pojmom *djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora* podrazumijevati djeca koja se nalaze izvan zatvora, a imaju iskustvo da im je barem jedan roditelj bio na izdržavanju kazne zatvora bilo da se radilo o boravku u kaznionici ili zatvoru. Također, radi bolje preglednosti rada koristit će se izraz *zatvor* pod kojim će se podrazumijevati boravak u zatvoru kao i u kaznionici, osim ako to nije drugačije navedeno u tekstu. Drugu i manje zastupljenu skupinu čine djeca koja su rođena za vrijeme majčinog izdržavanja kazne zatvora te su dio života proveli uz majku unutar zatvora. Iako se radi o specifičnoj skupini o kojoj također u Hrvatskoj ne postoje istraživanja, ona zbog svoje malobrojnosti nisu u fokusu ovog rada, ali time se ne želi umanjiti značaj njihovog iskustva. Navedeno ukazuje na potrebu za budućim istraživanjima kojima bi se ispitao utjecaj zatvorskog okruženja na dijete rođeno za vrijeme majčinog izvršavanja kazne.

Iako se posljednjih petnaestak godina primjećuje sve veći interes za ovu skupinu djece, postojeća istraživanja uglavnom su usmjerena na perspektivu roditelja i stručnjaka dok dječja perspektiva izostaje. Istraživanja u kojima su sudionici djeca još su uvijek nedovoljno zastupljena, a mogla bi dati dublji uvid u iskustva djece koja su u fokusu ovog rada. Ipak, dostupni rezultati istraživanja koja se bave ovom temom pokazuju dosljedne rezultate u mnogim područjima. To se prvenstveno odnosi na postojanje višestrukih kratkoročnih i dugoročnih posljedica na dijete uzrokovanih zbog razdvojenosti od roditelja, stigmatizacije okoline i financijskih poteškoća u obitelji kao posljedica roditeljevog boravka u zatvoru. Iako je ostvaren značajan napredak u razumijevanju načina života ove skupine djece, još je mnogo

¹ <https://childrenofprisoners.eu/who-we-are/>

² <https://www.roda.hr/udruga/projekti/neprekinute-veze-suradnja-ministarstva-pravosuda-unicefa-i-rode/>

toga nepoznato zbog čega postoji potreba za sistematiziranjem postojećih znanja i prikupljanjem novih spoznaja s ciljem djelovanja u najboljem interesu ove skupine djece. Zbog nedovoljne osviještenosti stručnjaka i javnosti o ovoj skupini djece, neprepoznatljivosti na regionalnoj i međunarodnoj razini, nedovoljnog znanja o utjecaju na dijete i manjka senzibiliziranosti unutar različitih sustava za potrebe i prava ove djece, autorica će se pri pisanju ovog rada voditi pristupom usmjerenim na djecu kako bi se djeci čiji su roditelji (bili) na izdržavanju kazne barem ovim putem dalo na značaju i priznanju teškoća kroz koje prolaze.

2. POVIJESNI KONTEKST

Zatvorski sustavi predstavljaju izuzetno složene sustave kojima je svrha osigurati izvršenje zatvorske kazne s ciljem resocijalizacije počinitelja kaznenih djela. Godinama je pažnja stručne i šire javnosti bila usmjerena isključivo na počinitelja što je rezultiralo zanemarivanjem djece zatvorenika i drugih članova obitelji koji su bili pogođeni zbog njegovog lišavanja slobode (Brkić, 2013). Prvi Centar za posjetitelje zatvora otvoren je u Birminghamu u Ujedinjenom Kraljevstvu 1969. godine. Radilo se o prostoru izvan zatvora u kojem su stručnjaci dočekivali djecu i pripremali ih za ulazak u zatvor kroz razgovor i igru (COPE, 2015). Značajnije rasprave o prilagođavanju zatvorskih uvjeta djeci posjetiteljima penalnih institucija počinju 1975. godine kada vjersko društvo prijatelja zahtijeva od udruge *Spasimo djecu* da preuzme brigu o djeci koja posjećuju zatvor Maze u Sjevernoj Irskoj. Zahtjev je ispunjen osnivanjem centara za posjetitelje širom zemlje i povećanjem broja nadziranih igraonica unutar zatvora (COPE, 2015). U Francuskoj je 1985. godine osnovana udruga *Relais Enfants Parents* koja među prvima djecu zatvorenika prepoznaje kao ranjivu skupinu. Udruga *Relais Enfants Parents* i fondacija *Bernard van Leer* 1990. godine osnivaju Europski istraživački odbor za djecu čiji roditelji izdržavaju kaznu zatvora. Iz spomenute inicijative 2000. godine nastaje europska mreža EUROCHIPS (eng. *European Committee for Children of Imprisoned Parents*). EUROCHIPS tada preuzima glavnu ulogu u zagovaranju i promicanju prava i potreba djece zatvorenika na području Europe (COPE, 2015). Mreža je 2013. godine promijenila naziv u *Children of prisoners Europe* (COPE) pod kojim i danas aktivno djeluje. Trenutno unutar COPE-a djeluje više od pedeset punopravnih i pridruženih članica u više od dvadeset država širom svijeta. Od brojnih aktivnosti koje COPE provodi istaknimo veliku konferenciju u Parizu 2006. godine pod nazivom „Djeca čiji su roditelji u zatvoru – europska perspektiva“, a koja je rezultirala većim razumijevanjem općih i specifičnih prava i potreba djece zatvorenika. Od lipnja 2010. godine COPE provodi paneuropsku kampanju „Zločin nije moj, ali kazna ipak jest“ (eng. *Not my crime, still my sentence*) s ciljem podizanja svijesti o potrebama i pravima djece zatvorenika. U 2021. kampanja je bila usmjerena na ponovno „otvaranje“ zatvora i mogućnosti posjeta nakon pandemije COVID-19, a 2022. fokus je stavljen na rad policije i pravosuđa³.

Od ključnih događaja u povijesti još valja izdvojiti Dan opće rasprave Odbora za prava djeteta Ujedinjenih naroda (u daljnjem tekstu UN) 2011. godine koji je bio posvećen djeci čiji su roditelji u zatvoru, a po prvi puta je na međunarodnoj razini okupio donositelje odluka i

³ <https://childrenofprisoners.eu/campaign-2022/>

nevladine organizacije koje se bave zaštitom djece čiji su roditelji u zatvoru (COPE, 2015). Krajem 2012. godine EUROCHIPS je na konferenciji u Bruxellesu prezentirao rezultate velikog istraživanja „*COPING-Children of Prisoners, Interventions and Mitigations to Strengthen Mental Health*“ koje je dalo značajne preporuke za kreiranje politika prema djeci zatvorenika, pravosudni sustav prilagođen djeci, održavanje kontakta djece i roditelja te uloge roditelja i škole (Gabelica Šupljika, 2021). Nekoliko godina kasnije, točnije 2015. osnovana je internacionalna koalicija za djecu zatvorenika INCCIP (eng. *International Coalition for Children with Incarcerated Parents*) s ciljem jačanja globalne podrške djeci čiji su roditelji u zatvoru (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016).

Iz kratkog povijesnog pregleda vidljiv je sve veći interes za ovu skupinu djece. Podizanjem svijesti o njihovoj brojnosti i ranjivosti raste i aktivnost ključnih aktera. Briga o djeci čiji su roditelji u zatvoru predvođena je aktivnostima koje provodi COPE te uglavnom druge manje civilne organizacije. Ključnu formalnu ulogu u zagovaranju i osiguravanju prava ove skupine djece imaju institucije Pravobranitelja za djecu. U Hrvatskoj se djecom čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora intenzivno bavi Ured pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu RH). Ured pravobraniteljice za djecu RH pridružio se EUROCHIPS-u 2009. godine nakon sudjelovanja tadašnje zamjenice pravobraniteljice Maje Gabelice Šupljike na konferenciji EUROCHIPS-a 2006. godine (Gabelica Šupljika, 2021). Od 2006. Ured pravobraniteljice za djecu RH neprekidno radi na razvoju aktivnosti i ostvarivanju prava djece, zagovaranjem i pokretanjem različitih inicijativa potpore djeci čiji su roditelji na izvršavanju kazne zatvora. Neke od aktivnosti u kojima je Ured pravobraniteljice za djecu RH kroz godine sudjelovao su: izdavanje Zbornika priopćenja sa stručne rasprave *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* 2009.; sudjelovanje na UN-ovu Danu opće rasprave 2011.; prevođenje COPE-ove publikacije *Djeca čiji su roditelji u zatvoru: europska stajališta o dobroj praksi* 2015.; zalaganje za uključivanje djece kao ranjive skupine u strategiju vijeća Europe za prava djeteta 2016.-2021. i suradnja s Odborom za prava djeteta UN-a. Ured pravobraniteljice za djecu RH i COPE su 2016. organizirali međunarodnu konferenciju u Zagrebu pod nazivom „*Djeca čiji su roditelji u sukobu sa zakonom: Što je njihov najbolji interes? Kako ga ostvariti?*“ (Ayre, 2021). Od 2018. Ured surađuje s Centrom za izobrazbu Uprave za zatvorski sustav i probaciju na provođenju edukacija i tečajeva za pravosudnu policiju. Tijekom 2022. predstavljena je nova publikacija *"S obje strane rešetke. Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?"*. Knjiga je rezultat istraživačkog projekta kojim su obuhvaćene različite organizacije, pojedinci i institucije koje rade s djecom čiji su roditelji u zatvoru (Gabelica Šupljika, 2021).

2.1. Pravni kontekst

Pravni kontekst teme ovog rada temelji se na brojnim konvencijama, zakonskim propisima i preporukama na međunarodnoj i nacionalnoj razini. U nastavku će biti sažeto navedeni ključni dokumenti koje treba uzeti u obzir kada razmišljamo o pravima djece zatvorenika i njihovih roditelja.

Univerzalni pravni akti su *Opća deklaracija UN-a o ljudskim pravima*, *Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima*, *Pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicama i ne zatvorske mjere za počiniteljice kaznenog djela (Bangkoška pravila)* i *Konvencija o pravima djeteta*. *Opća deklaracija UN-a* u čl.1. propisuje jednakost u dostojanstvu i pravima za sva ljudska bića. Zatvorenici imaju pravo na uživanje svih drugih propisanih prava osim onih koja su im oduzimanjem slobode nužno uskraćena. Prema tome sva postupanja prema zatvorenicima i njihovoj djeci moraju biti takva da ne narušavaju njihovo dostojanstvo i druga temeljna prava koja su propisana Općom deklaracijom UN-a o ljudskim pravima. U čl. 7. predviđeno je pravo na zaštitu od diskriminacije ili poticanja na diskriminaciju po bilo kojoj osnovi kod svih ljudi pa tako i zatvorenika i njihovih obitelji što u praksi često nije ispunjeno. Navedeno će se detaljnije raspraviti u sljedećim poglavljima. *Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima* u pravilu 58. navode obvezu zatvorskog sustava da omogući kontakte zatvorenika s članovima obitelji putem posjeta, dopisivanja ili drugih telekomunikacijskih sredstava. U pravilu 60. stoji kako pretraga prije ulaska u objekt za posjete ne smije biti ponižavajuća te da se s posebnim obzirom provodi kada su u pitanju djeca. *Pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicama i ne zatvorske mjere za počiniteljice kaznenog djela* počivaju na temeljima Standardnih minimalnih pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima pa u pravilu 43. također navode važnost omogućavanja i olakšavanja održavanja posjeta za zatvorenice čime se pozitivno utječe na njihovo mentalno zdravlje i povećava uspješnost resocijalizacije. Pravilo 45. odnosi se na korištenje pogodnosti izlaska iz zatvora i provođenje programa kojima se utječe na održavanje i/ili poboljšanje odnosa između zatvorenice i njezine obitelji. U pravilima 48.-52. propisani su uvjeti za boravak djece s majkama zatvorenicama tijekom izvršavanja kazne koji se temelje na poštivanju najboljeg interesa djeteta. U navedenim pravilima posebno se napominje da se djecu koja borave u zatvoru uz majku ne smije tretirati kao zatvorenike, a okruženje u kojem borave treba se u što je moguće većoj mjeri prilagoditi uvjetima života i odrastanja druge djece izvan zatvora. Treba istaknuti da se u dokumentu navodi da se odluka o odvajanju djeteta od majke treba donijeti na temelju procjene svakog pojedinog slučaja uz poštivanje najboljeg interesa djeteta. U praksi je

uglavnom vremensko razdoblje tijekom kojeg dijete smije boraviti uz majku u zatvoru unaprijed zakonski određeno te se po duljini trajanja razlikuje od države do države (COPE, 2015). Potreba za sustavnim praćenjem broja djece čije su majke u zatvoru te provođenje istraživanja o utjecaju majčinog izvršavanja kazne na dijete s ciljem kreiranja odgovarajućih programa i usluga prepoznate su u pravilu 68. Pravilom 69. obvezuje se države na ulaganje dodatnih napora u praćenje i evaluaciju poduzetih aktivnosti usmjerenih na smanjenje negativnih posljedica zatvaranja majke na dijete i sprječavanje stigmatizacije djece. Konvencija o pravima djeteta temeljni je dokument od kojeg se polazi u raspravama o dječjim pravima. U pravnom kontekstu, u državama u kojima je ratificirana Konvencija o pravima djeteta može utjecati na praksu izricanja kazne zatvora i promovirati alternativne načine sankcioniranja počinitelja (COPE, 2015). Konkretno implikacije Konvencije o pravima djeteta na djecu zatvorenika raspraviti će se detaljnije u poglavlju 4.

Ključni europski propisi su *Europska zatvorska pravila* i *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*. *Europska zatvorska pravila* donesena su 1987. godine, a revidirana 2006. godine (COPE, 2015). Važna su u kontekstu teme rada jer daju preporuke za održavanje i organiziranje kontakata zatvorenika s vanjskim svijetom (pravila 24.1.-24.12). Nadalje, u dokumentu se boravak dojenčadi uz majku u zatvoru preporučuje samo kada je to u najboljem interesu djeteta uz obvezu osiguravanja posebnih prostora za boravak djeteta i skrb osoblja osposobljenog za rad s djecom kada majka nije prisutna (pravila 36.1-36.3). *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* u čl. 8. definira pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života i dopisivanja.

Nacionalno pravo RH regulira položaj djece i roditelja zatvorenika putem Ustava RH (NN, 05/14), Obiteljskog zakona (NN, 103/15, 98/19) (u daljnjem tekstu ObZ), Zakona o socijalnoj skrbi (NN 18/22, 46/22), Zakona o izvršavanju kazne zatvora (NN, 14/21) (u daljnjem tekstu ZIKZ) i do nedavno aktivnom Nacionalnom strategijom za prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. godine koja djecu zatvorenika prepoznaje kao posebno ranjivu skupinu. Implikacije ključnih zakona u RH na prava djece zatvorenika detaljnije će se predstaviti u poglavlju 4. Uz navedene zakone postoje prateći podzakonski akti od kojih je za temu ovog rada značajan Pravilnik o pogodnostima zatvorenika (NN, 66/2010, 126/2013).

U kaznenom postupku protiv počinitelja kaznenog djela u RH sudjeluju različiti donositelji odluka (sudac istrage, raspravni sudac i sudac izvršenja kazne zatvora) koji postupaju u skladu s Kaznenim zakonom (NN 125/11, 84/21), Zakonom o kaznenom postupku

(NN 152/08, 80/22), Zakonom o sudovima za mladež (NN 84/11, 126/19) i ZIKZ-om (NN, 14/21). Složenost i dugotrajnost kaznenog postupka kao i izmjena sudaca može negativno utjecati na ostvarivanje najboljeg interesa djeteta koji često ni nije u fokusu prilikom donošenja odluka. Iako se posljednjih godina primjećuje pomak na bolje, u većini kaznenopravnih sustava roditeljstvo nije od presudne važnosti prilikom izricanja presude za počinjeno kazneno djelo. Epstein (2012) je utvrdila da niti jedan od 75 sudaca koji su sudjelovali u istraživanju prilikom izricanja presude majkama počiniteljicama kaznenih djela nije uzeo u obzir prava i potrebe djeteta ni mogući utjecaj zatvorske kazne na dijete. U praksi suci tijekom postupka mogu zatražiti izvješće stručnih suradnika izvan pravne struke o obiteljskoj situaciji okrivljenika, međutim, ono za njih nije obvezujuće prilikom donošenja odluke. U Hrvatskoj je socijalna anketa bila dio obvezne dokumentacije uz nalog za izvršavanje kazne zatvora do 2021. godine. Sadržavala je podatke o roditeljskom statusu, broju maloljetne djece, je li osoba jedini skrbnik djetetu te je li osoba lišena roditeljske skrbi. Od stupanja na snagu novog ZIKZ-a (NN, 14/21) u veljači 2021. socijalna anketa više nije dio obvezne dokumentacije što posredno dovodi do toga da sudac izvršenja nema podataka o obiteljskoj situaciji osuđenika. Uz nedostatak podataka o specifičnoj obiteljskoj situaciji osuđenika postavlja se pitanje kako onda sudac može postupati u skladu s najboljim interesom djeteta (Maršić, 2021). Iz područja sudstva djeca i roditelji mogu se obratiti nacionalnim sudovima, Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu te Sudu Europske Unije (COPE, 2015).

Iz pregleda dokumenata i zakona koji reguliraju prava zatvorenika i njihove djece, prije i tijekom izdržavanja kazne zatvora, stječe se dojam da su njihova prava regulirana na globalnoj i nacionalnoj razini. Treba imati na umu da postojanje pravnih propisa ili preporuka za postupanje nije garancija njihove primjene. Danas još uvijek postoje velike razlike u stupnju njihove primjene među državama (COPE, 2015). Pravnom regulacijom i dosljednom primjenom zakona sprječava se nepotrebno dodatno kažnjavanje i ograničavanje temeljnih ljudskih prava zatvorenika, a time i njihove djece, osim onih koja su nužna za izvršenje kazne (Babić, Josipović, Tomašević, 2006). Kvalitetan kaznenopravni sustav koji u fokusu ima počinitelja, ali i njegovu okolinu jedan je od ključnih mehanizama kojima se može utjecati na dobrobit djece čiji su roditelji u zatvoru. Stoga je ključno propitivanje, mijenjanje i prilagođavanje pravnih propisa u duhu najboljeg interesa djeteta. Također, važno je predvidjeti i propisati oblike nadzora kojima bi se osiguravala dosljedna primjena propisanog.

3. RODITELJSTVO TIJEKOM IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA

Pojam roditeljstva u literaturi nije jednoznačno definiran. Arendell (1997; prema Delale, 2015, str. 49) navodi da „*roditeljstvo obuhvaća niz procesa koji se sastoje od zadataka, uloga, pravila i međuljudskih odnosa koje odrasli ostvaruju sa svojom djecom. Roditeljstvo se odnosi i na subjektivni doživljaj roditeljstva, ali i na različita ponašanja i vještine kojima se roditelj koristi u komunikaciji s djetetom. Osim što roditelji omogućuju djeci zadovoljavanje fizioloških potreba, od roditelja se očekuje hrabrenje i vođenje kroz razvoj u njegovoj složenosti, kroz njegove kognitivne, fizičke, socijalne, emocionalne, moralne, seksualne, duhovne, kulturne i obrazovne aspekte*“. Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006) roditeljstvo je kompleksan pojam koji se sastoji od doživljaja roditeljstva, brige i skrbi, roditeljskih postupaka i odgojnog stila roditelja. Iz navedenog je moguće pretpostaviti postojanje brojnih prepreka u punom ostvarenju roditeljske uloge za roditelja koji je u zatvoru. Oduzimanjem slobode roditelju se uvelike ograničava pravo na obiteljski život, mogućnost privređivanja i poticanja razvoja djeteta (diZerega, 2010). Johnson i Easterling (2012) navode da pojam roditeljstva u zatvoru također nije definiran u literaturi. Autori smatraju da je roditeljstvo u zatvoru tek pokušaj roditelja da ostane aktivan u djetetovom životu tijekom razdoblja odsutnosti.

Roditelji zatvorenici se zbog svojeg statusa često susreću sa stigmatizacijom i osudom drugih članova društva. Okrivljuje ih se da su svojim izborima sami izazvali situaciju u kojoj se nalaze te da ne zaslužuju nazivati se roditeljima (Bašić, 2014). Navedeno može rezultirati osjećajem krivnje, nekompetentnosti, odbačenosti, usamljenosti, straha, srama i niskog samopoštovanja (Ayre, Philbrick i Lynn, 2014; Garcia i sur., 1998). Provedena istraživanja sustavno pokazuju lošije mentalno zdravlje roditelja zatvorenika u odnosu na druge zatvorenike, više razine depresivnosti i anksioznosti, sklonost samoozljeđivanju, povećanu brigu za dijete i gubitak osjećaja kontrole (Dargis i Mitchell-Somoza, 2021). Bašić (2014) je provela jedno od rijetkih istraživanja u Hrvatskoj koje se bavi iskustvom majki koje se nalaze na izvršavanju kazne zatvora. Analiza intervjua je pokazala da se zatvorenice susreću s brojnim izazovima roditeljstva. Autorica izdvaja teškoće u ostvarivanju kontakta s djetetom, teške osjećaje povezane s majčinstvom, tešku financijsku situaciju, poteškoće u prepoznavanju i odgovaranju na djetetove potrebe, narušenu obiteljsku klimu i ograničene mogućnosti ispunjavanja majčinske uloge. U kvantitativnom istraživanju koje su provele Franjić-Nađ i sur. (2015) sudjelovalo je 145 zatvorenica od čega 61 majka. Anketirane zatvorenice navode da im je tijekom izdržavanja kazne najteža odvojenost od djece (38%) i obitelji (26%). Kvalitativna istraživanja koja su usmjerena na iskustva očeva pokazuju slične rezultate. Očevi naglašavaju

osjećaj bespomoćnosti, neizvjesnost, teškoće u ostvarivanju odnosa s djetetom, nemogućnost identificiranja s ulogom roditelja, financijske teškoće i poteškoće u ostvarivanju kontakta s djetetom (Arditti i sur., 2005; Boswell i Wedge, 2002; Chui, 2016). Čest izazov s kojim se suočavaju očevi zatvorenici je „*mothers gatekeeping*“. Radi se o terminu koji označava težnju majke da dijete odvoji od oca koji je u zatvoru na način da mu ne dopušta međusobni kontakt s djetetom ili odbija informirati dijete o roditelju koji je u zatvoru ili obrnuto (Arditti, 2005). Neki skrbnici kao razloge za ograničavanje kontakata navode uznemirenost, zbunjenost i frustriranost djeteta nakon održanog kontakta s roditeljem (Bašić, 2014).

Veliki problem predstavlja nepostojanje sistematiziranih evidencija o broju i dobi djece zatvorenika. Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika (2016) procjenjuju da je u Europi gotovo milijun, a u Hrvatskoj 3000-5000 djece čiji su roditelji u zatvoru. Prema COPE-u brojka se povećava na 2,1 milijun kada se pribroje djeca iz država unutar Vijeća Europe⁴. Kako bi se barem okvirno odredio broj djece čiji su roditelji u zatvoru na području Europe se uglavnom koristi demografska „stopa roditeljstva“ od 1,3 potomka po počinitelju kaznenog djela. Takav postupak ekstrapolacije⁵ predlažu rezultati istraživanja koje je na uzorku od 800 muških zatvorenika proveo Francuski nacionalni institut za statistiku i ekonomske studije 1999. godine (COPE, 2015). Pri interpretaciji podataka o broju djece pogođene roditeljevim zatvaranjem treba voditi računa o tome jesu li prikazani podatci važeći za „trenutačnu“ zatvorsku populaciju (broj djece kojima je roditelj u zatvoru u nekom trenutku) ili o „promjenljivoj“ populaciji (broj djece u određenoj godini) (COPE, 2015).

Posljednji podatci Ministarstva pravosuđa Uprave za zatvorski sustav objavljeni u Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda pokazuju da se tijekom 2020. godine na izvršavanju kazne zatvora, maloljetničkog zatvora i odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod nalazio ukupno 651 roditelj s 1309 maloljetne djece, od čega 598 očeva (što je 17,89 % od ukupnog broja zatvorenika na dan 31. prosinca 2020.) s ukupno 1135 maloljetne djece i 53 majke (što je 28,19 % od ukupnog broja zatvorenica na dan 31. prosinca 2020.) s ukupno 174 maloljetna djeteta. Pritom treba uzeti u obzir da Uprava za zatvorski sustav ne vodi evidenciju za zatvorenike koji se nalaze u istražnom zatvoru ili za osobe koje izvršavaju prekršajne kazne stoga možemo zaključiti da je broj djece čiji je roditelj u sukobu sa zakonom tijekom 2020. godine veći od broja navedenog u Izvješću. Navedenome treba pribrojati punoljetnu djecu i djecu koja nisu biološka zatvoreniku, ali je osoba za njih skrbila prije odlaska u zatvor u

⁴ <https://childrenofprisoners.eu/who-we-are/>

⁵ Zaključivanje o neutvrđenim podacima i odnosima među njima na osnovi postojećih podataka.

zajedničkom kućanstvu s partnerom (Travis, 2005). Nadalje, treba ubrojiti djecu čiji su roditelji već ranije izvršili dosuđenu kaznu. Šire gledano, oduzimanje slobode može negativno utjecati na druge mlađe članove u obitelji poput nećaka ili unuka zbog čega dolazimo do velikog broja djece koja trpe posljedice krivih odluka odraslih. U svrhu usporedbe stanja u Hrvatskoj u odnosu na druge države u Europi u *Tablici 1.* prikazana je ekstrapolacija trenutačnog broja djece čiji je roditelj na izvršavanju kazne zatvora dobiven korištenjem stope od 1,3 potomka po zatvoreniku. Podatci za Hrvatsku odnose se na ukupan broj zatvorenika i pritvorenika.

Tablica 1. Podatci o broju zatvorenika i djece odvojene od roditelja zbog roditeljevog izdržavanja kazne zatvora u nekim europskim zemljama

država	zatvorska populacija	stopa zatvorske populacije na 100 000 stanovnika	ukupan broj djece odvojene od roditelja zatvorenika	broj djece koja su odvojena od oca zatvorenika	broj djece koja su odvojena od majke zatvorenice
Austrija	8 465	94,8	11 003	10 298	705
Belgija	10 379	89,7	13 492	12 833	659
Danska	3 902	66,8	5 072	4 846	226
Finska	2 395	43,3	3 113	2 892	221
Francuska	62 673	92,9	81 474	78 800	2 674
Grčka	11 334	106,1	14 733	14 037	696
Hrvatska	3 531	87,5	4 589	4 345	244
Irska	3 724	74,4	4 840	4 648	192
Italija	53 329	90,0	69 327	66 402	2 925
Luksemburg	557	87,8	723	686	37
Mađarska	17 483	179,7	22 727	20 978	1 749
Nizozemska	9 415	53,9	12 239	11 667	572
Norveška	3 053	56,6	3 968	3 737	231
Njemačka	59 045	71,0	76 758	72 381	4 377

Republika Češka	19 286	180,2	25 071	23 025	2 046
Rumunjska	21 774	113,5	28 306	26 993	1 313
Slovenija	1 136	53,9	1 476	1 404	72
Španjolska	55 110	116,3	71 643	66 471	5 171
Švedska	7 297	70,3	9 486	8 916	569
Švicarska	6 316	72,9	8 210	7 746	357

Izvor: Children of Prisoners Europe prema podacima Međunarodnog centra za zatvorske studije. Preuzeto s <https://childrenofprisoners.eu/>

Podatci iz *Tablice 1.* pokazuju da najveći broj zatvorske populacije i broj djece odvojene od roditelja imaju Francuska, Italija, Njemačka i Španjolska. Države s najmanjom zatvorskom populacijom su Luksemburg i Slovenija. Hrvatska se nalazi u sredini s obzirom na 3531 zatvorenika s ukupno 4589 djece odvojene od roditelja. Ipak, treba uzeti u obzir da je RH u odnosu na ostale izdvojene države relativno mala zemlja s brojem stanovnika daleko manjim od nekih drugih država čiji su podatci prezentirani. Unatoč manjem broju stanovnika, RH ima visoku stopu zatvorenika te ona na 100 000 stanovnika iznosi 87,5. Dodatni problem predstavlja činjenica da RH podatke o broju zatvorenika bilježi na dan 31. prosinca koji se obilježava kao Stara godina pa mnogi zatvorenici koriste pogodnosti izlaska u mjesto prebivališta/boravišta koje su predviđene ZIKZ-om (NN, 14/21). Također, prema ZIKZ-u ukoliko je predviđeni dan za otpuštanje zatvorenika blagdan, zatvorenik će se otpustiti dan ranije pa samim time ne ulazi u ovu statistiku. Zbog svega navedenog možemo zaključiti da se dostavljanjem traženih podataka na dan 31. prosinca može (ne)namjerno umanjiti stvarni broj zatvorenika te je upitno razumijevanje odgovornih osoba koje te podatke dostavljaju o važnosti sustavnog praćenja broja zatvorenika. Nadalje, sociodemografski podatci pojedine države također su nužni za razumijevanje zatvorske populacije jer utječu na njezinu strukturu i karakteristike. Važno je spomenuti da se RH posljednjih godina suočava s velikim problemom starenja stanovništva i iseljavanja poglavito mladog, radno aktivnog stanovništva koje je ujedno i kriminalno najaktivnije što može posljedično rezultirati manjim brojem zatvorenika (Getoš Kalac, Bezić i Šprem, 2021). Zbog navedenog ne čudi da je prema podacima SPACE I za 2021. godinu oko 22,6 % zatvorenika u RH bilo starije od 50 godina dok je prosječna dob zatvorenika 39,1 godina

(Vijeće Europe, 2021). Povijesno gledano, hrvatski penalni sustav je u razdoblju od 2005. do 2013. bio suočen s prenapučenosti. Nakon 2013. godine, ulaskom Hrvatske u Europsku uniju i ispunjavanjem određenih uvjeta vezanih uz pravosuđe broj zatvorenika se tijekom godina smanjivao (Getoš Kalac, Bezić i Šprem, 2021). U zemljama članicama Europske unije pa tako i u Hrvatskoj najviše zatvorenika izvršava zatvorsku kaznu u trajanju 1-3, 3-5 i 5-10 godina. Od izdvojenih zemalja u tablici, Nizozemska ima najveći broj zatvorenika osuđenih na kratkotrajnu kaznu zatvora do 6 mjeseci dok Italija ima najveći broj osuđenih na dugotrajnu kaznu, uključujući doživotni zatvor (Vijeće Europe, 2021).

Kod usporedbe Hrvatske s drugim državama treba biti oprezan zbog različitosti kaznenopravnih sustava, zakonodavstva i sociodemografskih prilika unutar država. Podatci za RH su zadovoljavajući s aspekta veće zastupljenosti kraćih kazni koje podrazumijevaju kraće vrijeme odvojenosti roditelja zatvorenika od djeteta. Ipak, podatci za Hrvatsku nikako nisu pozitivni zbog relativno visokog udjela zatvorske populacije u odnosu na ukupan broj stanovnika. Nadalje, treba uzeti u obzir učestalost i mogućnosti izricanja alternativnih sankcija koje su na raspolaganju sucima i naposljetku činjenicu da se radi o **nekoliko tisuća djece** koja trenutno proživljavaju ovu specifičnu situaciju odvojenosti od roditelja.

Podatci pokazuju da je potrebno ulagati dodatne napore kako bi kao društvo adekvatnije odgovorili na specifične i opće potrebe velikog broja djece u riziku zbog pravnog statusa roditelja. Prikupljanje relevantnih podataka o broju takve djece prvi je korak prema osvještavanju ovog fenomena. Točnije informacije o brojnosti ove djece omogućile bi racionalnije ulaganje resursa institucija i organizacija, doprinijele kvalitetnijoj evaluaciji poduzetih intervencija i praćenju utjecaja roditeljevog boravka u zatvoru na dijete putem istraživanja⁶. Zbog nepouzdanih podataka o broju te djece ona i dalje za sustav i za javnost ostaju „zaboravljena“ djeca. S druge strane, prikupljanje tih podataka je osjetljivo iz više razloga. Moguće je da neki zatvorenici ne žele dati podatke o svojoj djeci jer nemaju povjerenja u sustav i ne znaju kako će se navedeno odraziti na njihovu djecu. Također, prikupljanje podataka direktno od djece može biti stresno iskustvo ako im se time uvjetuju neka druga prava u odnosu na roditelja. Zbog strogosti i zatvorenosti sustava pravosuđa otežano je prikupljanje podataka putem udruga ili organizacija, a isto zahtijeva financijska sredstva. Rješenje za navedene prepreke u prikupljanju neophodnih podataka je uvođenje službene evidencije od strane države u institucijama koje su zadužene za prihvata zatvorenika. Preporučuje se također

⁶ <https://childrenofprisoners.eu/the-issues/facts-and-figures/>

da RH po uzoru na druge države podatke o broju zatvorenika bilježi tijekom siječnja kako bi se izbjegla ranije navedena ograničenja bilježenja podataka na dan 31. prosinca (Getoš Kalac, Bezić i Šprem, 2021).

3.1. Utjecaj roditeljevog izvršavanja kazne zatvora na dijete

Većina djece čiji su roditelji u zatvoru manifestira slične reakcije kao odgovor na specifičnu situaciju u kojoj se nalaze. Međutim, važno je istaknuti da se ne radi o homogenoj skupini te da vrsta i intenzitet utjecaja varira ovisno o obilježjima djeteta i obitelji, dobi djeteta, ranijim obiteljskim iskustvima, odnosu s roditeljima, počinjenom kaznenom djelu, mjestu izdržavanja kazne i mehanizmima socijalne podrške (Murray, 2005; prema Maloić, 2020). Također, treba napomenuti da će nekoj djeci odlazak roditelja u zatvor predstavljati olakšanje ako se radi o roditelju koji je činio kaznena djela na štetu djeteta ili drugih članova obitelji čemu je dijete svjedočilo. Određeni broj djece će na to gledati kao na pozitivno iskustvo, biti osnaženo zbog jačanja otpornosti i unaprjeđenih vještina nošenja sa stresom. Zbog navedenog je ključan individualiziran pristup stručnjaka svakom djetetu s kojim dolazi u kontakt.

Istraživanja dosljedno pokazuju da iskustvo roditeljskog izdržavanja kazne zatvora može snažno utjecati na dijete te ostaviti dugoročne posljedice na djetetov život (Majdak, 2018). U istraživanju koje su provele Jačmenica Pušenjak i Krakan (2015) 67% zatvorenika smatralo je da je njihovo zatvaranje imalo negativan utjecaj na dijete, 30% ispitanika nije primijetilo nikakve razlike dok je 3% zatvorenika smatralo da su vidljivi pozitivni učinci kod djeteta. U interpretaciji rezultata važno je uzeti u obzir da se među roditeljima koji nisu primijetili razlike nalaze i roditelji koji su djetetu prešutjeli istinu ili su se od djeteta namjerno odvojili. Istraživanje je stoga potvrdilo negativan utjecaj zatvaranja roditelja na dijete. U dostupnoj literaturi prevladavaju radovi koji se bave utjecajem roditeljevog izdržavanja kazne na dijete, no većina tih istraživanja je koristila perspektive zatvorenika ili njihovih partnera. Suvremenija istraživanja sve više koriste kvalitativni pristup kojem su u fokusu iskustva djece (COPE, 2015). Pregled istraživanja u kojima su sudjelovala djeca slijedi u narednim poglavljima.

Specifična obiteljska situacija utječe na emocionalno, socijalno, financijsko, zdravstveno i obrazovno stanje djeteta (COPE, 2015; Gabelica Šupljika, 2009; Jones i sur, 2013; Majdak, 2018). Dijete može razviti traumu kao posljedicu izrazito intenzivnog iskustva praćenog jakim osjećajima tuge, straha, anksioznosti i srama (diZerega, 2010). Izdržavanje kazne roditelja imat će veći utjecaj na dijete ako se radi o višestrukom izdržavanju kazne, ako izdržavanje kazne traje duže vrijeme, ako se radi o majci i ako se kazna izdržava u zatvorenim i strožim uvjetima

(Murray i Farrington, 2008). Isti autori navode da su djeca čiji su roditelji u zatvoru u tri puta većem riziku u odnosu na svoje vršnjake za razvoj problema mentalnog zdravlja i antisocijalnog ponašanja. Navedeno podupire tezu o međugeneracijskom prijenosu delinkventnog ponašanja s roditelja na dijete. Na sveučilištu Cambridge provedeno je longitudinalno istraživanje s dvije grupe dječaka rođenih 1953. godine koje je pokazalo da je 65% dječaka čiji je roditelj bio na izdržavanju kazne također izdržavalo kazne zatvora zbog počinjenja kaznenog djela u odnosu na 21% dječaka koji nisu imali iskustvo roditeljevog boravka u zatvoru (Lewis i sur., 2008). S druge strane, nacionalno longitudinalno istraživanje provedeno u SAD-u pokazalo je da dobar roditeljski odnos i bliskost između roditelja koji je na izdržavanju kazne zatvora i djeteta smanjuje uključenost djeteta u ilegalne aktivnosti (Nichols i sur., 2016). Majdak (2018) navodi da se štetne posljedice kod djece javljaju zbog razdvojenosti od roditelja, neinformiranosti o tome gdje je roditelj i što se s njime događa, stigmatizacije i slabe financijske situacije u obitelji. Dodatni problem predstavlja činjenica da samo trećina djece zna gdje im je roditelj, trećini djece je izrečena laž o tome gdje je roditelj dok preostala trećina djece nije dobila nikakve informacije od odraslih (Gabelica Šupljika, 2009). Iz istraživanja u kojem su sudjelovali roditelji zatvorenici proizlazi da su u podlozi skrivanja istine od djeteta sram i strah roditelja od reakcije okoline, stigmatizacija i nesigurnost roditelja kako djetetu prenijeti takvu informaciju (Jačmenica Pušenjak i Krakan, 2015; Jones i sur., 2013). Dijete kojemu je na način primjeren dobi objašnjena situacija u kojoj se roditelj nalazi i što će se s njime dogoditi u budućnosti u prednosti je pred ostalom djecom jer je manje zabrinuto i može ranije započeti proces žalovanja (Sack, Seidler i Thomas, 1976). U nastavku rada ćemo se osvrnuti na značajne rizične čimbenike, ali i pozitivne ishode u životu djeteta čiji je roditelj lišen slobode.

Odlaskom roditelja u zatvor neizbježno dolazi do *razdvojenosti* djeteta i roditelja. Fizička razdvojenost i rjeđi tjelesni kontakti mogu narušiti privrženost i autoritet roditelja prema djetetu, a kod djeteta izazvati osjećaj zbunjenosti i gubitka (Majdak, 2018). Pri tome, stres za dijete također mogu predstavljati postupci koji prethode zatvaranju ili slijede nakon izdržane kazne – uhićenje, istraga, suđenje, čekanje na odlazak u zatvor, izlazak iz zatvora i uključivanje u svakodnevni život u zajednici (Gabelica Šupljika, 2009). Jelavić (2009a) također govori o štetnim posljedicama na psihofizičko zdravlje djece koje se manifestira kroz ruminaciju o roditeljevoj situaciji, *flashbackove* na uhićenje roditelja, potištenost, sniženo samopouzdanje, poremećaje hranjenja i poremećaj spavanja. Paneuropska studija COPING u kojoj se na više od 1000 djece ispitivalo potrebe *psihičkog zdravlja* djece čiji su roditelji u zatvoru pokazala je da su djeca zatvorenika u značajno većem riziku za razvoj problema mentalnog zdravlja, posebno

za razvoj internaliziranih i eksternaliziranih problema (COPE, 2015). *Stigmatizacija* je sljedeći rizik koji snažno utječe na mentalno zdravlje djeteta. Okolina nerijetko etiketira dijete, projicira roditeljeve postupke na dijete, uskraćuje djetetu druženje s drugim vršnjacima ili sudjelovanje u društvenim aktivnostima (COPE, 2015). Dijete neugodne poruke okoline dobiva na različitim mjestima poput škole, vrtića ili susjedstva što može rezultirati djetetovim povlačenjem i izolacijom. Nedvojbeno je da se takvim postupanjem narušava dostojanstvo djeteta te ga se direktno diskriminira zbog nečega za što nije krivo (Majdak, 2018). Zabrinjavajući je podatak da djeca koriste obrambene mehanizme koji uključuju povlačenje, skrivanje istine i izbjegavanje traženja pomoći kako se o njihovoj situaciji ne bi javno govorilo zbog čega si uskraćuju pomoć i podršku te su još više izolirana i ranjena (Saunders, 2018). Neka djeca u istraživanjima ističu da su teško podnosila skrivanje istine i laganje pred drugima te im je to predstavljalo veliki stres (Jones, 2013).

Djeca čiji su roditelji u zatvoru manifestiraju *probleme u školskom okruženju*. U istraživanju koje su proveli Sack, Seidler i Thomas (1976) više od 50% djece roditelja zatvorenika je ostvarivalo niži školski uspjeh ili manifestiralo teškoće samoregulacije u odnosu na druge učenike. Istraživanje provedeno u Danskoj pokazalo je da su djeca čiji su roditelji više puta bili na izdržavanju kazne, makar se radilo o kraćim kaznama, u značajnije većem riziku za razvoj problema povezanih sa školom (Andersen, 2016). Djeca razloge za probleme povezane sa školom vide u kaotičnoj situaciji u domu, izloženosti povećanom stresu, dodatnim obavezama koje su morali preuzeti u domu, problemima s koncentracijom i nedostatku vremena za obavljanje školskih obaveza. Moguće je da su negativni ishodi povezani sa smanjenjem interesa za školske obaveze uslijed povećanih obiteljskih obaveza i problema ili s izostankom pomoći i podrške od roditelja, zaposlenika škole i drugih institucija (Barry i Saunders, 2013). Romstein i Romstein (2021) upućuju na nepovoljne socioekonomske uvjete, izostanak pomoći u učenju, manje izvanškolskih aktivnosti i izostanak podrške stručnjaka koji nepovoljno utječu na školski uspjeh djeteta. Istraživanje Jones i sur. (2013) pokazalo je da djeca često izostaju iz škole, posebno danima prije uhićenja roditelja ili prilikom korištenja pogodnosti izlaska iz zatvora, što se može negativno odraziti na mogućnost savladavanja gradiva obrađenog na nastavi. Učenici s roditeljem u zatvoru ranije napuštaju školovanje zbog pronalaska zaposlenja kako bi skrbniku olakšali ekonomsku situaciju (Beck i Jones, 2007). Zbog ranijeg napuštanja školovanja imaju niže kvalifikacije zbog čega ne mogu ostvariti kvalitetnije radne pozicije i bolje plaćene poslove (Romstein, 2020). Nastavno, roditeljevo izdržavanje kazne može značajno utjecati na obiteljsku *financijsku situaciju* (Geller, Garfinkel i Western, 2011). Iako

zatvorenik ima pravo na rad unutar zatvora i mogućnost da dio novaca šalje djeci, naknada koju dobiva je relativno mala kako bi se pokrili obiteljski troškovi. Obitelj ostvaruje manje prihoda, ako je zatvorenik financijski ranije doprinosa obitelji, dok rashodi rastu zbog sudskih troškova i/ili troškova posjeta roditelju u zatvoru (Majdak, 2018). Zbog svega navedenog, obitelji su u pojačanom riziku od siromaštva ili su siromašne. Djeca zbog nedostatka financijskih sredstava ne mogu sudjelovati u aktivnostima društva zbog čega postaju društveno isključena. *Siromaštvo* predstavlja još jednu kariku u začaranom krugu rizika s kojima djeca roditelja zatvorenika svakodnevno žive.

U literaturi se izdvajaju tri grupe zaštitnih čimbenika koji olakšavaju djetetu prilagodbu i suočavanje s različitim vrstama rizika koji su ranije navedeni. Zaštitni čimbenik mogu biti *individualna obilježja* djeteta. Primjerice, djeca lakšeg temperamenta, višeg samopoštovanja, neovisnija i više inteligencije će se lakše izboriti s nastalom situacijom od djece koja imaju slabije izražena navedena obilježja (Rutter, 1987; prema Mikulić, 2020). Istraživanja s djecom pokazala su da djeci pomaže povjerenje i razgovor s bliskim prijateljima i drugom djecom koja su bila u istoj situaciji (Jones i sur., 2013). Zaštitni čimbenici također proizlaze iz *obiteljskog okruženja* koje adekvatno odgovara na potrebe djeteta. Ukoliko je obiteljsko okruženje podržavajuće prema djetetu, dijete će se osjećati sigurno i zaštićeno čime će se umanjiti neugodni osjećaji izazvani roditeljevim boravkom u zatvoru (Luthar i sur., 2000; prema Mikulić, 2020). Posljednja skupina zaštitnih čimbenika odnosi se na *socijalnu okolinu* djeteta. Osobe koje dolaze u kontakt s djetetom mogu imati veliki utjecaj na djetetovo nošenje sa situacijom. Dijete podršku može primiti od susjedstva, vršnjaka, djelatnika u školskom sustavu, sustavu socijalne skrbi, trenera ili drugih osoba s kojima dolazi u kontakt (Luthar i sur., 2000; prema Mikulić, 2020). Neka djeca u istraživanjima navode da im je u prihvaćanju i nošenju s izazovima obiteljske situacije pomagalo sudjelovanje u glumačkim skupinama, sportskim klubovima, odlasci u crkvu, usmjerenost na učenje, maštanje i fantazije (Beck i Jones, 2007; Nesmith i Ruhland, 2008; Nesmith i Ruhland, 2011; Luther, 2015). Prema Nesmith i Ruhland (2008) funkcija sudjelovanja u navedenim aktivnostima je micanje fokusa s problema u obitelji, izgradnja samopouzdanja kroz stjecanje novih vještina, rješavanje ljutnje i agresije i prilike za upoznavanje novih prijatelja.

Mogući pozitivni ishodi odnose se na razvoj ili jačanje *otpornosti*. Otpornost pretpostavlja postojanje izazova ili visokog rizika u životu pojedinca ili obitelji, a da osoba/obitelj unatoč tome dobro funkcionira u budućnosti. Wiendle (2011; prema Maurović, 2015, str. 3) otpornost definira kao „ *proces učinkovitog pregovaranja, prevladavanja i prilagođavanja značajnom*

izvoru stresa ili traume (rizika). Snage i resursi unutar pojedinca, njegovog života i okoline (zaštitni mehanizmi) potiču taj kapacitet za prilagodbu i oporavak (dobar ishod) u situaciji nedaće “. Na otpornost djeteta utječe vrsta počinjenog kaznenog djela i za to određena kazna. Okolina koja na adekvatan način odgovara na djetetove potrebe može biti ključan zaštitni čimbenik. Otvorena komunikacija obitelji, stručnjaka i institucija prema djetetu i osiguravanje kontakta s roditeljem za vrijeme izdržavanja kazne značajni su zaštitni čimbenici te direktno utječu na razvoj otpornosti djeteta (COPE, 2015; Majdak, 2018). Stručnjaci koji rade s djecom trebaju u što je moguće većoj mjeri utjecati na jačanje zaštitnih čimbenika u djetetovom životu. Djeca mogu izvana djelovati jako i staloženo, međutim kao što je i ranije rečeno ona često potiskuju svoje prave osjećaje te se zbog toga može stvoriti privid otpornosti. Takav obrambeni mehanizam za dijete nije funkcionalan jer proizlazi iz potrebe djeteta da umanjí problem i prikaže kako je sve u redu (COPE, 2015).

Iz pregleda samo nekih rizičnih čimbenika koji utječu na dijete vidljivo je da su djeca zatvorenika posebno ranjiva skupina koja je izložena brojnim rizicima. Iz navedenog proizlazi potreba za širokom lepezom intervencija koje kao društvo trebamo pružiti toj djeci u različitim životnim područjima. Ne treba očekivati da će se svi rizici eliminirati iz djetetovog života, ali se oni pravodobnim reakcijama mogu svesti na minimum. Buduća istraživanja trebaju u većoj mjeri koristiti pristup utemeljen na snagama. Nužno je prikupljanje spoznaja o otpornosti i načinima uspješne prilagodbe djece na roditeljevo izdržavanje kazne. Potrebno je dodatno ispitati utjecaj otpornosti na budući život djeteta. Trenutno u literaturi nedostaje znanja o tome koje aktivnosti, usluge i programi pomažu djeci i rezultiraju poželjnim razvojnim ishodima. Usmjerenost na snage, a ne samo na rizike ključno je kod kreiranja primjerenih intervencija za djecu. Složena problematika zahtijeva višedimenzionalan i multisustavan pristup. Potrebno je na nacionalnoj razini jasno definirati uloge i obveze institucija i organizacija koje moraju preuzeti brigu o djeci čiji su roditelji u zatvoru. Pri tome je presudna suradnja policije, pravosuđa, zatvorskog sustava, sustava socijalne skrbi, obrazovnog sustava, službi za zaštitu mentalnog zdravlja i nevladinog sektora (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Povećanjem svijesti javnosti i donošenjem javnih politika koje su temeljene na potrebama i pravima ove skupine djece moguće je ostvariti promjene koje će pozitivno djelovati na svu djecu čiji su roditelji u zatvoru.

4. PRAVA DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU

U kontekstu teme ovog rada u nastavku će se razmotriti pojam najboljeg interesa djeteta, prava definirana Konvencijom o pravima djeteta koja su vezana uz specifičan položaj djece zatvorenika te primjeri njihovog kršenja u praksi. Djeca zatvorenika ne razlikuju se od ostale djece po pitanju prava koja im pripadaju. Jedinu razliku čine prava koja proizlaze iz pravnog statusa roditelja koja se odnose na mogućnost održavanja kontakta za vrijeme boravka u zatvoru. Navedena prava su u RH regulirana ZIKZ-om (NN, 14/21) i Pravilnikom o pogodnostima zatvorenika (NN, 66/2010, 126/2013).

Kada govorimo o dobrobiti djece neizostavan je pojam najbolji interes djeteta. U javnosti se ovaj termin često koristi, no njegovo značenje nije svima poznato stoga će se u nastavku nastojati pojasniti što sve termin obuhvaća. Najbolji interes djeteta imperativ je u bilo kakvom postupanju koje uključuje djecu. Najbolji interes djeteta podrazumijeva usmjerenost stručnjaka na psihosocijalne potrebe i prava djece. Konvencija o pravima djeteta u čl.3. st.1. propisuje da će se u svakoj situaciji u kojoj su akteri djeca procijeniti njihove potrebe i da će se pronaći najbolji način za njihovo zadovoljenje. Dakle, ako se u procesima koji uključuju djecu skrbi o dječjim potrebama, brine o njihovom zadovoljenju i pri tome poštuju dječja prava, osigurava se najbolji interes djeteta (Majdak, 2018). Procjena i postupanje u skladu s najboljim interesom djeteta složen je i zahtjevan proces za sve osobe i institucije koje su dužne donositi takve odluke. Određivanje najboljeg interesa djeteta posebno je složeno u situacijama kada se roditelj djeteta nalazi na izdržavanju kazne zatvora. U takvim specifičnim situacijama stručnjaci se mogu voditi razlogom roditeljskog zatvaranja kao kriterijem za odlučivanje o najboljem interesu djeteta. Ako je djelo zbog kojeg se izdržava kazna počinjeno na štetu djeteta postupanje u najboljem interesu djeteta treba ići u smjeru osiguravanja stručne pomoći i podrške u prevladavanju negativnih iskustava i što kvalitetnijem oporavku djeteta. Također, isto bi uključivalo primjerenu reakciju policije i pravosuđa, a koja podrazumijeva pravedno suđenje i izvršavanje kazne te utjecaj na povećanje svijesti o štetnosti počinjenog ponašanja na dijete te mogućim alternativnim ponašanjima. S druge strane, ako se radi o lišavanju slobode zbog djela koje nije uključivalo dijete niti na njega direktno utjecalo na bilo koji način, preporuka je djelovati u cilju osiguravanja daljnjeg kontakta djeteta i roditelja (Jelavić, 2009a). Prema Majdak (2018) najbolji interes djeteta tijekom izdržavanja kazne roditelja narušen je pri telefonskoj i pisanoj komunikaciji zbog nadziranja službenika zatvora. Također, povrede se u praksi zamjećuju prilikom posjeta djece zbog pretrage koju djeca prolaze prije susreta s roditeljem. Pretraga je dio sigurnosnog protokola kako bi se spriječilo unošenje nedozvoljenih

predmeta. Budući da je iz literature poznato da su pregledi ponekad neugodni, previše grubo ili neprimjereni dobi djeteta, zaključujemo kako je pravo na zaštitu sigurnosti ustanove i zatvorenika važnije od prava zaštite djeteta. Jačmenica Pušenjak i Krakan (2015) dovode u pitanje nužnost takvog postupanja te pitanje ostvarenja najboljeg interesa djeteta koje se očito krši na više razina. Udruga RODA provela je evaluaciju posjeta maloljetne djece majkama smještenima u Kaznionicu u Požegi u razdoblju od svibnja do studenog 2015. godine. Evaluacija je pokazala da je u 4 od 7 anketiranih obitelji, djetetu iz obitelji u svrhu pretrage skidana odjeća prije posjeta, a dvoje djece je pretragu opisalo kao neugodno iskustvo (Sučić, Knežević i Matijaš, 2016).

Ključan dokument o dječjim pravima kojim se stručnjaci mogu voditi prilikom određivanja najboljeg interesa djeteta je Konvencija o pravima djeteta. Konvencija je usvojena na Glavnoj skupštini UN-a 20. studenog 1989. godine. Radi se o pravnom aktu koji obvezuje države na pridržavanje propisanih odredbi te nadzor primjene u državama koje su ju prihvatile i ratificirale (Konvencija o pravima djeteta). Konvencija o pravima djeteta počiva na četiri opća načela o pravima djece. To su nediskriminacija, najbolji interes djeteta, pravo djeteta na život, opstanak i razvoj te pravo djeteta na izražavanje vlastitog mišljenja (COPE, 2015). Propisana prava možemo razvrstati u sljedeće četiri skupine: prava preživljavanja (npr. pravo na život, pravo na prehranu, pravo na zdravstvenu pomoć), razvojna prava (npr. pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na informiranje), zaštitna prava (npr. pravo na zaštitu od zloporabe, zapostavljanja i izrabljivanja, zabrana dječjeg rada, pravo na zaštitu od droga, alkohola, duhana) i prava sudjelovanja (npr. pravo na udruživanje i pravo na slobodno izražavanje svojih misli) (Širanović, 2011). U nastavku rada ćemo se osvrnuti na neka prava čije je ostvarivanje ograničeno ili gotovo nemoguće zbog roditeljevog izdržavanja kazne. Odabrana prava proizlaze iz odredbi Konvencije o pravima djeteta, Ustava RH (NN, 05/14) i ObZ RH (NN, 103/15).

Konvencija o pravima djeteta u čl. 6. jamči **pravo djeteta na život, opstanak i razvoj**. Države priznaju djetetu prirodno pravo na život i obvezuju se da će u najvećoj mogućoj mjeri osigurati opstanak i razvoj svakog djeteta. Navedeno pravo ugrađeno je u Ustav RH (čl. 21. st. 1.) i ObZ (čl.84. st.1.). Osiguravanje ovog prava posebno je kompleksno kada su u pitanju majke zatvorenice. ZIKZ u čl.119. st.2. propisuje da dijete rođeno za vrijeme majčinog izdržavanja kazne može ostati s majkom do navršene treće godine života. Navedena odredba ima dvojak utjecaj. S jedne strane, djetetu je omogućen boravak s majkom u prvim godinama života koje su ključne za razvoj privrženosti dok je s druge strane ograničen na odrastanje u zatvorskom okruženju koje nije odraz vanjskog okruženja te je pitanje je li i u kojoj mjeri adekvatan za

odrastanje. Također, postavlja se pitanje što će dalje biti s djetetom nakon isteka roka od tri godine. Obično se radi o preuzimanju skrbništva, udomiteljstvu ili smještaju djeteta u domove za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi (Majdak, 2018). Osiguravanje najviše moguće razine zdravlja i pravo pristupa zdravstvenoj pomoći sastavni je dio **prava djeteta na skrb za zdravlje i život** koje određuju Konvencija o pravima djeteta u čl.24. st.1. i ObZ (čl.84. st.1.). Navedeno pravo problematizira se zbog mogućih posljedica roditeljevog boravka u zatvoru na psihičko i fizičko zdravlje djeteta o kojemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju. U kontekstu teme rada posebno je zanimljivo **pravo djeteta na obiteljske odnose i zaštitu osobnog i obiteljskog života**. Konvencija o pravima djeteta u čl. 8. st. 1. i čl. 9. st. 1. i st. 3. navodi da će države potpisnice jamčiti djetetu ostvarenje obiteljskih odnosa te da se dijete neće odvajati od roditelja protiv njihove volje osim kada je to odvajanje nužno zbog djetetove dobrobiti. Ustav RH (čl. 62.) i ObZ (čl. 84., st. 3.) sadrže odredbe kojima se štiti obitelj u slučaju razdvojenosti djeteta od roditelja te se predviđaju međusobni susreti i druženja. U praksi ne možemo govoriti o potpunom zadovoljenju navedenog prava jer je djetetu čiji je roditelj u zatvoru u većini slučajeva omogućeno samo druženje i kontaktiranje s roditeljem, što nikako nije i ne može biti zamjena za svakodnevni suživot s roditeljem. Također, ne smije se zanemariti da ne mogu sva djeca ostvariti fizički kontakt s roditeljem jer se ne tretiraju jednako djeca pritvorenika, djeca osoba u istražnom zatvoru i djeca zatvorenika. Rijetki su primjeri država u kojima postoji mogućnost višesatnog boravka posjetitelja u opremljenim prostorima u kojima bi se upriličile obiteljske aktivnosti koje su normalne u svakodnevici drugih obitelji poput kuhanja, pisanja zadaće ili gledanja filmova (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Detaljnije će se prava na ostvarivanje kontakta djeteta i zatvorenika raspraviti u sljedećem poglavlju. Nadalje, **pravo na privatnost, čast, ugled i dostojanstvo** odnosi se na poštovanje i zaštitu privatnog i obiteljskog života djeteta. Odredbe koje podupiru navedeno pravo nalazimo u Konvenciji u čl.16. st.1. i ObZ u čl. 88. kojim se zabranjuje izlaganje djeteta poniženjima. Navedeno pravo jedno je od prava koje se najviše krši kada su u pitanju djeca zatvorenika. Ranije su u radu već dani primjeri koji se odnose na uspostavljanje kontakta putem telefona ili pisama koji se provjeravaju i nadziru te pretrage prilikom dolaska u posjetu. Pretrage za neku djecu mogu biti zastrašujuće. Za sada su pretrage dio standardne procedure. Unaprjeđenje bi predstavljalo provođenje pretrage s posebno educiranim službenicima samo kada se osnovano sumnja na pokušaj unošenja opasnih predmeta ili zabranjenih tvari (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Potom, dijete ima **pravo na zaštitu od diskriminacije** (Konvencija o pravima djeteta, čl.2. st.1.; Ustav RH) te **pravo na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje** sadržano u Konvenciji o pravima djeteta (čl. 26. st.1. i čl. 27. st.1.). Iz prethodnog poglavlja jasno je

vidljivo da su djeca zatvorenika često diskriminirana i stigmatizirana zbog djela svojih roditelja zbog čega se njihova socijalna sigurnost i dostojanstvo dovode u pitanje. Također, države potpisnice dužne su osigurati djetetu izražavanje osobnog mišljenja, stavova i želja u svim postupcima u koje je uključeno. Navedeno se odnosi na **pravo djeteta na slobodno izražavanje mišljenja** zajamčeno čl. 12. i čl.13. Konvencije, Ustavom RH (čl.38. st.1.) i ObZ-om (čl. 86.). Navedeno podrazumijeva da će se dijete saslušati u postupku prema roditelju što nije čest slučaj u praksi. Također, ovo je pravo narušeno u situacijama kada roditelj s kojim dijete živi samoinicijativno prekida ili ograničava sve veze djeteta s roditeljem u zatvoru. Spomenuto je u vezi s djetetovim **pravom na slobodu traženja, primanja i dobivanja obavijesti i ideja** zajamčenog Konvencijom (čl.13., st.1.) i Ustavom RH (čl. 38.). Istraživanja s roditeljima i izvješća pravobraniteljice za djecu često sadržavaju opaske kako su djeci i roditeljima uskraćene informacije o drugome roditelju/djetetu zbog takve odluke roditelja s kojim dijete živi. Djetetu je potrebno dati prave informacije kako bi se smanjio osjećaj straha i neizvjesnosti koji proizlazi iz nepoznatog. Ukoliko se djetetu informacije prezentiraju na razumljiv način, primjeren njegovoj dobi i zrelosti dijete će lakše funkcionirati u budućnosti (Majdak, 2018).

Ostvarenje formalno zajamčenih dječjih prava sadržanih u međunarodnim dokumentima i nacionalnom zakonodavstvu nailazi na brojne prepreke tijekom njihove realizacije u praksi. Djeca zatvorenika u posebno su osjetljivom položaju kada se govori o pravima jer su im brojna prava uskraćena ili ograničena, ali ne njihovom krivicom nego zbog roditeljevog sukoba sa zakonom. Ovdje ponovno možemo govoriti o primjenjivosti slogana koji koristi COPE „Zločin nije moj, ali kazna ipak jest“. Navedeno se potvrđuje u nekim istraživanjima u kojima su sudjelovala djeca (Beck i Jones, 2007; Nesmith i Ruhland, 2008). Prava ove skupine djece krše se ili minimalno ostvaruju zbog različitih razloga – nerazumijevanja i nezainteresiranosti institucija, načina funkcioniranja zatvorskog sustava, nepostojanja adekvatnog nadzora provedbe zakonskih propisa ili zbog odluka djetetu bliskih osoba (COPE, 2015). U Izvješću o radu pravobraniteljice za djecu za 2021. godinu pravobraniteljica navodi da su tijekom 2021. godine primili 18 pojedinačnih prijava koje se odnose na prava ove skupine djece, postupali su u 20 općih inicijativa i primili nekoliko telefonskih poziva. Ured je tijekom godine uputio više preporuka kojima se ostvaruje zaštita prava i interesa djece čiji su roditelji u zatvoru te je surađivao sa zatvorskim sustavom. Djeca zatvorenika nisu samo pomoćno sredstvo tijekom rehabilitacije roditelja nego pojedinci sa svojim vlastitim potrebama i pravima. Države ne bi smjele uskraćivati prilike za poboljšanje uvjeta za posjetitelje zatvora ili zaustavljati provođenje

programa namijenjenih zatvorenicima zbog štednje ili reorganizacije sustava (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Takvim postupanjem država djeluje protiv najboljeg interesa djece, a potpisivanjem Konvencije o pravima djeteta izričito se obvezala raditi u korist te iste djece.

5. KONTAKT RODITELJA ZATVORENIKA I DJETETA

U prethodnom poglavlju bilo je riječi o pravima djece čiji su roditelji u zatvoru među kojima se spominje pravo djeteta na održavanje kontakta s roditeljem. U praksi se još uvijek kontakt roditelja i djeteta tijekom izdržavanja kazne smatra pogodnošću zatvorenika, a ne pravom djeteta. Ovakvo shvaćanje odraz je podređenog položaja i zanemarivanja djeteta kao subjekta u situaciji u kojoj se zbog roditelja nalazi. Istraživanja pokazuju da djeci roditelji nedostaju tijekom izdržavanja kazne te je održavanje kontakta često jedini način za ublažavanje tog gubitka (Shlafer i Poehlmann, 2010). Djeca kroz ostvarivanje kontakta žele dobiti odgovore na ključna pitanja koja ih zanimaju u vezi roditelja, a to su: Gdje si? Zašto si tamo? Kada se vraćaš? i Jesi li dobro? (RODA, 2020). U budućnosti je potrebno jače zagovarati činjenicu da se zapravo radi o djetetovom pravu te da je obaveza i odgovornost države i njenih institucija osigurati uvjete za ispunjenje tog prava.

Pravna osnova za kontakt djece i roditelja zatvorenika proizlazi iz Konvencije o pravima djeteta koja određuje pravo na očuvanje obiteljskih odnosa (čl.8.), pravo na susrete i druženje djeteta s roditeljem s kojim ne živi (čl.9. i čl. 10) i sudsko ostvarivanje pravne zaštite prava na susrete i druženje (čl.12.). Navedena prava imaju snažne implikacije na nacionalno zakonodavstvo u pogledu reguliranja kontakta između djeteta i roditelja zatvorenika. Na međunarodnoj razini treba još spomenuti Europsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda Vijeća Europe, Europsku konvenciju o ostvarivanju dječjih prava i Konvenciju o kontaktima s djecom (Rešetar, 2011). U pravnom poretku RH ovo je pitanje regulirano ZIKZ-om i pripadajućim Pravilnikom o pogodnostima zatvorenika (NN, 66/2010, 126/2013). Zatvorenici kontakt s djecom mogu ostvariti putem posjeta kroz izravan kontakt ili neizravno putem telefona, pisane komunikacije ili pošiljaka (Sučić, Knežević i Matijaš, 2016). ZIKZ propisuje da svi zatvorenici imaju pravo na kontakt s vanjskim svijetom (čl.16.). Uz navedena prava zatvorenik može ostvariti određene pogodnosti kojima je cilj poticajno djelovati na zatvorenika i minimizirati štetne posljedice zatvaranja. Kriteriji za ostvarivanje pogodnosti su uzorno ponašanje, uspješnost u ostvarivanju ciljeva iz Pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, procjena rizika zlouporabe pogodnosti i okolnosti u zajednici (Pravilnik o pogodnostima zatvorenika, NN, 66/2010, 126/2013, čl.2. st.2.). Pogodnosti češćih dodira s vanjskim svijetom koje su značajne u kontekstu ovog poglavlja odnose se na češće i dulje posjete obitelji, telefoniranje bez nadzora, izlazak sa ili bez posjetitelja u mjesto u kojem se nalazi kaznionica i izlazak u mjesto prebivališta/boravišta (Pravilnik o pogodnostima zatvorenika, NN, 66/2010, 126/2013, čl.4. st.1, st. 2, st. 4, st. 5 i st.6.). ZIKZ u čl. 124. st.1. predviđa *posjete* članova obitelji

zatvoreniku dva puta mjesečno i blagdanom u vremenskom trajanju od najmanje sat vremena. Maloljetna djeca mogu jednom tjedno i blagdanom posjetiti roditelja pri čemu dijete mlađe od 16 godina mora imati pratnju odrasle osobe (čl.124. st. 2.). Obavezna pratnja odrasle osobe često predstavlja problem kada roditelj koji živi s djetetom, udomitelj ili skrbnik ne podržava održavanje kontakta djeteta s roditeljem (Shlafer, Poehlmann, Coffino i Hanneman, 2009). Za posjete djece određeno je posebno vrijeme za posjete u prostoru koji je uređenjem prilagođen djeci te opremljen didaktičkim sadržajima i igračkama (Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih domova za 2020. godinu). U literaturi nalazimo oprečna mišljenja o tome trebaju li djeca posjećivati roditelja u zatvoru. Autori koji smatraju kako to može negativno utjecati na dijete kao razloge navode zabrinutost zbog mogućeg negativnog utjecaja zatvorskog okruženja na dijete, djetetovo prihvaćanje boravka u zatvoru kao normalni dio života i negativni utjecaj roditelja zatvorenika na dijete (Hairston, 2002).

Osim posjeta zatvorenik ima pravo na neograničeno *dopisivanje* koje sam financira (čl.131. st.1.). Sadržaj pisama se nadzire u zatvoru, kaznionici zatvorenog tipa i zatvorenom odjelu kaznionica. Često putem pisama roditelji i dijete razmjenjuju crteže ili druge kreativne uratke koji djetetu ostaju u trajnom vlasništvu pa im se može vratiti kad poželi zbog čega su posebno vrijedna uspomena. Zatvoreniku su omogućeni *telefonski pozivi* prema unaprijed definiranom popisu telefonskih brojeva koji sam sastavlja (čl.132. st.1.). Pozivi se nadziru u zatvoru, kaznionici zatvorenog tipa i odjelima zatvorenog tipa. Troškove telefoniranja također u većini slučajeva pokriva zatvorenik. Zatvorenik može jednom mjesečno i blagdanima primiti *paket* koji sadrži unaprijed propisane dozvoljene stvari (čl.134. st.1.). Paketi također mogu biti otvoreni i pregledani od strane službene osobe uz prisutnost zatvorenika. Tijekom 2018. godine u Hrvatskoj je pokrenut projekt „Videoposjeti djece zatvorenika“ koji su realizirali Ured UNICEF-a za Hrvatsku i Ministarstvo pravosuđa uz podršku udruge RODA. Zatvorenicima je osigurana sva potrebna tehnička oprema za uspostavu *video poziva* s djecom (Ivković i Tomić Latinac, 2021). Mogućnost korištenja video poziva trenutno postoji u 13 ustanova u RH (u kaznionicama u Lepoglavi, Glini, Požegi i Lipovici - Popovači te u zatvorima u Zagrebu, Varaždinu, Rijeci, Bjelovaru, Osijeku, Šibeniku, Splitu, Puli i Gospiću). Istraživanja u državama koje su već ranije imale mogućnost ovakvog načina komunikacije pokazala su da su zatvorenici zadovoljni jer se na taj način djeca ne moraju dovoditi u zatvor koji doživljavaju neprimjerenim okruženjem za dijete, a svejedno mogu ostvariti željeni kontakt (Sitren i sur., 2020). Ova se mogućnost posebno korisnom pokazala tijekom razdoblja COVID-19 pandemije kada su posjeti unutar ustanova bili onemogućeni. Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora

i odgojnih zavoda za 2020. godinu daje podatak da je tijekom 2020. godine realizirano 5785 video poziva od čega su u 3670 bila uključena maloljetna djeca. Uvođenje novog načina komunikacije u hrvatski zatvorski sustav rezultiralo je uklanjanjem nekih prepreka za kontakt „tradicionalnijim putem“ kao što su velika udaljenosti mjesta izvršavanja kazne od djetetovog doma, nedostatak novaca za troškove prijevoza ili smještaja, duga čekanja i sprječavanje susreta od strane djetetovog skrbnika (Nesmith i Ruhland, 2008; Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Navedene poteškoće potvrdile su se u istraživanju koje su sa 64 roditelja zatvorenika, smještene u Zatvoru u Zagrebu, Kaznionici u Lepoglavi i Kaznionici u Požegi provele Jačmenica Pušenjak i Krakanić (2015). Uz već nabrojene poteškoće roditelji su identificirali prepreke vezane uz stigmatizaciju okoline zbog koje dijete može odbijati posjete, zakonsku regulativu koja ograničava broj posjeta, administrativne procedure koje je potrebno zadovoljiti zbog ostvarivanja posjeta, izloženost djeteta pretresu prije ulaska u ustanovu i prostore koji nisu „child friendly“ (prilagođeni djeci). Franjić-Nađ i sur. (2015) u svojem su istraživanju koje je uključivalo 61 majku maloljetne djece došle do podatka da više od polovice djece ne posjećuje majku. Pri tome treba uzeti u obzir da neke majke kontakte ostvaruju korištenjem pogodnosti izlaska pa sukladno tome ne postoji potreba za kontaktom unutar ustanove. Ipak, trebalo bi ispitati što je u podlozi izbjegavanja primanja posjeta unutar ustanove. Kod majki u zatvoru koje primaju posjete vremenski razmak između dva posjeta najčešće je manji od 10 dana dok kod onih u kaznionici između posjeta protekne više od 3 mjeseca ili čak više od godinu dana. Glavni razlog ne ostvarivanja posjeta je nedostatak financijskih sredstava za njihovu realizaciju. Također, majke kao veliki problem navode prostornu udaljenost kaznionice zbog koje neka djeca moraju putovati više od 200 km kako bi ostvarila fizički kontakt s majkom koja se nalazi u kaznionici. Kaznionica u Požegi jedina je ustanova takve vrste za žene u Hrvatskoj. Istraživanje koje je provedeno 2008. godine u kaznionicama u Lipovici Popovači i Turopolju pokazalo je da čak oko 75% roditelja ne prima posjete djece dok ostali primaju posjete obično samo jedan put mjesečno (Vukota, 2009). Rezultati istraživanja iz 2013. godine koje je provela pravobraniteljica za ravnopravnost spolova među zatvorenicama (N=80) u Kaznionici u Požegi pokazali su da majke najčešće s djecom kontaktiraju telefonom i pismima dok mogućnost posjeta koriste rjeđe. Najčešće korištene vrste kontakata rezultat su slabijeg financijskog statusa obitelji zbog kojeg je teško pokriti sve troškove posjeta (Pravobranitelj za ravnopravnost spolova, 2014). U istraživanju provedenom sa 64 roditelja zatvorenika 2014. godine pokazalo se da 98 % sudionika ostvaruje redovite telefonske pozive, 95 % razmjenjuje poštu, a 38 % roditelja šalje novac (Sučić, Knežević i Matijaš, 2016).

Svaki oblik komunikacije dobar je jer doprinosi održavanju roditeljskog odnosa, međutim, prednost ipak imaju posjete jer omogućuju izravan vizualan i/ili fizički kontakt. Službene statistike pokazuju da je tijekom 2019. godine realiziran ukupno 5131 posjet maloljetne djece roditeljima koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, kazne maloljetničkog zatvora i odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod. Očevi su ostvarili 4868, a majke 263 posjeta (Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih domova za 2019. godinu). Tijekom 2020. godine u svim penalnim ustanovama u Hrvatskoj ostvarena su ukupno 1733 posjeta maloljetne djece roditeljima koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Od toga broja očevi su primili 1594, a majke 139 posjeta. Barem jedan posjet maloljetne djece primilo je 384 roditelja zatvorenika (360 posjeta očevi i 24 posjeta majke). Zatvorenicima su na zahtjev odobrena 3 izvanredna posjeta i 25 produženih posjeta maloljetne djece (Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih domova za 2020. godinu). Velika razlika u broju zabilježenih posjeta pripisuje se utjecaju pandemije COVID-19 koja je onemogućila ulazak posjetitelja u zatvore.

Održavanje odnosa između djeteta i roditelja tijekom izdržavanja kazne omogućeno je kroz posjete u ustanovi ili druge oblike komunikacije. Potencijalne dobiti od kontakata za vrijeme izdržavanja kazne za dijete i roditelja bit će detaljnije obrađene u sljedećem poglavlju, no u ovom kontekstu treba istaknuti da prakticiranje redovitih kontakata dokazano može imati vrlo pozitivne učinke na dijete te ublažiti krizu kroz koju dijete prolazi. Jedan od preduvjeta za ostvarivanje kontakata je da dijete zna istinu o tome gdje se roditelj nalazi. Stručnjaci se slažu da je za dijete najbolje i najpoželjnije da tu istinu čuje u sigurnosti vlastitog doma od poznatih i bliskih osoba (COPE, 2015). Roditelji i djeca suočavaju se s brojnim preprekama prilikom realizacije kontakata stoga je jasno da postoji mjesta za napredak. Stručnjaci koji rade sa zatvorenicima trebaju ih informirati o pravima i mogućnostima koja imaju u vezi odobravanja posjeta i pogodnosti te ih motivirati na sudjelovanje u programima za unaprjeđenje roditeljstva. Kada god je to moguće roditelja zatvorenika na izdržavanje kazne treba uputiti što bliže domu jer iz istraživanja jasno proizlazi da je udaljenost i financijsko opterećenje jedan od glavnih razloga zbog kojeg djeca u manjoj mjeri posjećuju roditelje (Jones i sur., 2013). Kada govorimo o RH posebno je izazovno to što na području cijele Dalmacije nema ni jedne kaznionice što rezultira izdržavanjem kazne zatvorenika iz tog podneblja na kontinentu i posljedično veliku udaljenost od mjesta prebivališta i obitelji (Getoš Kalac, Bezić i Šprem, 2021). Pronalaženjem modela za sufinanciranje posjeta ili neizravnih oblika kontakta uvelike bi se olakšala navedena prepreka (Brkić, 2013; Haverkate i Wright, 2020; Novosel, 2014). Dolazak u posjetu kod neke djece može izazvati stres i neugodu zbog čega je važno ulagati u infrastrukturu i prostore u

kojima djeca borave urediti kako bi bili što ugodniji. Primjeri dobre prakse su organiziranje mreže educiranih volontera koji su pratnja djeci tijekom dolaska u zatvor radi posjete roditelju (COPE, 2015). Unazad nekoliko godina u Hrvatskoj su zamijećena značajna poboljšanja uvjeta u prostorijama za posjete te njihovoj opremljenosti primjerenim sadržajima. Ipak, situacija zahtjeva kontinuirana ulaganja te ista ne bi trebala ovisiti samo o inicijativama pojedinih udruga. Pohvalno je što se u posljednje vrijeme pretraga djece odvija uglavnom vizualno ako ne postoji sumnja na pokušaj zloporabe (Franjić-Nađ i sur., 2015). Također, u svrhu zaštite djeteta predlaže se da se umjesto djeteta, prije i nakon posjeta, pregledava zatvorenik čime bi se ostvarila svrha pretrage i sprječavanje unošenja nedozvoljenih sredstava bez da se negativno utječe na dijete (Jačmenica Pušenjak i Krakan, 2015). Navedeno je svakako dobar primjer primjene rezultata istraživanja u mijenjanju štetne prakse. Također, ključna je edukacija i senzibilizacija javnosti i zatvorskog osoblja kako bi se boravak u zatvoru za djecu učinio što je moguće ugodnijim.

5.1. Važnost održavanja kontakta

U Izvješću Ureda za dječji razvoj Sveučilišta u Pittsburghu prikazani su rezultati više studija koje govore u prilog tome da izostanak kontakta između djeteta i roditelja kod djeteta izaziva neugodne emocije i rezultira otuđenjem što može imati dugoročne štetne posljedice na djetetov život (Office of Child Development, 2011; prema Bašić, 2014). Stoga je najvažniji zaštitni faktor za dijete čiji je roditelj na izdržavanju kazne zatvora održavanje odnosa roditelj-dijete (Profaca, 2021). Važno je istaknuti da pri tome nije jedino važno koliko često su roditelj i dijete u kontaktu niti o kojem se načinu komunikacije radi već da ti kontakti budu redoviti, kvalitetni i na korist djeteta (RODA, 2020). Pozitivne posljedice održavanja kvalitetnog kontakta vidljive su kod djeteta, zatvorenika, roditelja ili druge osobe koja skrbi o djetetu, na razini zatvora i zatvorskog osoblja kao i kod šire zajednice (KIDS VIP, 2005). Dijete će se tako samo uvjeriti da je roditelj dobro, zadovoljiti potrebu za bliskošću i prisutnošću roditelja te naposljetku ostvariti prava iz Konvencije o pravima djeteta. Moguće je da će posjeti pozitivno djelovati na smanjenje emocionalnih i socijalnih teškoća, problema u ponašanju i problema u izvršavanju školskih obaveza (KIDS VIP, 2005). Istraživanje Haverkate i Wright (2020) pokazalo je da redoviti posjeti mogu značajno doprinijeti poboljšanju kvalitete odnosa roditelj-dijete. Kod zatvorenika je primijećeno da posjeti podižu raspoloženje, daju osjećaj odgovornosti, doprinose poistovjećivanju s ulogom roditelja i utječu na uspješnost resocijalizacije (KIDS VIP, 2005). De Claire i Dixon (2017) navode da obitelji koje ostvaruju kontakt sa zatvorenikom imaju bolje mentalno zdravlje i veću vjerojatnost nastavka zajedničkog života nakon izlaska zatvorenika iz

zatvora. Bales i Mears (2008) utvrdili su postojanje veze između primanja posjeta i recidivizma nakon izlaska iz zatvora. Istraživanje je pokazalo da zatvorenici koji primaju posjete imaju 30,7 % manju vjerojatnost za recidivizam u odnosu na zatvorenike koji nisu primali posjete. Također, posjeti pozitivno utječu na odgodu recidivizma. Broj posjeta je također povezan s recidivizmom na način da je svaki sljedeći posjet smanjivao vjerojatnost za recidivizam za 3,8 %. Literatura sugerira da će veće zadovoljstvo zatvorenika doprinijeti uzornom ponašanju, smanjenju stope suicida u zatvoru i boljem mentalnom zdravlju zatvorenika što će olakšati nadzor i rad službe za sigurnost unutar zatvora. Zatvor tako postaje ugodnije mjesto za boravak i rad. Osobe koje brinu o djetetu posjete mogu iskoristiti za razmjenu informacija o djetetu, unaprjeđenje osobnih odnosa te će im svakodnevni boravak s djetetom biti lakši jer je dijete nakon posjeta sretnije i smirenije (KIDS VIP, 2005). Korist za zajednicu proizlazi iz manjih financijskih izdataka koji bi bili potrebni zbog negativnih učinaka roditeljevog izdržavanja kazne na dijete poput uključenosti u antisocijalna ponašanja ili zdravstvene poteškoće. Također, prenošenje pozitivnih iskustava nakon posjeta zatvorskim institucijama doprinosi smanjenju predrasuda i stigmatizacije okoline prema počiniteljima kaznenih djela i njihovoj djeci (KIDS VIP, 2005).

Nemoguće je osporiti pozitivne utjecaje kontakta između roditelja i djeteta, ali ipak treba imati na umu da će za neku djecu posjet zatvoru biti stresno iskustvo. Posjet podrazumijeva susret s roditeljem nakon dužeg vremena, u drugačijem i nepoznatom okruženju, ponekad je roditelj odjeven u posebnu odjeću i pod nadzorom uniformiranih službenika (Franjić-Nađ i sur., 2015). Također, treba uzeti u obzir osjeća li se dijete sigurno u blizini roditelja. Prije realizacije posjeta nužno je da roditelj i/ili stručnjak procijeni stanje djeteta i dobrovoljnost djeteta za posjet roditelju. Dijete treba pripremiti na odlazak u posjet. Posebnu pažnju treba pridati procijeni spremnosti djeteta u situacijama kada se radi o roditelju koji je na izdržavanju kazne zbog počinjenog kaznenog djela na štetu djeteta. Dijete se ni u kojem slučaju ne smije prisiljavati na susret s roditeljem ako to samo ne želi (Jelavić, 2009a). Stručnjak treba djetetu pružiti podršku i razumijevanje, a paralelno stjecati uvid u razloge za takvu odluku djeteta. Važno je pravodobno i argumentirano utjecati na ostvarivanje odnosa između roditelja i djeteta pri čemu se treba voditi isključivo dječjim osjećajima i procjenom njegove fizičke i psihičke spremnosti za ponovni susret s roditeljem. Prisiljavanjem djeteta na kontakt s roditeljem prije nego je spremno moguće je (ne)namjerno nanijeti golemu štetu djetetu.

5.2. Primjeri dobre prakse usmjerene na održavanje odnosa roditelja zatvorenika i djeteta na području Europe

Svi zatvorenici imaju pravo na održavanje kontakta s vanjskim svijetom, ali ne čine to svi u jednakoj mjeri i u jednakim uvjetima. Uzimajući u obzir sve što je do sada poznato o utjecaju roditeljevog izdržavanja kazne zatvora na dijete i njihov međusobni kontakt u nastavku će biti opisani pozitivni primjeri prakse različitih država Europe koji su konkretnim rješenjima za poboljšanje kontakata utjecali na smanjenje štete prouzročene roditeljevim boravkom u zatvoru na dijete.

Više puta je u radu naglašen problem pratnje djetetu u posjet roditelju posebno kada nitko iz djetetove obitelji ne može ili ne želi osigurati njihov kontakt. Kao odgovor na navedeni problem švicarska udruga *Relais Enfants Parents* osmislila je **model organizirane pratnje**. Dijete u posjet roditelju prati educirani volonter koji mu pruža emocionalnu podršku i sigurnost. Volonter je zadužen za odlazak po dijete, putovanje s djetetom u oba smjera te prisustvovanje susretu s roditeljem. Vodi se računa o tome da dijete ima svojeg volontera s kojim svaki put odlazi u posjet kada je to potrebno. Model se primjenjuje u Belgiji, Francuskoj, Luksemburgu i Švicarskoj (COPE, 2015). Takav princip rada prema mladima od 11 do 17 godina njeguje i humanitarna organizacija NEPACS⁷ (North East Prisoner Family Support) iz Engleske koja uz napore vezane uz pomoć oko posjeta osigurava manju financijsku pomoć za 500 obitelji zatvorenika jednom godišnje (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Zatvori su za većinu javnosti mistična mjesta o kojima se malo toga zna. Neinformiranost obitelji i djece zatvorenika o uvjetima u kojima roditelj boravi i o načinu funkcioniranja ustanove i posjeta može biti izvor stresa i frustracije. Zbog navedenog je udruga BUFFF⁸ ranije poznata pod nazivom *Bryggan* izradila različite **informativne materijale, otvorila telefonske linije i mrežnu stranicu gdje se mogu pronaći važne informacije** o tome kako će izgledati posjeti zatvoreniku (COPE, 2015). BUFFF još organizira pratnju za posjet zatvoru, **aktivnosti za obitelj izvan zatvora poput odlaska u kino, provode radionice za djecu i mlade, savjetuju roditelje o pravilnom razvoju djece, roditeljskim kapacitetima i društvenim normama** (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Zanimljive materijale za djecu izdaje nezavisna organizacija iz Škotske *Families Outside*⁹. Objavili su **knjige *What's the story?, Honest?* i strip *My Diary*** koje se bave odlaskom bliskog člana obitelji u zatvor i emocijama s kojima se likovi pri tome susreću.

⁷ <https://www.nepacs.co.uk/>

⁸ <https://bufff.se/>

⁹ <https://www.familiesoutside.org.uk/>

Norveška udruga FFP¹⁰ (*Friends and Families for Prisoners*) objavila je **crtić *It's up to you*** koji prikazuje kako je odrastati uz činjenicu da ti je otac u zatvoru. **Brošure s relevantnim temama za obitelji** (*The Outsiders, Telling the children, Sent to prison, Preparing for Release*) objavljuje organizacija APF (*Action for Prisoners' Families*)¹¹. Kako bi djeci približila život očeva unutar zidina zaklada Ormiston Families¹² izradila je **fotoknjigu „Visiting my dad“** koja djecu slikom vodi kroz prijem, pretragu i prostore za posjete. U Sjevernoj Irskoj i nekim zatvorima u Norveškoj obitelj također može vidjeti prostor ćelije u kojoj će zatvorenik boraviti (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Zanimljiv primjer kako djeci približiti zatvorsko okruženje u kojem roditelj boravi je **mrežna stranica norveškog zatvora Halden**¹³ **koja je grafičkim izgledom potpuno prilagođena djeci**, a između ostalog nudi interaktivnu kartu na kojoj djeca mogu odabrati određenu zgradu unutar kompleksa i pogledati kratki video s fotografijama i animacijama praćen glasovnim zapisom zatvorenika koji opisuje prostor i njegovu namjenu (COPE, 2015). Na stranici je također vidljiva fotografija službenika zaduženog za posjete djece koji djecu dočekuje prilikom posjeta. Sličnu praksu imenovanja posebne osobe zadužene za posjete i komunikaciju s djecom nalazimo u Švedskoj i Norveškoj (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). U Italiji je posebnu pozornost privukao **program Spazio Giallo (Žuti prostor)** udruge *Bambinisenzasbarre Onlus*¹⁴. Model uključuje pripremu djeteta u Žutom prostoru i stazu koja počinje izvan zatvora, vodi do mjesta predviđenog za održavanje posjeta i naposljetku vodi prema izlazu iz zatvora. Žuti prostor je namijenjen čekanju posjeta tijekom kojeg se dijete priprema za susret tako da se može odmoriti, igrati ili razgovarati s educiranim stručnjacima. Prostor ne služi samo za razbibrigu, nego za edukaciju djece i roditelja u pratnji. Kroz spomenutu stazu pod nazivom „Pronađi tatu“ dijete se pomoću mape koju na početku posjeta dobije kreće prostorom sve dok ne dođe do mjesta za susret s ocem. Dijete kroz igru otkriva svoju poziciju u prostoru, što ga očekuje od sigurnosnih provjera te ima priliku izraziti svoje emocije pred stručnom osobom (COPE, 2015). Zadnjih je godina velika pozornost pridana posjetima usmjerenima na djecu koji se zaslugom COPE-a i brojnih nevladinih organizacija danas provode diljem Europe (COPE, 2015). Takve su vrste posjeta primarno namijenjene održavanju i uspostavi odnosa između djeteta i roditelja. KIDS VIP koji djeluje u Ujedinjenom Kraljevstvu izdao je **priručnik *Children visiting prisons, sharing good***

¹⁰ <https://ffp.no/english/>

¹¹ <https://fis.peterborough.gov.uk/kb5/peterborough/directory/service.page?id=kybuzfMJADA>

¹² <https://www.ormiston.org/>

¹³ Children's side - Halden prison (haldenfengsel.no)

¹⁴ <https://www.bambinisenzasbarre.org/>

*practice*¹⁵ u kojem se nalaze upute na koji način razvijati odnos između djeteta i roditelja kao i objašnjenja zašto je važno u tome ustrajati. U priručniku su opisane konkretne aktivnosti koje se mogu provoditi unutar „child friendly” prostora. Uz priručnik je napravljen video prikaz kako se mijenja doživljaj posjeta kod četverogodišnje djevojčice od početnog negativnog prema pozitivnom (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Organizacija PACT (Prison Advice & Care Trust)¹⁶ provodi **programe usmjerene na povećanje roditeljskih kompetencija i razvijanje odnosa između djeteta i roditelja**. Program za roditelje *Building Bridges* namijenjen je usvajanju komunikacijskih vještina i nenasilnog rješavanja sukoba. *Inside Stories* je čitateljski program kojim se potiče čitanje roditelja i djece i time utječe na njihovu povezanost. Organizacija provodi edukaciju *Time to connect* za zatvorenike kako bi bili što uspješniji u stvaranju kvalitetnog odnosa s djetetom za vrijeme boravka u zatvoru. U programu *Family Literacy in Prisons* zatvorenici pohađaju radionice na kojima se obrađuju teme dječjeg razvoja, kako djeca uče čitati i pisati, izrađuju igračke, pišu priče, zajedno čitaju i sl. Na službenim stranicama udruge mogu se pronaći video materijali namijenjeni djeci zatvorenika (*Children's Rights, A Journey into Prison, Kyra's story, Ollies's story...*) kao i priručnik *Locked Out: A book for children with a loved one in prison* (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016).

5.3. Primjeri programa namijenjenih roditeljima zatvorenicima u Hrvatskoj

Hrvatska je dugo zaostajala za europskom praksom. Danas ipak treba istaknuti da je pravosudni sustav ostvario značajne napretke u osiguravanju boljih uvjeta za djecu i roditelje zatvorenike. Tih pomaka vjerojatno ne bi bilo bez zagovaranja i utjecaja Ureda pravobraniteljice za djecu i nekoliko nevladinih udruga koje su dale značajan doprinos unaprjeđenju prakse. U nastavku će biti izdvojene ključne aktivnosti i programi provedeni u hrvatskim zatvorima.

Od programa usmjerenih na unaprjeđenje roditeljskih kompetencija izdvojiti će se *PROROK*, *Odgovorno roditeljstvo* i *Zatvorenik kao roditelj*.

Iz potrebe da se osiguraju edukacije za što veći broj zatvorenika koji imaju specifične potrebe tijekom 2007. godine angažmanom Uprave za zatvorski sustav kreiran je *Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora* (PROROK). Program je namijenjen zatvorenicima koji se nalaze na pravomoćnom izdržavanju kazne koji imaju djecu predškolske i mlađe osnovnoškolske dobi. Kriteriji za sudjelovanje predviđaju da se radi o zatvoreniku koji ostvaruje kontakte s djetetom

¹⁵ https://greatermanchesterscb.proceduresonline.com/pdfs/ch_visit_prisons_guide.pdf

¹⁶ <https://www.prisonadvice.org.uk/>

kroz posjete barem jednom mjesečno, da zatvorenik izdržava kaznu zatvora u trajanju dužem od šest mjeseci unutar kaznionica (isto ne vrijedi za osobe koje izvršavaju kraće kazne u zatvorima) i da se radi o zatvorenicima koji žele raditi na svojim komunikacijskim i roditeljskim vještinama. Zatvorenici se mogu dobrovoljno uključiti u program. Sve predviđene aktivnosti su usmjerene na roditelja te ne uključuju direktan rad s djecom. Zbog specifičnih zahtjeva i potrebnih stručnih znanja program mogu provoditi savjetnici za tretman koji su obično pomagačkih struka. Svrha programa je pružiti pomoć roditeljima zatvorenicima pri realizaciji roditeljskih prava i obaveza. Ciljevi programa su jačati roditeljske kompetencije, educiranje o djetetovom razvoju, učenje o problemima s kojima se nose njihova djeca, unaprjeđenje komunikacijskih vještina, vještina stvaranja i održavanja odnosa i ublažavanje negativnih utjecaja razdvojenosti i isključenosti iz obiteljskog života. Ciljevi se planiraju ostvariti putem grupnog rada sa do osam korisnika koji se održava jedanput mjesečno tijekom šest mjeseci. Tijekom provođenja programa radi se paralelno grupno i individualno. Za zatvorenike koji izdržavaju kraće kazne program se intenzivira kako bi se smanjilo trajanje. Metode rada uključuju uvodni intervju kojim se procjenjuje potreba za uključivanjem u program, sastanke i radionice sa stručnjakom, individualne razgovore i provođenje radionica s djecom (Vukota, 2009). Iako su programom detektirane specifične potrebe roditelja zatvorenika i predviđeni načini njihovog ispunjavanja, iz dostupne literature nije poznato je li program zaživio unutar sustava, a što bi bila prava šteta s obzirom na to da se temelji na procijenjenim stvarnim potrebama zatvorenika roditelja. PROROK se unatoč tome treba spomenuti jer je prvi takav program u RH koji je prepoznao djecu zatvorenika unutar sustava.

Potreba za unaprjeđenjem roditeljskih kompetencija zatvorenika potaknula je kreiranje novog programa *Odgovorno roditeljstvo* 2010. godine. Program je plod suradnje Uprave za obitelj Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti i Uprave za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa. Programom se želi utjecati na roditeljske kompetencije, smanjenje negativnih učinaka separacije od djece i pružiti psihosocijalnu potporu obitelji i zatvoreniku. Kako bi se ostvarila željena svrha u program su uključeni roditelj zatvorenik, djeca i drugi članovi obitelji poput partnera i roditelja zatvorenika. Program su provodili zaposlenici Obiteljskih centara i stručnjaci koji rade na Odjelu tretmana zatvorenika. Zamišljeno je da se dio programa sa zatvorenicima provodi unutar ustanove, a savjetovanje obitelji u nadležnom obiteljskom centru. Sudjelovanje je za sve potencijalne članove dobrovoljno. Pilotiranje programa započelo je 2010. godine u četiri zatvora (Rijeka, Split, Sisak i Varaždin), a tijekom sljedeće dvije godine proveden je sveukupno u dvadeset zatvora i kaznionica. Tijekom

razdoblja provođenja obuhvaćeno je oko petsto zatvorenika te održano četrdeset šest grupa. Program sadrži osam radionica koje pokrivaju širi spektar tema vezanih uz roditeljstvo poput uloge roditelja, stresa izazvanog zahtjevima roditeljstva, pozitivnog discipliniranja, prihvaćanja trenutne situacije i planiranja budućnosti (Svilar Blažinić, 2013). Radionice su vodili socijalni pedagog i socijalni radnik, a u grupi je prosječno bilo dvanaest do petnaest članova (Jačmenica Pušenjak i Karakan, 2015). Provedena je evaluacija programa putem ulaznog i izlaznog upitnika, evaluacijskih listića nakon svake radionice i evaluacijskog obrasca po završetku programa. Evaluacija je pokazala pozitivne promjene stavova i vjerovanja povezanih s roditeljstvom nakon sudjelovanja u programu. Polaznici su istaknuli da je program sadržajan, zanimljiv, relevantan, primjenjiv i da pruža nove informacije (Svilar Blažinić, 2013). Iako su povratne informacije bile zadovoljavajuće, promjenom zakonskih odredbi Zakona o socijalnoj skrbi obiteljski centri bili su onemogućeni nastaviti provoditi program zbog malo resursa koji su im stajali na raspolaganju te je program gotovo ukinut. Navedeno je barem privremeno spriječeno reakcijom Ureda pravobraniteljice za djecu koji je 2012. godine postigao dogovor s Ministarstvom socijalne politike i mladih o nastavku provođenja programa do kraja godine (Jačmenica Pušenjak i Karakan, 2015). Program se kasnije više nije provodio, ali je na njegovom primjeru Središnji ured Uprave za zatvorski sustav osmislio novi program *Zatvorenik kao roditelj* i pripadajući priručnik. Kao i njegov prethodnik, program je usmjeren na aktivno i pozitivno roditeljstvo osoba koje se nalaze na izvršavanju kazne zatvora. U 2013. godini započelo je pilot provođenje u Kaznionici u Popovači s prvih dvanaest sudionika (Jačmenica Pušenjak i Karakan, 2015). S obzirom na to da je evaluacija pokazala uspješnost i korisnost programa organizirane su edukacije za buduće provoditelje programa zbog daljnje diseminacije po ustanovama. Na edukaciji su sudjelovala dvadeset četiri stručna suradnika Odjela za tretman i službenika osiguranja. Tijekom 2014. godine program je proveden u pet kaznionica i šest zatvora. Program sadrži četrnaest razrađenih radionica u trajanju od 1h i 30min. Broj sudionika je između deset i petnaest. Teme koje se obrađuju su razvoj djeteta, potrebe djece i njihovo zadovoljavanje, pružanje emocionalne topline, vođenje i postavljanje granica. Planirana je evaluacija procesa i ishoda putem samoevaluacije voditelja i sudionika. Za potrebe evaluacije korišten je Upitnik roditeljskih kompetencija. Evaluaciju je ispunilo 111 zatvorenika. Rezultati su pokazali pozitivan učinak programa u svih osam kategorija koje upitnik mjeri. Značajne razlike pokazale su se u kategoriji roditeljskih vještina. Također, rezultati su pokazali da su zatvorenici imali vrlo visoka očekivanja od programa te da je program ta očekivanja čak uspio nadmašiti (Šimić, Baranček i Franjić-Nadž, 2014). Opisani program provodio se kao edukativno razvojni program, a prema Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda

tijekom 2019. godine je program pohađalo 98 zatvorenika, a 2020. 43 zatvorenika. U Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2020. navodi se da je tijekom 2020. godine osim programa Zatvorenik kao roditelj provoden program „Rešetke nisu prepreke“ udruge RODA i projekti „Neprekinute veze“ udruge RODA i „Taata“ Udruge za kreativni socijalni rad.

Udruga RODA istaknuta je udruga koja djeluje na našem području kada su u pitanju roditelji zatvorenici i njihova djeca. Udruga provodi brojne aktivnosti usmjerene na jačanje roditeljskih vještina i unaprjeđenje komunikacije djeteta i roditelja u zatvorskom okruženju. Program „Rešetke nisu prepreke“ je dio projekta MA#ME – osnaživanje zatvorenica za roditeljsku ulogu i uključivanje na tržište rada. Ideja projekta temelji se na društvenom poduzetništvu, a cilj je osigurati financijska sredstva kojima bi se preko fonda sufinancirali troškovi posjeta djece roditeljima u zatvoru. Sredstva bi se nabavljala iz prihoda od prodaje proizvoda za djecu, roditelje i trudnice koje bi izrađivali zatvorenici. U projektnim aktivnostima su sudjelovali studenti Studija dizajna Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i zatvorenici Kaznionica u Požegi i Lepoglavi uz podršku Uprave za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa. Održane su dvije radno terapijske radionice tijekom kojih su osmišljeni sljedeći proizvodi: ogrlice Grli za majke koje doje, marame za trudnice, Muvice-cipelice od flisa, ruksaci, Nani-linija jastučnica koje dijete i roditelj sami ukrašavaju, Kakolako-prostorna slagalica, Tubek-interaktivna igračka, Tiček-sklopiva hranilica, Pamtilica-vremenska kapsula, Vezz-set za izradu personalizirane bilježnice i Dodoma-društvena igra. Provođenjem projekta utjecalo se na razvoj novih vještina kod zatvorenika koje im mogu pomoći u budućoj potrazi za poslom na slobodi kao i na svrsishodno provođenje slobodnog vremena unutar zatvora. Sudjelovanjem u kreiranju proizvoda kod zatvorenika potiče se kreativnost, osjećaj uspjeha i zadovoljstva¹⁷.

RODA je u razdoblju od siječnja 2019. - kolovoza 2020. provodila projekt *Neprekinute veze*. Partneri na projektu su bili Ministarstvo pravosuđa i Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Projektne aktivnosti su uključivale opremanje prostorija za održavanje video posjeta, informiranje o video posjetama, izrada postera za informiranje djece o zatvorskom okruženju u kojem se nalazi njihov roditelj, opremanje prostora za posjete, edukacije službenika koji su prisutni kod posjeta i promocija modela *Family staff*. Kreiran je priručnik *Važnost očuvanja obiteljskih odnosa za resocijalizaciju zatvorenika i zatvorenica* namijenjen zaposlenicima zatvora koji dolaze u

¹⁷ <https://www.roda.hr/udruga/projekti/resetke-nisu-prepreke/kreativnost-je-za-nas-sloboda-%E2%80%93-projektu-resetke-nisu-prepreke.html>

kontakt s djecom zatvorenika. Izdavanjem priručnika koji je sadržajno usmjeren na dječju perspektivu i njihove potrebe kao i na potrebe njihovih roditelja tijekom izvršavanja kazne zatvora željelo se kroz konkretne upute osposobiti zaposlenike zatvorskog sustava na kontakt s djecom zatvorenika. U sklopu projekta izdana je brošura *Neprekinute veze - povezujuće roditeljstvo iza rešetaka* koja je također usmjerena na dječju perspektivu oko odlaska roditelja na izdržavanje kazne zatvora. U brošuri čitatelj može pronaći upute kako se pripremiti za razgovor s djetetom o situaciji u kojoj se roditelj zatvorenik nalazi. Nadogradnja priručnika je e-tečaj *Neprekinute veze* za osobe koje skrbe o djeci čiji je roditelj u sukobu sa zakonom ili u zatvoru. Sadrži smjernice za nastavak kontakta s roditeljem, razumijevanje situacije u kojoj se dijete nalazi i prepoznavanje djetetovih emocionalnih reakcija na situaciju. Tijekom trajanja projekta realizirano je uređenje prostora za dječje posjete u Kaznionici u Lepoglavi i zatvorima u Gospiću, Rijeci, Šibeniku, Splitu, Varaždinu i Bjelovaru¹⁸.

Od aktivnosti koje RODA još provodi za temu ovog rada značajan je Čitateljski program koji roditeljima omogućuje posuđivanje knjiga primjerenih za djecu, čitanje knjige i obraćanje djetetu koje se snima te slanje snimke i knjige djetetu. Za realizaciju projekta zatvorima je Udruga osigurala oko 3000 knjiga. Zatvorenici su vrlo dobro prihvatili program, a povratne informacije pokazuju da sudionici češće kontaktiraju s djecom, zainteresirani su za teme vezane uz roditeljstvo i češće se obraćaju službenicima tretmana kako bi razgovarali o roditeljstvu. Kako bi se pomoglo roditeljima i djeci koji nisu znali gdje se roditelj nalazi razvijene su knjižica za oca i knjižica za dijete naslova „Putnice“, koje sadrže zadatke za očeve, tekstove za dijete i upute kako obitelj može razgovarati s djetetom o obiteljskoj situaciji. Tijekom 2020. godine RODA je pokrenula neformalnu platformu za resocijalizaciju moto#R i stranicu www.kakodalje.eu¹⁹ na kojoj se objavljuju materijali i informacije o temama povezanim sa zatvorenicima (Zanze, 2021). Na spomenutoj stranici mogu se pronaći informativne slikovnice *Što muči Riku?* i *Zašto je Gor nacrtao zub?* koje pomažu roditeljima educirati svoju djecu i razvijati njihovo suosjećanje prema djeci čiji je roditelj u zatvoru²⁰.

Udruga za kreativni socijalni rad kreirala je program *Taata!!!* kojim se želi osigurati psihosocijalna podrška očevima kako bi ostvarili svoju ulogu roditelja, a pri tome ih educirati i osnažiti za suočavanje i prihvaćanje roditeljskih zadataka, omogućiti djeci i roditeljima

¹⁸ <https://www.roda.hr/udruga/projekti/neprekinute-veze-suradnja-ministarstva-pravosuda-unicefa-i-rode/uredenje-prostora-za-djecje-posjete-u-kaznenim-tjelima-u-okviru-projekta-neprekinute-veze.html>

¹⁹ <https://kakodalje.eu/>

²⁰ <https://www.roda.hr/udruga/dokumentacijski-centar/rodino-izdavastvo/>

zajedničke aktivnosti i urediti čekaonice za posjete kako bi bile primjerene dječjoj dobi. Program se provodio u razdoblju od listopada 2019. do travnja 2021. u kaznionicama u Lepoglavi i Glini i zatvoru u Zagrebu. Planirano je provođenje osam radionica zasebno za očeve djevojčica i dječaka, za roditelje tinejdžera, organizacija i provođenje dvanaest posjeta djece očevima u kaznici i uređivanje prostora čekaonice za posjete u zatvoru u Zagrebu²¹.

Udruga Status M provodila je projekt *Supertata bez prepreka* koji putem 10-12 iskustveno edukativnih radionica u trajanju od 90 minuta obrađuje teme roda, rodno uvjetovanog nasilja, nasilja u partnerskim odnosima, tehnike pozitivnog roditeljstva, izražavanje emocija, dječjih potreba i razvoja djeteta (Younis i Pačelat, 2021).

Podatci udruge *Families Outside* ukazuju na porazne informacije kada je u pitanju pružanje podrške djeci i roditeljima koji su na izdržavanju kazne zatvora. Podatci koje je udruga prikupila pokazuju da 75 % obitelji čiji je član na izdržavanju kazne zatvora ne dobiva nikakvu podršku, a oko 50 % obitelji gubi svaki kontakt s članom obitelji nakon odlaska u zatvor (Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Programi, projekti i aktivnosti koje su prikazane u ovom poglavlju osnovno su oruđe kojim se utječe na poboljšanje uvjeta za održavanje kontakta i unaprjeđenje obiteljskih odnosa kod obitelji koje su pogođene odlaskom člana na izdržavanje kazne. Učinkovite intervencije društva su one koje se temelje na procijenjenim potrebama onih dionika kojima su namijenjene. Intervencije prema djeci zatvorenika trebaju pratiti cijeli put koji prolazi njihov roditelj od uhićenja do izlaska iz zatvora. Za sada su te intervencije uglavnom usmjerene na razdoblje izdržavanja kazne zanemarujući sve ono što prethodi tom konačnom događaju. U budućnosti je potrebno provoditi evaluacije programa namijenjenih djeci i obiteljima kako bi se razlikovali učinkoviti od neučinkovitih programa. Veliku ulogu u osiguravanju zaštite ove skupine djece imaju organizacije civilnog sektora dok institucionalna podrška ne funkcionira u mjeri koja bi zadovoljila velike potrebe takvih obitelji u praksi. Institucije se trebaju aktivnije uključiti u zaštitu djece i dalje nastaviti podupirati rad nevladinih organizacija te im olakšavati primjenu projekata usmjerenih na zatvorenike i njihovu djecu. Također, potrebno je u budućnosti razvijati oblike rada izravno usmjerene na djecu zatvorenika kroz individualni i grupni rad na područjima unaprjeđenja vještina nošenja sa stresom, vještina rješavanja problema, prepoznavanja emocija, zaštite mentalnog zdravlja i slično. Iz pregleda dostupne literature vidljivo je da RH slijedi primjere dobre prakse iz stranih država, no preostaje

²¹ <https://www.uksr.hr/provedeni-projekti/taata>

uložiti još puno napora kako bi djeca zatvorenika bila što ravnopravnija drugoj djeci u svojim pravima i mogućnostima prema roditelju, koje sasvim sigurno zaslužuju.

6. UTJECAJ MEDIJA NA DOBROBIT DJECE ZATVORENIKA

Mnogi će razdoblje 20. i 21. stoljeća opravdano nazvati razdobljem dominacije medija. Mediji su oduvijek imali veliki utjecaj na javno mnijenje, a danas je njihov utjecaj još veći zbog velikog tehnološkog skoka, pojave novih medija i velike dostupnosti informacija široj javnosti. Današnji mediji teže neobičnim i senzacionalističkim pričama i naslovima jer takvi osiguravaju veću čitanost i viši profit (Kanižaj, 2009). Interes za teme iz područja kriminaliteta prisutan je kod većine javnosti (Jačmenica Pušenjak i Krakan, 2015). Mediji gotovo svakodnevno izvještavaju o počinjenim kaznenim djelima prateći cijeli tijek kaznenog postupka. U takvom izvještavanju nerijetko se objavljuju fotografije i osobni podatci počinitelja zbog čega se indirektno može otkriti identitet djeteta ako se radi o počinitelju koji je roditelj. Također, zamagljivanje lica djece na obiteljskim fotografijama koje se prilažu u člancima nije dovoljan mehanizam zaštite jer se temeljem poznanstava i drugih informacija o roditelju ili obitelji, identitet djeteta lako otkrije (Jačmenica Pušenjak i Krakan, 2015). Nepotrebno i zakonima u većini slučajeva zabranjeno otkrivanje identiteta djeteta ozbiljno narušava njegovo pravo na privatnost pa kao takvo može imati brojne negativne posljedice na dijete. Neprimjereno izvještavanje o djeci ili njihovim roditeljima može negativno utjecati na dječji razvoj, biti novi izvor traumatizacije, potaknuti stigmatizaciju pa čak i ugroziti sigurnost djeteta (Jelavić, 2009b).

Međunarodni sporazumi koji su primjenjivi na djelatnost medija u svrhu zaštite djece su Opća deklaracija o pravima čovjeka, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i Konvencija o pravima djeteta (Boko, 2021). Prava djece u medijima u RH regulirana su Ustavom RH koji u čl.35. regulira pravo na privatnost svih građana. Tim pravom se i djeci garantira zaštita privatnog života, dostojanstva, časti i ugleda. Slična odredba nalazi se u glavnom zakonu koji regulira djelatnost medija - Zakonu o medijima (NN 59/04, 84/11, 81/13) koji također propisuje dužnost poštovanja časti, ugleda i dostojanstva te se posebno naglašava primjena navedene odredbe kada su u pitanju djeca, mladi i obitelji. Zakon dalje zabranjuje objavljivanje bilo kakvih informacija koje bi mogle otkriti identitet djeteta ukoliko je isto štetno za njegovu dobrobit. Iako zakonska regulativa izvještavanja o djeci postoji često se sve svodi na osobnu odgovornost i etiku novinara i urednika jer je kažnjavanje za neetično postupanje u praksi rijetkost (Jelavić, 2009b). Etička načela rada novinara opisana su u Kodeksu časti

Hrvatskog novinarskog društva kojim se štite pravo na privatnost, ali i pravo javnosti na informiranje (Boko, 2021). Preporuka CM/Rec (2018) Odbora ministara državama članicama o djeci roditelja zatvorenika u poglavlju *Rad s medijima* navodi da medijima i javnosti treba učiniti dostupnima pouzdane podatke i primjere dobre prakse kako bi se povećala svijest o broju djece čiji su roditelji u zatvoru i o utjecaju istoga na dijete te se time spriječilo stigmatiziranje djece i stvaranje predrasuda.

Neporecivo je da je zadatak medija izvještavati o temama od društvenog interesa u koji svakako ulazi kriminalitet. Međutim, pri tome je važno da novinari istraže temu, postupaju etički i nepristrano o tome izvijeste javnost bez senzacionalističkih naslova ili namjernog utjecaja na emocije čitatelja kako bi privukli veći profit (Kanižaj, 2009). Stručnjaci koji rade s djecom dužni su upozoravati medije i prijavljivati kršenje dječjih prava kada se ne poštuje zabrana zadiranja u privatnost djeteta i javno otkrivaju podatci iz kojih se može otkriti identitet djeteta (Brkić, 2013). Mediji prilikom svakog izvještavanja trebaju voditi računa o dječjoj dobrobiti. Oni su dali veliki doprinos senzibilizaciji javnosti za pitanja ranjivih skupina kao i za promicanje dječjih prava stoga je ključno raditi na kontinuiranoj edukaciji djelatnika medija kako bi zajedno s institucijama radili u korist sve djece, a posebno djece zatvorenika koja su ionako suočena s velikim izazovima tijekom odrastanja.

7. ULOGA SOCIJALNOG PEDAGOGA U RADU S RODITELJIMA ZATVORENICIMA I NJIHOVOM DJECOM

Socijalna pedagogija je interdisciplinarna i multidisciplinarna znanost. Socijalni pedagozi se u svojem radu koriste znanjima iz područja kriminologije, penologije, psihologije, pedagogije, prava, psihijatrije, sociologije i drugih znanosti. Zbog multidisciplinarnosti usko surađuju sa drugim stručnjacima poput socijalnih radnika ili psihologa (Mikšaj-Todorović i Buđanovac, 1999). U svojem radu s korisnicima socijalni pedagog usmjeren je na stjecanje uvida u različita životna područja svojih korisnika (Dodig i Ricijaš, 2011). Socijalni pedagozi se zapošljavaju u sustavu socijalne skrbi, obrazovanja, pravosuđa, policije, zdravstva kao i u nevladinom sektoru. Zbog različitih sustava u kojima se može zaposliti socijalni pedagog će se gotovo zasigurno tijekom svojeg radnog vijeka susresti s barem jednim djetetom čiji je roditelj bio na izdržavanju kazne zatvora.

Socijalnopedagoška djelatnost regulirana je Zakonom o socijalnopedagoškoj djelatnosti (NN 98/19, 18/22). Prema Zakonu djelatnost između ostalog obuhvaća socijalnopedagošku procjenu, planiranje intervencija, prevenciju, promociju mentalnog zdravlja, ranu intervenciju, tretman, savjetovanje, posttretman, evaluaciju znanstvenih i stručnih postupaka, zastupanje i zagovaranje i istraživačke aktivnosti (čl.3. st.2.). Iz popisa poslova vidljivo je da je socijalni pedagog u mogućnosti pružiti široku lepezu intervencija djeci i roditeljima koji su u zatvoru.

Unutar sustava **pravosuđa** socijalni pedagozi rade u kaznionicama i zatvorima na poslovima tretmana stoga su u direktnom kontaktu sa zatvorenicima. Tretman obuhvaća opće i stručne poslove koji su propisani u čl.27. st.4. ZIKZ-a (NN 14/21). U opće poslove tretmana ubraja se provođenje posebnih programa tretmana, organizacija i provođenje općih programa tretmana, nadzor nad sadržajem dopisivanja i vođenje evidencija zatvorenika. Stručni poslovi uključuju procjenu kriminogenih rizika i potreba zatvorenika, izradu i provođenje pojedinačnog programa izvršavanja kazne, primjenu socijalnopedagoških intervencija i posebnih programa i davanje mišljenja o tijeku izvršavanja kazne. Popis poslova omogućuje stručnjaku utjecanje na roditeljske vještine putem individualnih razgovora, grupnog rada ili provođenja posebnih programa za unaprjeđenje roditeljskih vještina i poticanje kvalitetnih kontakata s djecom. Također, tijekom posjeta djece i obitelji ili obilježavanja lipanjske kampanje „Zločin nije moj, ali kazna ipak jest“ stručni suradnici imaju priliku upoznati djecu i obitelj zatvorenika. Socijalni pedagozi se mogu zalagati za poboljšanje uvjeta u prostorijama za posjet i postupanja prilikom dolaska djece u posjet roditelju. Stručnjaci koji rade u **probacijskim uredima** uglavnom rade isključivo s počiniteljima kaznenih djela, a samo posredno s njihovim obiteljima tijekom

obavljanja nadzora u domu osuđenika. Iako ne rade neposredno s djecom probacijski službenici vode se najboljim interesom djeteta prilikom izrade izvješća na zahtjev državnog odvjetnika tijekom faze odlučivanja o kaznenom postupku, izvješća za sud oko izbora vrste i mjere kaznenopravne sankcije, kada sudac odlučuje o prekidu kazne, uvjetnom otpustu ili kada se odlučuje o nekim pogodnostima unutar zatvora (Sršen, 2021). Socijalni pedagozi zaposleni u **školama** rade na edukaciji odgojno obrazovnih djelatnika kako bi bili što uspješniji u prepoznavanju potreba i pružanju podrške djeci zatvorenika. Socijalni pedagozi posjeduju brojna znanja iz kriminologije, penologije i psihologije koja mogu iskoristiti za edukaciju učitelja i učenika o specifičnosti ovakvih situacija te time direktno utjecati na povećanje prihvaćanja i razumijevanja djeteta od strane vršnjaka i učitelja. S obzirom na to da istraživanja ukazuju na teškoće u savladavanju gradiva i niži školski uspjeh važno je zamijetiti takve promjene kod učenika te reagirati kroz pružanje pomoći u učenju ili pomoći u nabavi školske opreme. Socijalni pedagozi mogu raditi individualno s djetetom na prevladavanju socioemocionalnih teškoća izazvanih roditeljevim boravkom u zatvoru. Ako učenik manifestira promjene u ponašanju koje odstupaju od uobičajenog stručnjak treba utvrditi pozadinu neprilagođenog ponašanja učenika te mu biti pomoć i podrška u nošenju sa obiteljskom situacijom. Također, preporuča se kreiranje i provođenje preventivnih aktivnosti i programa kojima bi se radilo na osnaživanju učenika kroz rad na vještinama rješavanja problema i nošenja s emocijama (Romstein, 2022). U kontaktu s roditeljem s kojim dijete živi socijalni pedagog treba pružiti pomoć i podršku roditelju i savjetovati ga o primjerenim roditeljskim postupcima prema djetetu ili drugim oblicima pomoći koji su mu na raspolaganju. Socijalni pedagozi koji rade u **sustavu socijalne skrbi** posebno u centrima za socijalnu skrb temeljem Zakona o socijalnoj skrbi (NN, 18/22, 46/22) mogu pružati psihosocijalnu podršku i savjetovanje djeci i roditeljima. Također, stručnjak se može zalagati za odobravanje jednokratne pomoći kojom bi se pokrio trošak odlaska djeteta i pratnje u posjet roditelju. Mišljenje centra za socijalnu skrb traži se prilikom podnošenja zahtjeva za odgodu izvršenja kazne zatvora zbog skrbi o djeci ili kod odobravanja pogodnosti za zatvorenika izvan kaznionice. Stručnjaci iz centara za socijalnu skrb sudjeluju u kaznenom postupku kada se radi o kaznenim djelima na štetu djece ili članova obitelji. Nadalje, stručnjak centra u kontakt s djetetom može doći tijekom uhićenja kada dolazi do preuzimanja skrbi o djetetu. Također, socijalni pedagog može biti osoba zadužena za nadzor kontakta između djeteta i roditelja na izdržavanju kazne u slučajevima kada je sudskim putem roditelju omogućeno da s djetetom telefonski kontaktira u određeno vrijeme uz prisutnost stručne osobe (Gabelica Šupljika, 2021). Socijalni pedagozi koji rade u **civilnom sektoru** mogu djeci pružati usluge pomoći u učenju, psihosocijalnu pomoć, savjetovanje ili raditi na kreiranju

i provođenju edukacija za zatvorenike. Nadalje, socijalni pedagozi koji se bave **znanstvenim radom** trebali bi veću pozornost posvetiti provođenju istraživanja koja bi bila usmjerena na položaj djece zatvorenika u društvu čime bi doprinijeli pokretanju rasprava o njima unutar stručne i šire javnosti.

Socijalni pedagozi se tijekom formalnog obrazovanja osposobljavaju za rad s počiniteljima kaznenih djela kao i za rad s djecom stoga su pripremljeni za rad na temama kojima se bavi ovaj rad. Osim stručnih znanja, socijalne pedagoge kao stručnjake izdvaja posebna osjetljivost na potrebe i prava marginaliziranih skupina u koje svakako ulaze počinitelji kaznenih djela i njihove obitelji. Prisutnost socijalnih pedagoga u sustavima koji su povezani s ovim pitanjima ključna je kako bi se osigurala adekvatna usluga djeci i zatvorenicima jer su za razliku od ostalih struka, cijelo svoje obrazovanje usmjereni na te specifične skupine. Socijalni pedagozi trebaju biti dio stručnih timova kada su u pitanju djeca zatvorenika jer svojim znanjima mogu doprinijeti donošenju odluka koje će biti u najboljem interesu djeteta i roditelja.

8. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA DJEČJE PERSPEKTIVE DOŽIVLJAJA RODITELJSKOG IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA

U nastavku rada prikazat će se rezultati nekih kvalitativnih istraživanja u kojima su sudjelovala djeca koja imaju iskustvo da im je barem jedan roditelj bio na izdržavanju kazne zatvora. Posebnost kvalitativnih istraživanja je u tome što prenose glas osoba koje su osobno proživjele temu koja se istražuje stoga su rezultati vjerni odraz doživljaja sudionika. U poglavlju će biti izdvojena dostupna istraživanja koja su doprinijela razumijevanju podtema koje su ranije kroz rad predstavljene, ali iz dječje perspektive. Odabrana istraživanja bila su usmjerena na stjecanje uvida u posljedice roditeljskog izdržavanja kazne na dijete, održavanje odnosa roditelj-dijete i stigmatizaciju s kojom se djeca nose.

Kvantitativna, ali i kvalitativna istraživanja s djecom dosljedno ukazuju na dinamičnost izazova s kojima se djeca zatvorenika suočavaju. Iskustva se razlikuju s obzirom na vrijeme javljanja i duljinu trajanja utjecaja. Djeca se na iskustvo roditeljevog boravka u zatvoru referiraju kao na proces. Proces koji obično započinje uhićenjem, a završava roditeljevim otpuštanjem iz zatvora. Djeca prepoznaju kako su se s određenim poteškoćama suočavali u različitim fazama kaznenog postupka koji je prethodio izdržavanju kazne, s nekim novim tijekom izdržavanja kazne i naposljetku s drugačijim izazovima kada je roditelj pušten na slobodu (Saunders i McArthur, 2013). U nastavku će se dati općeniti pregled ključnih spoznaja proizašlih iz istraživanja bez obzira na to na koju se fazu odnose.

U kontekstu utjecaja roditeljskog zatvaranja na obiteljski život djeca navode da su odlazak roditelja na izdržavanje kazne doživjela kao gubitak. Nadalje, primjećuju da se ta činjenica negativno odrazila na roditelja s kojim žive kao i na šire rodbinske odnose. Djeca su također identificirala probleme vezane uz održavanje kontakta s roditeljem u zatvoru posebno kada je bila potrebna suradnja drugog roditelja kako bi se kontakt održao. Djeca su opisivala kako im je izvor stresa bio narušeni odnos između roditelja u zatvoru i roditelja s kojim žive (Saunders i McArthur, 2013). Kod roditelja s kojim žive djeca su primijetila emocionalnu i financijsku opterećenost (Nesmith i Ruhland, 2008).

U pitanjima koja se odnose na kontakt s roditeljem većina intervjuirane djece izražava želju za kontaktom s roditeljima, a samo je manji broj sudionika odbio kontakt s roditeljem ili ga nije bio u mogućnosti ostvariti zbog odluke jednog od roditelja ili institucija (Saunders i McArthur, 2013). U istraživanju koje su provele Shlafer i Poehlmann (2010) 41% sudionika imalo je pozitivne osjećaje prema roditelju, roditelj im nedostaje i žele biti s njim, 31% djece je imalo

primarno negativne osjećaje prema roditelju, a to su uglavnom ljutnja i ogorčenost dok preostalih 28% govori o pomiješanim pozitivnim i negativnim osjećajima. Dio djece se osjećao nesigurno tijekom posjeta zatvorima (Nesmith i Ruhland, 2008) ili su se pribojavali očevo puštanja na slobodu zbog prijetnji nasiljem i mogućih intervencija policije (Shlafer i Poehlmann, 2010). Neka djeca navode da su zbog manjih financijskih primanja majke morale istovremeno raditi više poslova, a oni napustiti školovanje kako bi preuzeli kućanske poslove i brigu o braći za vrijeme očevo boravka u zatvoru (Beck i Jones, 2007). U istraživanju koje su proveli Beck i Jones (2007) pokazalo se kako djeca čiji su očevi u zatvoru smatraju da su im zbog toga ograničene mogućnosti i prilike u budućnosti (Beck i Jones, 2007).

Doživljaj stigmatizacije i srama često se spominje u istraživanjima (Phillips i Gates, 2011). Djeca u većini slučajeva govore kako nisu bila spremna povjeriti se o svojoj situaciji drugim osobama izvan svoje uže obitelji ili prijatelja koji imaju isto iskustvo. Nadalje, djeca su navodila kako im je teško vjerovati drugim ljudima ili pronaći osobe od povjerenja s kojima bi podijelili svoje probleme (Beck i Jones, 2007; Nesmith i Ruhland, 2008; Saunders i McArthur, 2013). Djeca također često opisuju doživljaj vršnjačkog zlostavljanja, diskriminacije od strane odraslih osoba i stigmatu zbog roditeljevog izdržavanja kazne (Beck i Jones, 2007). Kako bi spriječila takve reakcije okoline neka djeca su samoinicijativno odabrala tajiti istinu ili se koristila lažima kako bi sačuvali obiteljsku tajnu dok su drugima tako savjetovale osobe koje brinu o njima (Shlafer i Poehlmann, 2010). U takvim situacijama djeca kao razlog roditeljevog izbjivanja pred drugima često navode poslovne obaveze roditelja (Nesmith i Ruhland, 2008).

Dio istraživanja bavio se utjecajima na akademski uspjeh djeteta. Djeca prepoznaju negativan utjecaj obiteljske situacije na svoju školsku izvedbu. U istraživanju Nesmith i Ruhland (2008) više od polovice djece zadovoljstvo svojim školskim postignućem ocijenilo je s dobro ili vrlo dobro dok je većina ostale djece ocijenila s u redu. Podrška koju su djeca dobivala u školi ovisila je o odnosu s nastavnicima. Istraživanja su pokazala da djeca odustaju od traženja pomoći ako ju ne dobiju prvi put kada ju zatraže. Provedena istraživanja potvrdila su utjecaj roditeljskog izdržavanja kazne na mentalno zdravlje djece. Djeca govore o pojačanom doživljaju stresa, anksioznosti i depresije. Dio simptoma pojavljuje se direktno kao posljedica razdvojenosti od roditelja ili indirektno kroz utjecaj na životne prilike obilježene nesigurnošću i nestabilnošću koje su posljedica roditeljevog izdržavanja kazne (Saunders i McArthur, 2013). Neka djeca su opisivala doživljaj očaja i gubitka nade zbog situacije u kojoj se nalaze zbog čega su neki pokušali samoubojstvo ili se namjerno samoozljeđivali (Beck i Jones, 2007). U istraživanju Beck i Jones (2007) brojna djeca ističu da moraju naporno raditi kako ne bi završili u zatvoru i

time iznevjerili obećanje koje su dali ocu da će se držati izvan zatvora. Djeca zatvorenika imaju potrebu ostvariti neko postignuće u životu i živjeti drugačiji život od onog kakav žive njihovi roditelji. U rezultatima brojnih istraživanja primjećuje se da djeca teže osjećaju sigurnosti i stabilnosti kako u uvjetima za život tako i u odnosima s drugim ljudima (Saunders i McArthur, 2013).

Među istraživanjima s djecom ne smije se izostaviti veliko paneuropsko istraživanje poznato pod nazivom COPING u koje je tijekom 3 godine provedbe uključeno više od 1000 djece u dobi od 7 do 17 godina iz Švedske, Ujedinjenog Kraljevstva, Njemačke i Rumunjske. Istraživanje je sufinancirala Europska komisija (Raikes, 2013). Radi se o najvećem istraživanju utjecaja roditeljskog izdržavanja kazne na dijete ikad provedenog. Istraživanjem se utvrdilo da je roditeljevo izdržavanje kazne zatvora značajan rizik za njihovu djecu u sve četiri zemlje. Djeca su između ostalog procjenjivala trebaju li pomoć u životnim područjima: fizičke potrebe/preživljavanje, potrebe vezane uz obitelj i školu i potrebe povezane sa zdravljem i socijalnim uslugama. Pokazalo se da je 73,7 % djece već primilo neku vrstu pomoći tijekom roditeljevog boravka u zatvoru. Oko 47,2 % djece je izjavilo da i dalje trebaju pomoć na barem jednom životnom području. Otprilike dvostruko više rumunjske i njemačke djece izjavilo je da obitelj treba financijsku potporu (57 %) u usporedbi sa švedskom i britanskom djecom (u svakoj državi po 27 %). Značajne potrebe za ostalim vrstama pomoći u domu iskazala su djeca iz Rumunjske (51 %), Švedske (28 %), Ujedinjenog Kraljevstva (19 %) i Njemačke (7 %). Pomoć u odnosu na nošenje s emocijama potrebna je za 72 % djece iz Švedske, 56 % iz Njemačke, 44 % iz UK i 19 % iz Rumunjske (Jones i sur., 2013). Istraživanje je potvrdilo nalaze prethodnih istraživanja koja govore u prilog tome da djeca zatvorenika imaju lošije mentalno zdravlje u odnosu na drugu djecu (Raikes, 2013). Zanimljivo je da su se glavne potrebe koje su navodili djeca i roditelji razlikovale. Djeca su navodila financijske potrebe i potrebe vezane uz školu i dom dok su roditelji kao glavne potrebe navodili posjete zatvoreniku, jačanje obiteljskih odnosa i pomoć u učenju za dijete. Vidljivo je da su složni oko toga da im je potrebna pomoć u izvršavanju školskih obaveza (Jones i sur., 2013).

Pregledom literature nisu pronađena istraživanja provedena u Hrvatskoj koja bi se bavila perspektivom djece zatvorenika. Najbliže tome su bila istraživanja u kojima su sudjelovali roditelji ili stručnjaci tako da je utjecaj roditeljskog izdržavanja kazne na dijete prikazan iz njihove perspektive (Bašić, 2014; Franjić-Nađ i sur., 2015; Jačmenica Pušenjak i Karakan, 2015; Pavlinić, 2018; Vrtarić, 2017). Nedostatak istraživanja koja uključuju dječju perspektivu potaknuo je autoricu na provođenje istraživanja koje će biti usmjereno na stjecanje uvida u

dječju perspektivu o roditeljevom izdržavanju kazne. Provedeno istraživanje će se opisati u nastavku rada.

9. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Problematika djece čiji su roditelji u zatvoru još uvijek nije dovoljno istražena. U svijetu se ipak u posljednjih petnaestak godina primjećuje veći interes znanstvenika za ovu temu koji je praćen povećanjem broja istraživanja kojima su u fokusu djeca. Kako je ranije istaknuto, u Hrvatskoj ne postoje slična istraživanja koja bi se fokusirala na doživljaj djece čiji su roditelji bili na izdržavanju kazne zatvora. Nedostatak znanja o uvjetima u kojima žive djeca čiji su roditelji u zatvoru potaknuo je provođenje istraživanja koje će biti opisano u nastavku. Socijalni pedagozi osposobljeni su za rad s počiniteljima kaznenih djela i za rad s ranjivim skupinama djece. Provedeno istraživanje je osobni i stručni doprinos boljem prepoznavanju i progovaranju o potrebama djece zatvorenika. Svrha rada je poboljšati razumijevanje načina života djece bivših zatvorenika.

Cilj istraživanja je steći uvid u doživljaje i iskustva odrastanja djece čiji je jedan (ili oba) roditelj za vrijeme njihovog djetinjstva bio na izdržavanju kazne zatvora. Kako bi se ostvario istraživački cilj postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

- (1) Kako sudionici opisuju život svoje obitelji za vrijeme kad je roditelj bio na izdržavanju kazne?
- (2) Koje su specifičnosti odrastanja u obitelji gdje je jedan (ili oba) roditelj na izdržavanju kazne zatvora?
- (3) Kako je činjenica da je jedan (ili oba) roditelj tijekom djetinjstva bio na izdržavanju kazne zatvora utjecala na njihov tadašnji i budući život?
- (4) Koji oblici podrške i pomoći su bili dostupni djetetu kad je roditelj(i) bio na izdržavanju kazne zatvora?
- (5) Kako je činjenica da je jedan (ili oba) roditelj tijekom djetinjstva bio na izdržavanju kazne zatvora utjecala na odnos djeteta s tim roditeljem?

10. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

10.1. Sudionici istraživanja

U istraživanje se planiralo uključiti punoljetne osobe koje imaju iskustvo da im je barem jedan roditelj tijekom djetinjstva bio na izvršavanju kazne zatvora. Prilikom regrutacije sudionika nije se primjenjivao kriterij duljine kazne roditelja. Nacrtom istraživanja predviđeno je uključivanje isključivo punoljetnih osoba zbog pretpostavke da su imali više vremena nego mlađa djeca integrirati iskustvo te ga eventualno proraditi uz stručnu pomoć zbog čega bi mogući negativni utjecaji istraživanja bili umanjeni. Zbog specifičnosti i teže dostupnosti sudionika predviđeno je formiranje prigodnog uzorka korištenjem metode snježne grude. U konačnici je u istraživanju sudjelovalo troje sudionika (N=3). Broj sudionika manji je od očekivanog pa će se u sljedećim potpoglavljima raspraviti mogući utjecaji i teškoće u regrutaciji sudionika. Svi sudionici u istraživanju su mlađe ženske osobe. Prosječna dob sudionica je $M=27,33$ godina ($M_{\min}=22$, $M_{\max}=34$). Sve sudionice imaju iskustvo da im je otac boravio u zatvoru. Dvije sudionice su u vrijeme očevog odlaska na izvršavanje kazne bile mlađe osnovnoškolske dobi, a jedna sudionica je bila starije srednjoškolske dobi. Jedna sudionica ima iskustvo da je otac više puta bio na izvršavanju kazne zatvora dok je kod ostale dvije sudionice roditelj samo jednom boravio u zatvoru. U slučaju oca koji je više puta osuđivan zbog obiteljskog nasilja najdulja dosuđena kazna iznosila je 2 godine dok se u ostalim slučajevima radilo o kratkotrajnim kaznama. Otac druge sudionice izvršavao je kaznu zatvora u trajanju od 6 mjeseci, a priroda kaznenog djela nije poznata autorici. Treća sudionica navodi da je otac na izvršavanju kazne proveo 3 godine zbog kaznenog djela robovlasništva.

10.2. Postupak provedbe istraživanja

Tema i svrha istraživanja utjecali su na odabir kvalitativne istraživačke metodologije. Kvalitativna metodologija odgovarala je zahtjevima istraživanja jer omogućuje stjecanje uvida u percepciju i značenja koja sudionici pridaju određenim životnim događajima. Slijedom navedenog, odabrana je metoda razgovora odnosno tehnika polustrukturiranog intervjua kako bi se odgovorilo na postavljena istraživačka pitanja. Prema Andersonu (2010) intervjuiranje je zbog svoje praktičnosti jedna od najčešće biranih metoda za prikupljanje podataka. Prednost odabranog pristupa i metode odnosi se na njihovu prilagodljivost, mogućnost razvijanja odnosa i stvaranja povjerenja sa sudionicima. Dobit od primjene kvalitativnog pristupa je stjecanje dubljeg uvida u perspektivu, iskustva i doživljaje osoba koje su osobno doživjele fenomen kojim se ovaj rad bavi. Metoda polustrukturiranog intervjua također je pogodna za mlade,

manje iskusne istraživače jer dopušta pripremu unaprijed određenih tema i pitanja koja će se tijekom razgovora obuhvatiti uz slobodu tijekom razgovora kako za voditelja tako i za sudionika. U okviru kvalitativnih metoda autorici je na raspolaganju bila i metoda fokus grupe, no ista nije odabrana iz više razloga. Prvenstveno jer se radi o osjetljivoj temi gdje se od sudionika očekuje reflektiranje (za većinu) neugodnih životnih događaja pred drugim sudionicima. Također, moguće je da bi grupno okruženje i dinamika grupe utjecali na kvantitetu i kvalitetu informacija koje bi sudionici bili spremni podijeliti pred nepoznatim ljudima. Naposljetku, s obzirom na to da je uzorak obuhvaćao osobe s područja cijele RH očekivalo se javljanje prostornih, vremenskih i financijskih teškoća prilikom realizacije. Iako je vremenski metoda fokus grupe ekonomičnija zbog navedenih ograničenja, smatralo se da je individualni intervju primjerenija metoda za ovo istraživanje.

Nakon odabira metode pristupljeno je kreiranju seta pitanja pri čemu se vodilo računa o vrsti pitanja, sadržaju i njihovom redosljedju. S obzirom na različite načine prikupljanja podataka u konačnici su korištena dva seta pitanja jer je početni set pitanja reduciran za sudionice koje su na pitanja odgovarale pismeno kako bi se smanjila vjerojatnost javljanja zamora kod sudionika. Popis korištenih pitanja nalazi se u *Prilozima* na kraju rada. Kako bi se informiralo potencijalne sudionike o provođenju istraživanja osmišljen je *Poziv za sudjelovanje u istraživanju* koji je sadržavao relevantne informacije o istraživanju i službena e-pošta autorice na koji su se potencijalni sudionici mogli javiti. Poziv za sudjelovanje objavljen je 23.3.2022. putem društvene mreže Facebook i poslan na službene e-pošte fakulteta, studentskih zborova i studentskih udruga na području RH. Poziv je također upućen na službene adrese udruga koje se bave ovom tematikom te općenito zatvorenima, nekim centrima za socijalnu skrb i obiteljskim centrima. Poziv je prosljeđen nekim stručnjacima koji bi u svojem radu mogli doći u kontakt s potencijalnim sudionicima istraživanja. Prikupljanje sudionika išlo je izuzetno sporo zbog čega je u konačnici autorica kontaktirala samo s tri osobe koje su na kraju i jedine sudjelovale u istraživanju. Prvi intervju održan je u travnju, on-line putem platforme Zoom. Druga dva intervjua su prema želji sudionica provedeni tijekom travnja i lipnja pisanim putem. Sudionicama je poslan prilagođeni set pitanja putem e-pošte te su na isti način primljeni njihovi odgovori. Ograničenja ovakvog načina prikupljanja podataka različitog za sudionike istraživanja će se raspraviti u narednim poglavljima. Svjesni nedostataka prihvatili smo ovakav način komunikacije sa sudionicima jer se važnijim procijenilo prikupiti barem neke podatke i pokazati zahvalnost na iskazanom interesu za sudjelovanje.

10.3. Etički aspekti istraživanja

Tijekom cijelog procesa planiranja i provođenja istraživanja vodilo se računa o etičkim pitanjima stoga su primjenjivani principi Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu i Etičkog kodeksa socijalnih pedagoga. Mentorice rada su bile upućene u sve pripremljene materijale te su iste odobrile za korištenje. U nastavku će biti sažeto prikazani važeći etički aspekti i kako se na njih odgovorilo.

Sudionicama je unaprijed pojašnjena svrha i cilj istraživanja kao i očekivanja istraživačice od sudionica. U Pozivu na sudjelovanje kao i na početku intervjua sudionice su bile **informirane** o važnim aspektima istraživanja (svrha, cilj, trajanje, etička pitanja, način provođenja), obvezama, mogućim rizicima i pomoći koja im je na raspolaganju ako dođe do negativan utjecaja zbog sudjelovanja u intervjuu. Sudionicima je ostavljeno dovoljno vremena za postavljanje pitanja i razjašnjavanje nejasnoća te je prije početka razgovora zatražen njihov pristanak za sudjelovanje. Također, od sudionice s kojom je intervju proveden uživo zatražen je usmeni pristanak za snimanje razgovora u svrhu izrade transkripta. Objašnjena joj je svrha i daljnje postupanje sa snimkom i prijepisom razgovora. Sudionice koje su sudjelovale pismenim putem također su bile pismeno informirane na isti način kao i sudionica s kojom je razgovor proveden uživo. Njima je istaknuto da će se slanje odgovora na dostavljena pitanja smatrati pristankom na sudjelovanje u istraživanju po predstavljenim uvjetima. Svim sudionicama je istaknuta **dobrovoljnost** sudjelovanja kao i pravo na odustajanje od sudjelovanja u bilo kojem trenutku. Tijekom prikupljanja, obrade i objave rezultata istraživanja vodilo se računa o tome da se sačuva **anonimnost** sudionika i **povjerljivost** prikupljenih podataka. Nitko osim autorice i mentorica, koje su se obvezale na etično postupanje s podacima, nije imao pristup transkriptu niti osobnim podacima sudionica. Prilikom objave rezultata nisu se objavljivale informacije koje bi mogle dovesti do otkrivanja identiteta sudionica. U svrhu zaštite sudionika i smanjenja neugode koju može izazvati sudjelovanje u istraživanju posebna se pažnja usmjerila na kreiranje sadržaja i redoslijeda pitanja. Prikupljeni su samo oni podaci koji su nužni za ispunjenje ciljeva istraživanja. Sudionicama je ponuđeno da ne moraju odgovoriti na pitanja na koja ne žele odgovoriti. Ponuđen im je kontakt stručne osobe ako ih sudjelovanje u istraživanju uznemiri ili potakne neugodna sjećanja i emocije. Sudionicama je ponuđena mogućnost da im se dostavi konačna verzija diplomskog rada. Dobit za sudionike proizlazi iz samog sudjelovanja i mogućnosti da otvoreno podijele svoje iskustvo i doživljaje vezane uz roditeljevo izdržavanje kazne. Također, upoznati su s činjenicom da će sudjelovanjem doprinijeti poboljšanju

razumijevanja načina života ove skupine djece i da će se njihov glas predstaviti zainteresiranim pojedincima unutar akademske i šire zajednice.

10.4. Metoda obrade podataka

Analizom podataka prikupljenih istraživanjem željelo se opisati specifično iskustvo djece čiji su roditelji bili na izvršavanju kazne zatvora te utvrditi sličnosti i razlike u njihovim iskustvima. Za analizu prikupljenih podataka odabrana je kvalitativna analiza sadržaja. Kvalitativna analiza sadržaja samo je jedna od više vrsta kvalitativne analize koje su na raspolaganju istraživačima, no ona se zbog svoje strukturiranosti nametnula kao odgovarajuća za ovo istraživanje i iskustvo autorice.

Analizi sadržaja prethodila je izrada transkripta intervjua. Jedinicu analize činila su tri intervjua. Nakon izrade transkripta pristupilo se uređivanju teksta, a isti je potom nekoliko puta pročitao kako bi se autorica upoznala sa sadržajem i kontekstom razgovora s obzirom na vremenski odmak od provođenja intervjua do provođenja analize. Analizi je uslijedila tek nakon završetka posljednjeg intervjua. Nakon početnog upoznavanja građe pristupilo se kodiranju. Prema Green i sur. (2007) kodiranje je proces traženja i organiziranja informacija sadržanih u podatcima. U tu svrhu su ponovnim čitanjem građe određene jedinice kodiranja, to jest najmanji dijelovi teksta koji će se analizirati (Saldana, 2009). Time su se izdvojili oni dijelovi teksta za koje je procijenjeno da imaju analitičku vrijednost. Paralelno s definiranjem jedinica kodiranja provedeno je inicijalno kodiranje. Prva faza kodiranja rezultirala je općim kodovima koji nisu u potpunosti kvalitetno odražavali pravo značenje podataka zbog čega je bilo potrebno ponovno vraćanje na transkript, redefiniranje nekih kodova te detaljnija analiza. Opisana faza ujedno je bila najsloženija u procesu analize jer je do izražaja došla kompleksnost kvalitativne analize te potrebne vještine istraživača za prepoznavanje, imenovanje i organiziranje sadržaja. Ipak, navedeno je u skladu sa prihvaćanjem kodiranja kao cikličkog procesa koji podrazumijeva opravdano provođenje više krugova kodiranja i rekodiranja kako bi se definirali konačni kodovi (Saldana, 2009). U tom procesu dio inicijalnih kodova je redefiniran, dio je izbačen iz daljnje analize ili je došlo do spajanja više inicijalnih kodova u jedan dok je preostalim kodovima pridruženo nekoliko novih kodova. Nakon toga su kodovi prema kriteriju sličnosti u odnosu na značenje podataka grupirani u kategorije koje su apstraktnije od kodova i time predstavljaju višu razinu analize (Vogrinc, 2008). U svrhu boljeg razumijevanja, smjera podataka i logike organiziranja sadržaja, unutar kategorija su definirane potkategorije. Posljednji korak analize uključivao je povezivanje kategorija u teme koje predstavljaju najvišu razinu apstrakcije.

11. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

U nastavku rada će se paralelno prikazati rezultati istraživanja i rasprava. Kvalitativnom analizom sadržaja identificirano je ukupno šest tema: **Utjecaj roditeljevog izvršavanja kazne zatvora na obitelj**, **Strategije nošenja s obiteljskom situacijom**, **Utjecaj roditeljevog izvršavanja kazne zatvora na život djece**, **Izvori podrške**, **Odnos djeteta s roditeljem zatvorenikom** i **Prijedlozi za poboljšanje kontakata između roditelja zatvorenika i djeteta**.

Unutar navedenih tema definirano je četrnaest kategorija i jedanaest potkategorija. Radi lakšeg praćenja u Tablici 2. su prikazane sve teme, kategorije, potkategorije i pripadajući kodovi koji su proizašli iz analize sadržaja. U nastavku rada će se prikazati rezultati istraživanja u skladu s temama, kategorijama, potkategorijama i kodovima. U daljnjem tekstu sadržaji vezani uz teme označiti će se podebljanim velikim tiskanim slovima (**TEMA**), kategorije će se prikazati pomoću malih podebljanih slova u kurzivu (*kategorija*), potkategorije malim slovima podcrtano (potkategorija), a kodovi će se prikazati malim pisanim slovima u kurzivu (*kod*).

Tablica 2. Prikaz rezultata istraživanja

Tema	Kategorija	Potkategorija	Kod
UTJECAJ RODITELJEVOG IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA NA OBITELJ	<i>Socijalne posljedice</i>	<u>Utjecaj na obiteljski život</u>	<i>raspad obitelji</i>
			<i>rastava braka roditelja</i>
			<i>očuvan partnerski odnos roditelja</i>
			<i>redefiniranje obiteljskih uloga</i>
			<i>majka opterećena obavezama</i>
			<i>loše zdravstveno stanje majke</i>
			<i>smještaj djece u udomiteljsku obitelj zbog roditeljevog boravka u zatvoru</i>
		<u>Reakcija okoline</u>	<i>stigmatizacija</i>
			<i>medijska eksponiranost slučaja</i>
			<i>narušeni odnosi sa širom obitelji</i>

			<i>nepripremljenost policije za rad s djecom uhićenika</i>
	Ekonomске posljedice		<i>loše financijsko stanje obitelji zbog očevog izvršavanja kazne</i>
			<i>nepromijenjeno financijsko stanje obitelji nakon odlaska oca na izvršavanje kazne</i>
			<i>neplaćanje alimentacije za vrijeme boravka u zatvoru</i>
STRATEGIJE NOŠENJA S OBITELJSKOM SITUACIJOM	Aktivno suočavanje usmjereno na rješavanje problema	<u>Obiteljske strategije</u>	<i>čvrsta obiteljska kohezija</i>
			<i>razgovor o obiteljskoj situaciji</i>
			<i>normalizacija obiteljske situacije</i>
		<u>Individualne strategije</u>	<i>zaokupljenost konstruktivnim aktivnostima (igra, posao, trening, druženje)</i>
	Pasivno suočavanje usmjereno na emocije	<u>Obiteljske strategije</u>	<i>skrivanje istine</i>
			<i>izbjegavanje razgovora o obiteljskoj situaciji</i>
<i>pronalaženje utjehe u članovima nuklearne obitelji</i>			
	<u>Individualne strategije</u>	<i>povlačenje</i>	
		<i>plakanje</i>	
UTJECAJ RODITELJEVOG IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA NA ŽIVOT DJECE	Emocionalne reakcije na odlazak roditelja iz obitelji zbog izvršavanja kazne		<i>šok zbog odlaska oca na izvršavanje kazne zatvora</i>
			<i>briga za sigurnost oca u zatvoru</i>
			<i>nedostajanje oca</i>
			<i>olakšanje zbog odlaska oca na izvršavanje kazne zatvora</i>
			<i>razočaranje u oca</i>
			<i>sram zbog očevog</i>

			<i>boravka u zatvoru</i>
			<i>doživljaj praznine u kući</i>
	<i>Utjecaj na razvoj tijekom djetinjstva</i>		<i>narušeno zdravlje</i>
			<i>neutralan utjecaj na školski uspjeh</i>
	<i>Utjecaj u odrasloj dobi</i>		<i>zahvalnost</i>
			<i>samostalnost</i>
			<i>otpornost</i>
			<i>pozitivan pogled na život</i>
			<i>želja za drugačijim životom od roditeljskog</i>
			<i>oprez kod stupanja u romantični odnos</i>
IZVORI PODRŠKE	<i>Formalni izvori podrške</i>	<u>Usmjereni na obitelj</u>	<i>nepostojanje institucija za pružanje pomoći obiteljima zatvorenika</i>
			<i>potreba za materijalnom pomoći obitelji</i>
		<u>Usmjereni na dijete</u>	<i>podrška stručnih djelatnika odgojno-obrazovnih institucija</i>
	<i>Neformalni izvori podrške</i>	<u>Usmjereni na obitelj</u>	<i>dostupna nematerijalna pomoć i podrška šire obitelji</i>
		<u>Usmjereni na dijete</u>	<i>podrška prijatelja</i>
	ODNOS DJETETA S RODITELJEM ZATVORENIKOM	<i>Održavanje odnosa s roditeljem tijekom boravka u zatvoru</i>	
			<i>potreba za redovitim održavanjem kontakta s ocem</i>
			<i>odbijanje komunikacije s ocem</i>
<i>Teškoće u ostvarivanju odnosa roditelj-dijete</i>			<i>kratko trajanje posjeta</i>
			<i>nezadovoljstvo telefonskom komunikacijom</i>

	<i>zbog roditeljevog boravka u zatvoru</i>		<i>nezadovoljstvo nadzorom pošiljaka i telefonskih razgovora</i>	
			<i>nekvalitetno provođenje zajedničkog vremena tijekom posjeta roditelju u zatvoru</i>	
			<i>djetetov negativan doživljaj zatvorskog okruženja</i>	
			<i>roditeljevo izbjegavanje kontakta</i>	
			<i>nemogućnost odlaska u posjet zbog školskih obaveza</i>	
	<i>Odnos s roditeljem nakon izlaska iz zatvora</i>		<i>nastavak dobrog odnosa kakav je bio i prije odlaska u zatvor</i>	
			<i>nestabilan odnos s roditeljem</i>	
	PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE KONTAKTA IZMEĐU RODITELJA ZATVORENIKA I DJETETA	<i>Organizacija i provođenje kontakata u zatvoru</i>		<i>dulje trajanje posjeta</i>
				<i>organizirane aktivnosti za djecu i roditelje</i>
		<i>Informiranje članova obitelji</i>		<i>edukacija roditelja i članova obitelji</i>
<i>dijete odlučuje želi li posjećivati roditelja</i>				
<i>priprema djeteta za odlazak u posjet</i>				

Prva tema **UTJECAJ RODITELJEVOG IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA NA OBITELJ** odnosi se na konkretne promjene koje su nastupile u svakodnevnom životu obitelji nakon roditeljevog odlaska u zatvor. Analizom su utvrđene brojne, uglavnom negativne, *socijalne* i *ekonomske posljedice* uslijed zatvaranja roditelja. Kategorija *socijalne posljedice* odnosi se na utjecaj roditeljevog izvršavanja kazne na obiteljski život i reakcije okoline na obiteljsku situaciju. Utjecaj na obiteljski život opisan je sljedećim kodovima: *raspad obitelji, rastava braka roditelja, očuvan partnerski odnos roditelja, redefiniranje obiteljskih uloga,*

majka opterećena obavezama, loše zdravstveno stanje majke i smještaj djece u udomiteljsku obitelj zbog roditeljevog boravka u zatvoru.

Jedna sudionica percipira očev odlazak na izvršavanje kazne uzrokom *raspada obitelji* s obzirom na to da je posljedično dovelo do narušavanja partnerskih odnosa i *rastave braka* roditelja. Ipak, treba imati na umu da se sudionice razlikuju po iskustvu jer je partnerski odnos roditelja kod druge obitelji ostao *nepromijenjen*, dakle roditelji su nastavili razvijati partnerski odnos i nakon odlaska oca na izvršavanje kazne. Iz izjava sudionica moguće je zaključiti da se skladan odnos roditelja nastavio u onim obiteljima u kojima je i prije zatvaranja oca partnerski odnos bio stabilan i kvalitetan. Odlaskom jednog člana iz obitelji javlja se potreba za preuzimanjem njegovih uloga u obitelji zbog čega nužno dolazi do *redefiniranja obiteljskih uloga* što u ovom kontekstu za djecu zatvorenika podrazumijeva preuzimanje brige o mlađoj braći i sestrama te o kućanskim poslovima kako bi se osiguralo normalno funkcioniranje obitelji. Slični obrasci vezani uz preuzimanje roditeljske uloge i obavljanje kućanskih poslova pronađeni su u istraživanju Beck i Jones (2007). Navedeno utječe na brže sazrijevanje djece i raniji ulazak u svijet odraslih čemu svjedoči izjava „*Ja sam u biti sa svojih dvanaest godina morala odrasti* (S1²²)“. U tom se kontekstu osim većih zahtjeva za angažmanom djece u obiteljskom životu, u intervjuima istaknula uloga majke u obitelji. U svim se intervjuima pokazalo da su majke bez obzira na prirodu odnosa s partnerom bile zadužene za održavanje komunikacije s partnerom u zatvoru, organizaciju posjeta, osiguravanje financija, skrb o djeci i obavljanje kućanskih obaveza. Shodno tome, može se zaključiti da se odlaskom partnera na izvršavanje kazne majke suočavaju s pojačanom *opterećenosti obavezama*. Jedna od sudionica za svoju majku navodi: „*Sva je odgovornost bila na njoj...imala je cijeli taj teret na sebi. Nas je bilo četvero, posel, on je bil u zatvoru, moraš kupiti, skuhati, misliti, posložiti... strašno je to naporno, al' velim, nekak je ona tu najviše odigrala ulogu* (S1)“. Iz navedenog proizlazi da daljnje funkcioniranje obitelji uvelike ovisi o kapacitetima majke da zadovolji sve egzistencijalne i emocionalne potrebe preostalih članova obitelji te spremnosti drugih članova da preuzmu roditeljsku ulogu odsutnog roditelja. Prethodno navedeni utjecaji kumulativno utječu na zdravstveno stanje članova obitelji među kojima se u istraživanju posebno izdvojilo *loše zdravstveno stanje* jedne majke. Izostanak jednog roditelja i narušeno psihosocijalno funkcioniranje drugog nerijetko je u obiteljima zatvorenika razlog za propitivanje mogućnosti daljnje skrbi o djeci. Posljednji kod unutar kategorije vezan je uz *smještaj djece u udomiteljsku*

²² Kako bi se osigurala anonimnost sudionica intervjua njihove će izjave biti šifrirane oznakom „S“ te dodatkom broja za svaku sudionicu (S1, S2 i S3).

obitelj zbog roditeljevog boravka u zatvoru te nemogućnosti drugog roditelja da ispuni svoju roditeljsku zadaću.

Sudionice su se u intervjuima često referirale na reakcije okoline čime se stječe dojam da je upravo doživljeno (ne)razumijevanje ostavilo emocionalnog traga na sudionicama. Kodovi koji upućuju na reakcije okoline su: *stigmatizacija, medijska eksponiranost slučaja, narušeni odnosi sa širom obitelji i nepripremljenost policije za rad s djecom uhićenika*. Stigmatizacija se odnosi na sve negativne poruke i postupke okoline koje dijete doživljava zbog činjenice da mu je roditelj u zatvoru. Sve tri sudionice istraživanja bile su žrtve stigmatizacije te su osjetile negativne posljedice istoga u različitim okruženjima. Okolina etiketira dijete te mu pripisuje određena negativna obilježja zbog roditeljevog ponašanja. Sudionica o tome kaže „*U osnovnoj školi sam osjetila dozu neodobravanja, od strane učitelja koja se nastavila kroz daljnji period mog školovanja (S2)*“. Druga sudionica navodi „*Okolina sama po sebi je bila... katastrofalna... Znači susjedi, svi su sve znali, ali nitko se nije htel uključiti i pomoći na neki način. Dosta je tu bilo osuđivanja, dosta je tu bilo tračeva... mi smo malo mjesto... možda mi nismo onda u to vrijeme bili toliko svjesni toga, mislim da je mama puno toga skrivala od nas (S1)*“. Sudionice također navode iskustvo vršnjačkog nasilja putem verbalnog uznemiravanja, zadirkivanja i vrijeđanja te odbacivanja iz vršnjačke grupe. Navedeno je u skladu s rezultatima istraživanja koje su proveli Beck i Jones (2007) koji govore u prilog povećanoj stigmatizaciji i izloženosti vršnjačkom nasilju zbog roditeljevog izvršavanja kazne. Dio pitanja u intervjuu se odnosio na informiranost okoline o roditeljskom statusu te mogućnosti kontrole širenja tih informacija. Navedena pitanja generirala su kod *medijska eksponiranost slučaja* koji se odnosi na objavljivanje detalja o kaznenom djelu i počinitelju u lokalnim medijima. Sudionica opisuje navedenu situaciju „*Znao je cijeli grad budući da je ovakav slučaj bio vrlo specifičan te je samim time izašao u svim vijestima (S2)*“. Kako je ranije u radu istaknuto, mediji mogu imati veliki utjecaj na obiteljsku situaciju izvještavanjem o kaznenom djelu. Navedeni primjer pokazuje kako obitelj rijetko ima kontrolu nad činjenicom tko će i što sve saznati o njihovoj obiteljskoj situaciji. Zbog toga je ključno etično i obzirno postupanje novinara prilikom izvještavanja o kaznenim djelima. Također, ključna je senzibilizacija javnosti za prihvaćanje i empatično postupanje prema obitelji zatvorenika. Jedna od ključnih tema u intervjuima bili su odnosi s drugim ljudima pri čemu sudionice uglavnom navode *narušene odnose sa širom obitelji* zbog očevo boravka u zatvoru. Navedeno se odnosi na pogoršanje kvalitete odnosa s članovima obitelji, prestanak kontakta i izostanak pomoći i podrške. Navedeno se prepoznaje u sljedećoj izjavi „*Dio obitelji se udaljio od nas, jedina podrška mami i meni bili su baka i djed*

s mamine strane te teta s mamine strane. Ostatak obitelji smatrao je sramotno družiti se s nama. To sam osjetila od druge tetke i tetka koji nisu voljeli da dolazimo kod njih (S2)“. Posljednji kod koji odražava reakcije okoline s kojima se suočavaju djeca i obitelji zatvorenika je *nepripremljenost policije za rad s djecom uhićenika*. Kod se odnosi na nedovoljno razvijeno znanje i vještine za pristupanje djeci i vođenje razgovora s djecom prilikom uhićenja zatvorenika i drugih poslova koje obavljaju policijski službenici. Jedna od sudionica smatra kako policija nije dovoljno educirana i ne njeguje pristup usmjeren na djecu.

Kategorija ***ekonomske posljedice*** odnosi se na utjecaj roditeljevog izvršavanja kazne zatvora na financijsko stanje obitelji. Kategoriji su pridruženi kodovi: *loše financijsko stanje obitelji zbog očevog izvršavanja kazne, nepromijenjeno financijsko stanje obitelji nakon odlaska oca na izvršavanje kazne i neplaćanje alimentacije za vrijeme boravka u zatvoru. Loše financijsko stanje obitelji* odnosi se na smanjenje novčanih prihoda obitelji nakon odlaska roditelja u zatvor. Odlaskom u zatvor roditelj jedne od sudionica prestaje redovito doprinositi kućnom budžetu zbog čega obitelj ovisi o plaći majke koja često nije dovoljna za pokrivanje brojnih životnih troškova. Teška financijska situacija obitelj dovodi na rub siromaštva. Ekonomska deprivacija izravan je utjecaj roditeljevog boravka u zatvoru. Sudionica situaciju u svojoj obitelji opisuje na sljedeći način: *„Nas je bilo četvero na jednoj plaći. Četvero djece i mama na jednoj plaći. Znači otac nije plaćal nikakve, nikakve troškove za vrijeme kad je bil u zatvoru (S1)“.* S druge strane, druge dvije sudionice navode da je *financijsko stanje* u obitelji bilo *nepromijenjeno* što znači da odlazak oca u zatvor nije nepovoljno utjecao na visinu prihoda kojima je obitelj raspolagala što je svakako važan zaštitni čimbenik. Iz podataka nije poznato kako to da je financijsko stanje ostalo nepromijenjeno. Moguće je da je obitelj imala financijsku podršku okoline ili institucija što je olakšalo upravljanje financijama i troškovima. Nepovoljnoj financijskoj situaciji doprinosi također *neplaćanje alimentacije za vrijeme boravka oca u zatvoru* što ozbiljno narušava svrhu izricanja obveze plaćanja iste, a to je osiguravanje razumnog životnog standarda djeteta. Rezultati ranijih istraživanja poput onog koje su proveli Geller, Garfinkel i Western (2011) uglavnom ističu negativan utjecaj roditeljevog boravka u zatvoru na financijsko stanje obitelji stoga bi se moglo reći da je ovaj rezultat o izostanku negativnog utjecaja više iznimka nego što je pravilo.

Druga tema, **STRATEGIJE NOŠENJA S OBITELJSKOM SITUACIJOM** sadrži osvrt na različite načine na koje obitelj ili dijete izlazi na kraj s činjenicom da mu je otac u zatvoru. Strategije služe pojedincu ublažiti negativne i stresne utjecaje životne situacije. Tema je

podijeljena u dvije kategorije: ***Aktivno suočavanje usmjereno na rješavanje problema*** i ***Pasivno suočavanje usmjereno na emocije***.

Aktivno suočavanje usmjereno na rješavanje problema odnosi se na aktivan pristup obitelji i djeteta rješavanju problema koristeći konstruktivne metode. Navedena kategorija podijeljena je na obiteljske strategije kojima su pridruženi kodovi: *čvrsta obiteljska kohezija*, *razgovor o obiteljskoj situaciji* i *normalizacija obiteljske situacije* i individualne strategije kojoj je pridruženi kod: *zaokupljenost konstruktivnim aktivnostima (igra, posao, trening, druženje)*. *Čvrsta obiteljska kohezija* podrazumijeva emocionalnu povezanost, međusobnu podršku i kvalitetnu interakciju među članovima obitelji. *Razgovor o obiteljskoj situaciji* odnosi se na otvorenu komunikaciju među članovima obitelji o obiteljskoj situaciji i implikacijama iste na život obitelji. Objašnjeni kodovi sadržani su u sljedećim izjavama: „*Mi vam kao obitelj jako puno međusobno pričamo. Iskomuniciramo svaki problem i svaku situaciju zajedno. Mama, sestra i ja smo držale stvari pod kontrolom. Jedna drugu gurale naprijed i stvari su funkcionirale (S2)*“, „*Stvarno smo nas četvero bili dosta povezani i nekak smo jedni s drugima, našli si utjehu jedni u drugima (S1)*“. Takvi su rezultati istovjetni rezultatima istraživanja Luthar i sur., 2000 (prema Mikulić, 2020) koji naglašavaju blagotvoran učinak bliskih odnosa u obitelji na krajnji doživljaj iskustva djeteta. *Normalizacija obiteljske situacije* odnosi se na prihvaćanje situacije takve kakva jest te razumijevanje njezinog utjecaja i posljedica. Jedna sudionica objašnjava „*Od malena sam naučila prihvatiti situaciju da je to tak i da protiv toga jednostavno nemreš (S1)*“. Jedina individualna strategija koja je procijenjena aktivnom je *zaokupljenost konstruktivnim aktivnostima* te se odnosi na uključenost korisnika u aktivnosti slobodnog vremena koje im pomažu skrenuti fokus s problema i opustiti se. Rezultati su u skladu s inozemnim istraživanjima (Beck i Jones, 2007; Nesmith i Ruhland, 2008; Nesmith i Ruhland, 2011; Luther, 2015) koja prepoznaju aktivnosti slobodnog vremena kao učinkovitu strategiju djece za odmak od problema.

Druga kategorija unutar teme odnosi se na ***Pasivno suočavanje usmjereno na emocije*** koje uključuje pasivne i manje učinkovite načine nošenja s obiteljskom situacijom. Obiteljske strategije opisane su kodovima: *skrivanje istine*, *izbjegavanje razgovora o obiteljskoj situaciji* i *pronalaženje utjehe u članovima nuklearne obitelji*. Skrivanje istine se često spominje u literaturi kada se radi o obiteljima zatvorenika (COPE, 2015; Jones, 2013; Saunders, 2018). Podrazumijeva da se na boravak oca u zatvoru gleda kao na obiteljsku tajnu te je zadatak svih članova tu tajnu održati. Navedeno se može odnositi na druge članove obitelji ili okolinu. Jedna sudionica navodi „*Oni (braća) nisu bili upućeni u to da nam je otac u zatvoru već smo im rekli*

da je na poslovnom putu. Brat ima autizam i jako je vezan za oca. Ne bi mogao podnijeti činjenicu da tate nema pa smo situaciju morali što se više može zamaskirati u najbolju moguću (S2)“. Opravdavanje odsutnosti roditelja korištenjem posla kao izgovora također je prepoznato kao česta pojava u istraživanju Nesmith i Ruhland (2008). Ovo istraživanje je pokazalo da još uvijek postoji mišljenje kako je najbolje istinu sačuvati od javnosti te percepcija obitelji da će se time zaštititi. Iako se radi o lošoj praksi rezultati ovog istraživanja u skladu su s ranijim spoznajama koje skrivanje istine prepoznaju kao jednu od glavnih strategija za kojom posežu obitelji zatvorenika (Jones, 2013; Saunders, 2018). Prethodno je povezano s *izbjegavanjem razgovora o obiteljskoj situaciji* koje može biti obiteljska i individualna strategija, a podrazumijeva sklonost obitelji/pojedinca da se o problemu ne razgovara te se odnosi prema njemu kao da ne postoji. *Pronalaženje utjehe u članovima nuklearne obitelji* može biti svrstano u kategoriju aktivnog, ali i pasivnog suočavanja. Pasivno suočavanje odnosi se na situacije u kojima članovi obitelji podršku i utjehu pronalaze isključivo unutar obitelji što može biti povezano s čuvanjem tajne te si time uskraćuju pomoć okoline i stručnjaka. Aktivnija strategija podrazumijevala bi korištenje različitih resursa za primanje pomoći i podrške. Iz rezultata istraživanja proizlazi da su obitelji sudionica većinski usmjerene na resurse unutar obitelji te su u manjoj mjeri sklone tražiti vanjsku pomoć što je u skladu s rezultatima istraživanja koje je proveo Saunders (2018). Individualne strategije uključuju *povlačenje* i *plakanje* kao dvije manje funkcionalne strategije. Posebno je važno istaknuti da povlačenje može biti potencijalno štetna strategija za mentalno zdravlje djece. Nadalje, treba uzeti u obzir da plakanje samo po sebi nije pogrešno ili neučinkovito za dijete jer može doprinijeti otpuštanju neugodnih emocija zbog čega bi ga se čak moglo svrstati u aktivno suočavanje. U ovom slučaju procijenjeno je da su povlačenje i plakanje pasivne strategije zbog naglašene patnje u samoći i izolacije. Navedeno se očituje u sljedećim izjavama: „*Na meni se nije moglo toliko primijetiti što se okoline tiče. Primijetila su samo moja četiri zida koliko mi je bilo teško (S2)*“ i „*Znam da sam ja imala, mislim ko i svako dijete, imaš faze di se rasplačeš, di se zapreš malo u sebe (S1)*“. Izdvojene izjave potvrđuju kako je i ovo istraživanje ukazalo na negativan utjecaj roditeljskog izdržavanja kazne zatvora na psihičko stanje djeteta. Negativan utjecaj roditeljskog izvršavanja kazne zatvora na zdravlje djeteta također je potvrđen u istraživanju Jones i sur. (2013).

Treća tema, **UTJECAJ RODITELJEVOG IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA NA ŽIVOT DJETETA** odnosi se na identificirane utjecaje roditeljevog izvršavanja kazne koje su sudionice prepoznale kao ključne u formiranju doživljaja vlastitog iskustva i identiteta. Temu

čine tri kategorije: *Emocionalne reakcije djeteta na odlazak roditelja iz obitelji zbog izvršavanja kazne, Utjecaj na razvoj tijekom djetinjstva i Utjecaj u odrasloj dobi.*

Emocionalne reakcije djeteta na odlazak roditelja iz obitelji zbog izvršavanja kazne uključuju različite emocionalne reakcije koje su sudionice kod sebe prepoznale kao posljedicu roditeljevog odlaska na izvršavanje kazne zatvora. Kategorija je opisana kodovima: *šok zbog odlaska oca na izvršavanje kazne zatvora, briga za sigurnost oca u zatvoru, nedostajanje oca, olakšanje zbog odlaska oca na izvršavanje kazne zatvora, razočaranje u oca, sram zbog očevog boravka u zatvoru i doživljaj praznine u kući.* Rezultati su pokazali oprečne rezultate u odnosu na doživljaj očevog odlaska u zatvor. Jedna sudionica stanje opisuje kao *šok* i iznenađenje, dok druga sudionica govori o *olakšanju* zbog odlaska roditelja u zatvor. Navedeno treba promatrati u kontekstu kaznenog djela koje je počinjeno. Olakšanje je reakcija na zatvaranje oca zlostavljača što je za tu obitelj predstavljalo sigurnost i mir u narednom periodu. *Nedostajanje oca* i *doživljaj praznine u kući* povezani su uz potrebu za očevom blizinom i fizičkim kontaktom koji se nije mogao ostvariti u mjeri u kojoj je djeci bilo potrebno. Sudionica za svoju mlađu sestru navodi „*Kolko god smo mi mislili da nije bila svjesna opet je po drugoj strani bila svjesna. Ona je vidla da tate nema i njoj je tata strašno falil (S1)*“. Također je iz odgovora sudionica prepoznata *briga za sigurnost oca u zatvoru* što označava brigu djece za fizičku sigurnost oca u zatvoru zbog percepcije zatvora kao opasnog mjesta što je vidljivo iz sljedećeg dijela teksta „*Držali smo fige da ga netko od ostalih stanara ne takne i da mu se nešto ne desi (S2)*“. *Razočaranje u oca* prepoznato je kod sudionice čiji je otac više puta boravio na izvršavanju kazne, a odnosi se na negativne osjećaje uzrokovane roditeljevim ponavljajućim kriminalnim ponašanjem. Navedeno je u skladu sa spoznajama istraživanja Murray i Farrington (2008) koje potvrđuju da je višestruko izvršavanje kazne rizičnije za uspjeh roditeljskog odnosa. Dio sudionica ističe *sram zbog očevog boravka u zatvoru* što je također u skladu s rezultatima drugih istraživanja u kojima su sudjelovala djeca (diZerega, 2010).

Utjecaj na razvoj tijekom djetinjstva odnosi se na konkretne promjene uočene tijekom razdoblja djetinjstva koje su povezane s roditeljevim boravkom u zatvoru. Doživljaj brojnih stresnih i nepovoljnih životnih situacija uzrokovao je *narušeno zdravlje* djece koje je ostavilo trajne posljedice na njihovu kvalitetu života. Negativan utjecaj situacije na zdravlje djeteta vidljiv je iz izjave: „*Meni se to recimo dosta odrazilo na zdravlje, od svoje dvadesete godine sam na terapiji Euthyroxom na dnevnoj bazi. Dvije godine kasnije mi se aktiviral kronični gastritis i bakterija u želucu... sestra isto ima problema sa štitnjačom, druga sestra je dobila epilepsiju u osmom razredu i to na psihičkoj bazi... vjerujem da je cijeli taj stres i sve te*

situacije... to nisu bile jednostavne situacije (S1)“. U istraživanju se pokazao *neutralan utjecaj* iskustva *na školski uspjeh* što je suprotno rezultatima nekih istraživanja (Sack, Seidler i Thomas, 1976; Andersen, 2016) kojima je utvrđen negativan utjecaj iskustva roditeljevog boravka u zatvoru na školski uspjeh djeteta i ponašanje u školi. Za donošenje daljnjih zaključaka trebalo bi dodatno ispitati što je utjecalo na minimiziranje rizika koji doprinose razvoju problema u školskom okruženju u ovim konkretnim slučajevima.

Utjecaj u odrasloj dobi odnosi se na životne vrijednosti i karakteristike koje posjeduju kao odrasle osobe za koje same procjenjuju da su razvijene pod utjecajem iskustva odrastanja bez oca zbog njegovog izdržavanja kazne zatvora. Kategoriji su pridruženi kodovi: *zahvalnost, samostalnost, otpornost, pozitivan pogled na život, želja za drugačijim životom od roditeljskog i oprez kod stupanja u romantični odnos*. *Zahvalnost* se odnosi na osjećaj prihvaćanja i davanja veće vrijednosti nematerijalnim stvarima te skromnost u pogledu materijalnih stvari što je sve posljedica različitih deprivacija u djetinjstvu. Sudionice kod sebe prepoznaju *samostalnost* koja se očituje u sposobnosti rješavanja životnih problema i privređivanja za život. Izloženost brojnim rizicima u djetinjstvu i njihovo uspješno prevladavanje doprinijelo je razvoju *otpornosti*. Sudionici uspješnost prevladavanja rizika vide u formiranju vlastite obitelji, financijskoj stabilnosti, mentalnom zdravlju, nekonzumaciji sredstava ovisnosti i održanim obiteljskim odnosima. Kod sudionica je zamijećen *pozitivan pogled na život* koji se očituje u prihvaćanju teških životnih trenutaka, pronalaženju smisla u njima i očekivanju budućih pozitivnih životnih događaja. *Želja za drugačijim životom od roditeljskog* odnosi se na težnju tome da se osobi u vlastitoj obitelji ne ponovi slična situacija koju je doživjela u primarnoj obitelji. Navedeno je vidljivo u izjavi „*Uvijek sam bila stava: ne budem si dozvolila da u životu prolazim ono kaj je prošla moja mama. Nekak mi je to oduvijek bila nit vodilja. Ne budem si dozvolila da mi danas sutra djeca ispaštaju i prolaze sve ono kaj sam morala prejeti ja. Da nisam sve to prešla možda bi danas bila sasvim negdje drugdje, možda bi mi život bil sasvim drugačiji (S1)*“. Iz navedene izjave moguće je prepoznati ogorčenost i negativan odnos prema obiteljskoj situaciji koja je utjecala na tijek života sudionice. Navedeno se može povezati s istraživanjem Becka i Jonesa iz 2007. godine koje je pokazalo da djeca očev boravak u zatvoru doživljavaju kao otegotnu okolnost za vlastiti život. *Oprez kod stupanja u romantični odnos* prepoznat je kod sudionice čiji je otac bio počinitelj obiteljskog nasilja što je utjecalo na njezino nepovjerenje prema potencijalnim partnerima i potrebu da u budućnosti sebi osigura nenasilan partnerski odnos.

Četvrta tema, **IZVORI PODRŠKE** obuhvaća dostupne resurse za pružanje pomoći i podrške namijenjene obiteljima i djeci zatvorenika. Kod **Formalnih izvora podrške usmjerenih na obitelj** sudionice upućuju na *nepostojanje institucija za pružanje pomoći obiteljima zatvorenika* što temelje na činjenici da same nisu bile upoznate s institucijama koje tu pomoć nude niti su od njih primile značajnu podršku. Navedeno se očituje u izjavi „ *U ono vrijeme nije ni bilo institucija kojima bi se možda mogli obratiti za pomoć. Sve se svodilo na školskog psihologa i eventualno Centar za socijalnu skrb (S1)*“. Navedeno upućuje na važnost informiranja članova obitelji o dostupnim izvorima pomoći i podrške te potrebi postojanja odgovarajućih usluga za olakšavanje obiteljske situacije obitelji zatvorenika s obzirom na to da iz ovog kao i iz ranijih istraživanja proizlazi jasna potreba obitelji da im se ista osigura. Sudionice također prepoznaju potrebu za *financijskom pomoći obitelji*. Financijska pomoć odnosi se na jednokratnu novčanu pomoć financiranu od državnih službi na koju bi obitelji zatvorenika ostvarivale pravo temeljem specifične životne situacije. Kao značajan izvor podrške **usmjerene na dijete** sudionice prepoznaju *podršku stručnih djelatnika odgojno-obrazovnih institucija*. Navedeno se očitivalo kroz izravan kontakt djeteta sa stručnjacima provođenjem razgovora s odgajateljima u vrtiću ili stručnim suradnicima škole putem kojih su djeci pruženi razumijevanje, prihvaćanje, ohrabrenje, savjet i pomoć. Pomoć školskog sustava pokazala se ključnom u ublažavanju negativnih utjecaja obiteljske situacije na dijete stoga je važno ulagati u edukacije stručnjaka koji rade u školama kako bi i dalje mogli pružati značajnu pomoć svojim učenicima. Škola sa svojim različitim profilom stručnjaka ima velikog potencijala odgovoriti na zahtjeve koje ovakva situacija postavlja pred djecu. Također, pomoć u školi pokazala se kao jedini izvor podrške od institucija koji su sudionici procijenili zaista korisnim što upućuje na potrebu jačanja pristupa drugih odgovornih institucija. Kao **Neformalni izvor podrške usmjeren na obitelj** identificirana je *dostupna nematerijalna pomoć i podrška šire obitelji* što podrazumijeva čuvanje djece za vrijeme radnog vremena majke. *Podrška prijatelja* prepoznata je kao značajan izvor podrške **usmjeren na dijete**. Kod se odnosi na razgovor i druženje s prijateljima kao način zadovoljavanja potrebe djeteta za bliskim odnosima i razonodom. Navedeno je u skladu s rezultatima istraživanja Jones i sur. (2013) gdje se podrška prijatelja pokazala kao značajan olakšavajući čimbenik za dijete.

Peta tema, **ODNOS DJETETA S RODITELJEM ZATVORENIKOM** odnosi se na mogućnost uspostave i kvalitetu roditeljskog odnosa tijekom i nakon roditeljevog boravka u zatvoru. Za temu rada ključno je raspraviti **Održavanje odnosa s roditeljem tijekom boravka u zatvoru**. Unutar kategorije nailazimo na suprotne odgovore koji su ponovno utemeljeni na

razlogu roditeljevog izdržavanja kazne. Moguće je zaključiti da su djeca koja su imala dobar odnos s roditeljem prije zatvaranja u većoj mjeri izražavala potrebu da nastave kontakt s roditeljem u odnosu na djecu čiji je odnos s roditeljem bio narušen prije zatvaranja. *Redovito korištenje prava na komunikaciju s ocem* značilo je korištenje prava na uspostavljanje kontakta s ocem kad god je to bilo moguće realizirati sukladno pravilima ustanove. Navedeno je u vezi s *potrebom za redovitim održavanjem kontakta s ocem* koje je vidljivo u sljedećim navodima „*Najgore je to što ga nismo mogli čuti kad bi htjeli... svaku priliku za kontakt smo naravno iskoristili* (S2)“. Druga sudionica izražava manju potrebu za kontaktom te navodi „*Odlazila sam u posjete i to mi je bilo dovoljno* (S3)“. Kod treće sudionice je prisutno *odbijanje komunikacije s ocem* što označava nepostojanje bilo kakve želje za uspostavom i održavanjem kontakta s roditeljem koje je nastupilo kao posljedica dubokog razočaranja u roditelja. Sudionica navodi „*Nisam opće imala volju ni želju ostvarivati bilo kakav kontakt s njim. On je meni slal pisma iz zatvora i zval me je na telefon međutim, ja to nisam uopće htela niti se javiti ni ta pisma koja je on meni slal, završila su u košu za smeće ili u šparetu* (S1)“. Sudionice su se nadalje tijekom razgovora često osvrtaale na **teškoće u ostvarivanju odnosa roditelj-dijete zbog roditeljevog boravka u zatvoru**. Rezultati su pokazali nezadovoljstvo zbog *kratkog trajanja posjeta* što je posebno vidljivo u izjavi „*Ograničenje razgovora na mislim nekih pola sata. Prođe ko pet minuta, ne stigne si čovjek sve kroz suze ispričati... bili smo zahvalni makar i na tom vremenu* (S2)“. Nadalje izraženo je *nezadovoljstvo telefonskom komunikacijom* zbog loše kvalitete zvuka. Sudionica na temu komunikacije telefonom navodi „*Taj telefon je užas, nema signala, glas se izobličti, prekida, baš bude iritantno jer ne možete niti čuti glas osobe kako treba* (S2)“. Sudionice su također izrazile *nezadovoljstvo nadzorom pošiljaka i telefonskih razgovora* „*Razgovor pomno praćen, saslušan od strane policije. Svaki papir provjeren detaljno koji se nosio u slučaju da su mu sinovi nešto odlučili nacrtati* (S2)“. S3 ističe problem *nekvalitetnog provođenja zajedničkog vremena tijekom posjeta roditelju u zatvoru* „*Posjete su bile kratke, često sam crtala i malo pričala s ocem* (S3)“. Dodatnu teškoću uspostavi i održavanju odnosa predstavlja *djetetov negativan doživljaj zatvorskog okruženja* koji se odnosi na neugodu uzrokovanu izgledom zatvorskog okruženja, procedurama i ponašanjem djelatnika pravosudne policije. Sudionica opisuje posjet Kaznionici u Lepoglavi „*Od tog zatvora sam imala valjda noćne more tri mjeseca jer je sve u nekim željeznim šipkama, visoki stropovi, spiralni visoki katovi... znam da su bili ti pravosudni policajci, strogi su mi djelovali po onim pogledima, smrknuti... To mi je baš bilo grozno iskustvo iz te Lepoglave* (S1)“. Sudionica nadalje opisuje prostor za posjete Zatvora u Varaždinu „*Bijeli zidovi... stolci valjda iz pravijeka, škripavi, klimavi i onda to staklo... ne čuješ kaj ti veli jer još ima sa strane nekih ljudi, nemam*

baš neko lijepo sjećanje na taj zatvor (S1)“. Posjeti roditelju ne bi smjeli biti izvor neugodnih emocija, nego upravo suprotno, utjecati na bolje raspoloženje i zadovoljstvo djeteta jer je provelo vrijeme s roditeljem (Novosel, 2014). Navedeno upućuje na važnost uređenja infrastrukture i edukaciju osoblja jer ono izravno utječe na općeniti doživljaj djeteta i motivaciju za održavanje odnosa s roditeljem. Važno je istaknuti da su u Zatvoru u Varaždinu i Kaznionici u Lepoglavi tijekom posljednjih godina uloženi veliki naponi u uređenje i opremanje prostorija za posjete čime su oni postali ugodniji za boravak. Negativan doživljaj zatvora kada su u pitanju djeca ne iznenađuje s obzirom na činjenicu da je *child friendly* pristup nešto noviji u praksi. Rezultati istraživanja koje su proveli Nesmith i Ruhland (2008) također su upućivali na osjećaj neugode i nesigurnosti tijekom posjeta roditelju u zatvoru.

Do sada predstavljeni rezultati odnosili su se uglavnom na organizacijske i provedbene teškoće u nadležnosti institucija dok se posljednji kod u ovoj kategoriji odnosi na *roditeljevo izbjegavanje kontakta* u situacijama kada je za roditelja emocionalno teško uspostaviti kontakt s djecom. Jedna sudionica objašnjava „*Kontakt je bio u početku putem pisama jer on nije htio zvati. Plakao bi na telefon pa ne bi imalo smisla. Kad smo se pomirili sa situacijom onda smo se čuli telefonski (S2)*“. Pri tome ne treba zanemariti osjećaje roditelja jer je i za njih iskustvo lišavanja slobode i odvajanja od obitelji uglavnom intenzivno i negativno životno iskustvo. Ipak, interes djeteta je ključan stoga je nužno da roditelj bude dostupan djetetu barem preko preferiranih kanala komunikacije koji su mu tijekom boravka u zatvoru na raspolaganju. U razgovorima je također problematizirana *nemogućnost odlaska u posjet zbog školskih obaveza*. Kod se odnosi na nemogućnost realizacije posjeta roditelju tijekom tjedna zbog čega se vrijeme za kontakt s roditeljem ograničava na posjete vikendom te tako smanjuje zbog praktičnih razloga iako formalno postoji veća mogućnost za njegovo ostvarivanje. Zanimljivo je da se u ovom istraživanju udaljenost i troškovi održavanja kontakata nisu pokazali kao značajna teškoća koja utječe na održavanje odnosa s obzirom na to se u drugim relevantnim istraživanjima u velikoj mjeri problematizira njihov utjecaj (Jones i sur., 2013; Nesmith i Ruhland, 2008; Pribela-Hodap i Gabelica Šupljika, 2016). Moguće je objašnjenje da su roditelji u većoj mjeri svjesniji činjenice da navedeno opterećuje kućni budžet, nego što su to djeca. Također, moguće je da su roditelji izdržavali kazne u zatvorima koji su blizu mjestu stanovanja što je svakako prednost za obitelj. Sljedeća kategorija nosi naziv **Odnos s roditeljem nakon izlaska iz zatvora**, a odnosi se na sadržaj vezan uz održavanje odnosa roditelj-dijete nakon izlaska roditelja iz zatvora. Unutar kategorije razlikujemo dva suprotna pristupa odnosno *nastavak dobrog odnosa kakav je bio i prije odlaska u zatvor* i *nestabilan odnos s roditeljem*.

Prvi kod relativno je očekivan s obzirom na to da je veća vjerojatnost da će se čvrste veze uspjeti održati unatoč teškoćama tijekom boravka u zatvoru. Također, druga istraživanja pokazuju da djeca koja održavaju redoviti kontakt s roditeljem tijekom boravka u zatvoru imaju bolji odnos s roditeljem i nakon izlaska iz zatvora (De Claire i Dixon, 2017). *Nestabilan odnos s roditeljem* označava ambivalentan odnos, često pomirenje i razilaženje, razdoblja prihvatanja i odbijanja komunikacije s ocem uslijed njegovih promjena ponašanja. Navedena vrsta odnosa odgovara situaciji sudionice koja nije imala dobar odnos s ocem ni prije odlaska na izvršavanje kazne niti je s njime redovito održavala kontakte tijekom boravka u zatvoru.

Posljednju temu čine **PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE KONTAKTA IZMEĐU RODITELJA ZATVORENIKA I DJETETA**. Prijedlozi sudionica razdijeljeni su na prijedloge vezane uz *organizaciju i provođenje kontakata u zatvoru* i *informiranje članova obitelji*. Preporuke za *organizaciju i provođenje kontakata u zatvoru* čine *dulje trajanje posjeta* i *organizirane aktivnosti za djecu i roditelje* koje bi se provodile tijekom posjeta roditelju, a doprinijele bi povećanju kvalitete korištenja zajedničkog vremena. *Informiranje članova obitelji* podrazumijeva *provođenje edukacija za roditelje i članove obitelji* kojima bi se utjecalo na povećanje znanja i vještina nošenja sa situacijom, komunikaciju o problemu i traženje izvora pomoći. Sljedeća preporuka odnosi se na važnost informiranja djeteta o obiteljskoj situaciji i važnosti održavanja kontakta s roditeljem nakon čega *dijete odlučuje želi li posjećivati roditelja bez pritiska ili nagovora odraslih*. Posljednja preporuka odnosi se na *pripremu djeteta za odlazak u posjet* putem razgovora o proceduri, situaciji koju će zateći i slično.

12. ZAKLJUČAK

U narednom poglavlju će se iznijeti zaključci i sumirati najvažnija saznanja iz istraživanja u odnosu na istraživački cilj i istraživačka pitanja.

S ciljem stjecanja dubljeg uvida u doživljaje i iskustva odrastanja djece čiji je roditelj bio na izvršavanju kazne zatvora provedeno je kvalitativno istraživanje putem intervjua. Analiza podataka omogućila je donošenje zaključaka kojima će se odgovoriti na postavljena istraživačka pitanja.

Prvo istraživačko pitanje odnosilo se na to *kako sudionici opisuju život svoje obitelji za vrijeme kad je roditelj bio na izdržavanju kazne*. Rezultati istraživanja upućuju na različite negativne utjecaje roditeljevog izvršavanja kazne na svakodnevni obiteljski život. Činjenica da je roditelj u zatvoru u nekim je obiteljima iz temelja promijenila dotadašnju rutinu i način života. Obitelji koje su već bile naviknute na odsutnost oca zbog posla ili drugih razloga lakše su se prilagodile razdvojenosti od roditelja. Bez obzira na to, razdvojenost im je bila teška zbog nemogućnosti ostvarivanja komunikacije s ocem kada to požele. Brojne promjene s kojima su se obitelji susrele nametnule su potrebu za preraspodjelom uloga kako bi se nadomjestio izostanak oca. Navedeno dovodi u pitanje postojanje kapaciteta unutar pojedinih obitelji da se prilagode promjeni i adekvatno odgovore na nove zahtjeve. Različita sposobnost adaptabilnosti i uspješnosti obitelji da se prilagodi novom načinu funkcioniranja određuju i ishode te prilagodbe. Moguće je zaključiti da su iskustva sudionica heterogena pa se zbog toga i njihovi opisi obiteljskog života razlikuju. Dio obitelji će se brže i lakše prilagoditi i organizirati u novim uvjetima dok će za dio obitelji to predstavljati težak izazov. Navedeno potvrđuje da je svaka obitelj posebna na svoj način te da ne postoji jedinstveni odgovor ili manifestacija činjenice da je jedan od roditelja u zatvoru. Istraživanje je u konačnici pokazalo da je za dobro funkcioniranje obitelji u tom periodu ključna uloga roditelja koji ostaje s djecom (u ovom slučaju majki). Ukoliko majke uspješno uspijevaju balansirati poslovne obaveze, kućanske obaveze, skrb o djeci i biti podrška partneru u zatvoru djeca lakše podnose izazove situacije u kojoj se nalaze.

Drugo istraživačko pitanje se logički nastavlja na prethodno, a odnosi se na to *koje su specifičnosti odrastanja u obitelji gdje je roditelj na izdržavanju kazne zatvora*. Sudionice istraživanja uglavnom specifičnosti vezane uz odrastanje u takvim uvjetima prepoznaju u emocionalnim, socijalnim i ekonomskim deprivacijama koje su uzrokovane roditeljevim boravkom u zatvoru. Emocionalne deprivacije odnose se na intenzivne neugodne emocije

uzrokovane spoznajom da je roditelj lišen slobode zbog počinjenja kaznenog djela te nemogućnosti ostvarivanja kontakta u mjeri u kojoj je djeci bilo potrebno. Rezultati su pokazali da su dominantne emocionalne reakcije na boravak oca u zatvoru šok i sram koje ponovno ukazuju na specifične, često oprečne reakcije svakog pojedinog djeteta. Socijalne deprivacije uključuju iskustvo stigmatizacije od okoline i nesenzibiliziranost zajednice za probleme s kojima se obitelj susreće čime se obitelj stavlja u podređeni položaj u odnosu na druge obitelji. Situacija se negativno odrazila na veze obitelji sa susjedima, prijateljima i drugim članovima šire obitelji zbog čega su obitelji suočene sa socijalnom izolacijom. Ekonomske deprivacije uzrokovane su smanjenjem prihoda i povećanjem troškova koji posljedično utječu na smanjenje kvalitete života djece.

Treće istraživačko pitanje glasi: *kako je činjenica da je roditelj tijekom djetinjstva bio na izdržavanju kazne zatvora utjecala na njihov tadašnji i budući život?* Navedeno je moguće interpretirati pomoću prethodna dva istraživačka pitanja jer su upravo ona objasnila specifične utjecaje na dijete. Ponovno treba istaknuti da su iskustva sudionica različita te nije moguće jednoznačno odgovoriti na postavljeno pitanje. Iz rezultata se stječe dojam da sudionice negativno procjenjuju utjecaj iskustva na vlastiti život. Negativni utjecaji posebno su vidljivi u ranijoj dobi. Potrebno je istaknuti da je odlazak roditelja na izdržavanje kazne u slučaju obiteljskog nasilja za dijete bio pozitivan jer je barem privremeno osigurana sigurnost i mir ostalih članova obitelji. Zanimljivo je da unatoč tome sudionica cjelokupno iskustvo procjenjuje negativnim što upućuje na to da uvijek treba uzeti u obzir cijeli proces koji prethodi roditeljevom izvršavanju kazne, događaje tijekom boravka u zatvoru te vremenski period nakon izlaska roditelja iz zatvora, a ne isključivo činjenicu da je roditelj osuđen. Sve navedeno utječe na djetetov doživljaj roditeljevog boravka u zatvoru i ima implikacije na njegov razvoj. Rezultati su pokazali negativan utjecaj iskustva na fizičko i mentalno zdravlje djece. Prikupljene informacije upućuju na ranije sazrijevanje djece zatvorenika u odnosu na vršnjake zbog složenih zahtjeva s kojima se susreću i preuzimanja poslova i obrazaca ponašanja odraslih. Istraživanjem su utvrđeni pozitivni utjecaji iskustva na odrasli život sudionica koji se uglavnom odnose na otpornost, samostalnost i zahvalnost za trenutnu životnu situaciju.

Četvrtim istraživačkim pitanjem željelo se istražiti *koji oblici podrške i pomoći su bili dostupni djetetu kad je roditelj bio na izdržavanju kazne zatvora*. Istraživanjem se utvrdilo postojanje potrebe obitelji i djeteta za određenim oblicima pomoći te spremnost da istu prihvate. S druge strane, istraživanje pokazuje porazne rezultate glede dostupnosti i primljene pomoći u obiteljima sudionica koje su sudjelovale u istraživanju. Rezultati sugeriraju kako sudionice

uglavnom nisu bile informirane ili su bile površno informirane o postojećim resursima za pružanje pomoći i podrške i načinima njihovog ostvarenja. Navedeno ukazuje na propuste odgovornih osoba koje su te informacije dužne prenijeti obiteljima (Centar za socijalnu skrb, policija, odgojno-obrazovne ustanove, tretmansko osoblje u zatvoru). Istraživanje je pokazalo da su obitelji slijedom toga utjehu uglavnom pronalazile u članovima nuklearne obitelji dok su mjere vanjske pomoći i podrške bile zastupljene u značajno manjoj mjeri. Nadalje, problematizirana je činjenica izostanka specijaliziranih ustanova kojima bi se obitelji zatvorenika uopće mogle obratiti za pomoć. Značajnim su se pokazali naponi odgojno-obrazovnih ustanova, posebno škola i vrtića koje su poduzele određene intervencije prema djetetu zbog spoznaja o obiteljskoj situaciji. Međutim, zabilježeno je također suprotno iskustvo u kojem je izostala adekvatna reakcija škole zbog čega je sudionica bila direktna žrtva stigmatizacije učitelja i druge djece zbog roditeljevog statusa. Navedeno potvrđuje opravdanost i imperativ ulaganja u edukaciju odgojno-obrazovnih djelatnika i drugih stručnjaka zaposlenih u obrazovanju pa i senzibilizaciju učenika kako bi na adekvatan način reagirali u situacijama posebne ranjivosti djeteta te kako bi se izbjegla traumatizacija djeteta u okruženju u kojem provodi veliki dio svojeg djetinjstva. Također, nameće se pitanje prepoznatljivosti specifične situacije djece zatvorenika među stručnjacima s obzirom na to da ne postoje konkretne smjernice za postupanje prema njima nakon uhićenja roditelja niti usluge direktno usmjerene na djecu i obitelji zatvorenika. Stoga, predlaže se imenovanje specijaliziranih stručnjaka ili ureda kojima bi se djeca i roditelji mogli obratiti za pomoć. Navedeno bi olakšalo pristup informacijama i uslugama te smanjilo neučinkovitost sustava uzrokovanu ne preuzimanjem ili prebacivanjem odgovornosti među stručnjacima i resorima.

Posljednje, peto istraživačko pitanje nastojalo je utvrditi *kako je činjenica da je roditelj tijekom djetinjstva bio na izdržavanju kazne zatvora utjecala na odnos djeteta s tim roditeljem*. U istraživanju se ovom pitanju pristupilo s dva aspekta. Prvi aspekt odnosio se na odnos djeteta s roditeljem tijekom njegovog boravka u zatvoru. U tom kontekstu navedene su brojne teškoće u smislu kvalitete organizacije i provođenja kontakata s roditeljem. Pokazalo se da je sudionica koja je imala dobar odnos s roditeljem prije odlaska na izvršavanje kazne nastavila održavati kontakt s roditeljem te da u konačnici boravak oca u zatvoru nije narušio njihov odnos. S druge strane, sudionice koje nisu imale kvalitetan odnos s roditeljem prije odlaska u zatvor niti su s njime komunicirale tijekom razdoblja boravka u zatvoru primjećuju pogoršanje odnosa. Sukladno tome moguće je zaključiti da će na odnos djeteta s roditeljem utjecati kvaliteta odnosa djeteta i roditelja prije njegovog izdržavanja kazne kao i intenzitet i kvaliteta kontakta za

vrijeme boravka u zatvoru. Drugi aspekt se odnosio na odnos djeteta s roditeljem nakon izlaska iz zatvora. Rezultati su istovjetni prethodno opisanima. To znači da su djeca koja su imala dobar odnos s roditeljem prije i tijekom izvršavanja kazne ostvarivala pozitivan odnos s roditeljem i po njegovom izlasku. Djeca koja nisu imala kvalitetan odnos s roditeljem prije i tijekom izvršavanja kazne nisu ostvarila pozitivan odnos ni po njegovom izlasku iz zatvora. Navedeno ukazuje na snažan utjecaj prethodnog kvalitetnog roditeljskog odnosa i održavanja kontakta tijekom izvršavanja kazne na budući odnos djeteta i roditelja.

Zaključno se može potvrditi da su rezultati i zaključci ovog istraživanja u skladu s ranije provedenim istraživanjima utjecaja roditeljevog izvršavanja kazne zatvora na život djeteta. S obzirom na to da u RH ne postoje slična istraživanja s kojima bi se ovi rezultati mogli usporediti usporedba je napravljena samo s rezultatima inozemnih istraživanja. Navedeno ukazuje da, unatoč prostornim razlikama, postoji određena sličnost u utjecajima i reakcijama djece i obitelji na roditeljevo izvršavanje kazne. Izuzetno je važno naglasiti da nas postojanje sličnosti nikako ne smije odvesti u pogrešan smjer prema generalizaciji, nego je ključno zadržati individualan pristup svakom slučaju. Uzimajući u obzir stručnu opredijeljenost, prikazane teorijske spoznaje i rezultate provedenog istraživanja u nastavku će se posebna pozornost posvetiti njihovoj praktičnoj primjeni. Preporuke koje slijede usmjerene su na povećanje vidljivosti djece čiji su roditelji u zatvoru i zaštitu njihovih prava i interesa.

- Zbog osiguravanja dobrobiti djece zatvorenika važno je zalagati se za **povećanje svijesti javnosti i stručnjaka o utjecajima roditeljevog izvršavanja kazne na različita područja djetetovog života**. Navedeno je moguće ostvariti javnim kampanjama, informativnim materijalima, akcijama obilježavanja dana djece čiji su roditelji u zatvoru i javnim tribinama. Mediji trebaju koristiti svoj utjecaj na javno mnijenje i ukazivati na prava i potrebe djece zatvorenika.
- Na nacionalnoj razini potrebno je uvesti **službene evidencije o roditeljima zatvorenicima** koje bi uključivale podatke o broju djece i kontakte skrbnika. Podatci i kontakti trebali bi biti dostupni educiranim stručnjacima za rad s djecom i obiteljima zatvorenika kako bi im mogli ponuditi pomoć i podršku.
- **Zakonodavstvo i praksa moraju biti u suglasju s odredbama Konvencije o pravima djeteta**. Promjene zakona i pravilnika izravno utječu na rad u praksi čime se podiže kvaliteta postupanja prema djeci i obiteljima zatvorenika. Vladine organizacije i organizacije civilnog sektora trebaju razvijati **suradnički odnos i partnerstvo** međusobnom razmjenom informacija i organiziranjem projekata i usluga za obitelji

zatvorenika. Sustav pravosuđa treba uzeti u razmatranje mijenjanje pravilnika koji određuju uvjete i organizaciju posjeta zatvorenicima. Preporučuje se daljnje ulaganje u infrastrukturu kako bi ona bila primjerenija djeci, pretraga djece u iznimnim situacijama, educirani službenici za dočekivanje djece prilikom posjete, civilna odjeća službenika odjela sigurnosti i zatvorenika prilikom posjeta i veća sloboda fizičkog kontakta roditelja i djeteta.

- Sljedeća preporuka odnosi se na nastavak provođenja **edukativnih programa namijenjenih roditeljima zatvorenicima** za koje postoje dokazi učinkovitosti te kreiranje novih programa usmjerenih na specifične potrebe roditeljske populacije zatvorenika. U svrhu unaprjeđenja kontakata tijekom posjeta zatvorima mogu se razvijati programi/aktivnosti u kojima bi zajednički sudjelovali roditelji i djeca. Potrebno je poticati policijske službenike na obzirno postupanje prilikom uhićenja osumnjičenika ako su prisutna djeca te promicati obavljanje istog bez nazočnosti djeteta. **Djetetu je u svakom trenutku nužno dati istinite informacije o roditelju** na način primjeren njegovom stupnju razvoja. Sudska vlast treba biti obaviještena o obiteljskoj situaciji osuđenika te se ista treba uzeti u obzir prilikom izricanja kazne. Kada god je to svrhovito i opravdano preporučljivo je izricati alternativne sankcije kako bi se spriječila odvojenost djeteta od roditelja.
- Potrebno je osigurati **edukacije za stručnjake** iz različitih resora koji dolaze u doticaj s djecom zatvorenika kako bi bili spremniji pristupiti djeci i pružiti im potrebnu intervenciju. Osim edukacije stručnjaka u praksi, potrebno je **teme** koje se bave djecom zatvorenika **implementirati u studijske programe pomažućih profesija**, posebno socijalne pedagogije, socijalnog rada i psihologije, ali i drugih društvenih i humanističkih usmjerenja od kojih valja izdvojiti rani i predškolski odgoj i učiteljska usmjerenja. Navedeno je važno jer utječe na povećanje znanja stručnjaka o ovoj skupini djece i senzibilizira ih za budući rad s njima.

Ovaj rad dao je tek mali uvid u to što je potrebno djeci zatvorenika zbog čega se naglašava potreba za daljnjim istraživanjima. Iako trenutno istraživanja nisu u potpunosti odgovorila na to pitanje jasno je da u odgovaranju na potrebe djeteta moraju biti uključene različite službe (policija, sustav pravosuđa, sustav socijalne skrbi, sustav obrazovanja, nevladin sektor) kako bi se pružila adekvatna zaštita. Svaki stručnjak koji dolazi u doticaj s djetetom zatvorenika ima primarnu zadaću razjasniti djetetu da ono nije krivo za postupke roditelja i posljedice koje su nastupile. Djeci je važno reći da su voljena i osnažiti ih da prihvate situaciju i uspješno

prevladaju teškoće. **Upućivanjem roditelja na izvršavanje kazne zatvora ne prestaje njegova roditeljska uloga u životu djeteta. Zatvor nije i ne smije biti prepreka ljubavi djeteta prema roditelju ni obrnuto.**

13. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

U nastavku će biti sažeto prikazana ograničenja provedenog istraživanja koja su mogla utjecati na prikupljene podatke i krajnje rezultate.

Ključno ograničenje istraživanja proizlazi iz samog načina provođenja. Kako je ranije istaknuto, podatci su prikupljeni usmenim putem i pisanom komunikacijom. Navedeno je utjecalo na kvalitetu i kvantitetu prikupljenih podataka. Primijećeno je da su sudionice koje su odgovarale pisanim putem na pitanja odgovarale kratko i sažeto dok su odgovori prikupljeni u intervjuu uživo bili opširniji. Na prikupljene informacije također je moglo utjecati neiskustvo istraživačice u provođenju ovakve vrste intervjuja. Sljedeće ograničenje proizlazi iz *uzorkovanja*. Istraživanju su pristupile svega tri osobe zbog čega se može zaključiti da je istraživanje dalo tek mali uvid u bogata i različita iskustava djece čiji su roditelji bili u zatvoru. S obzirom na to da su se sudionici prikupljali metodom snježne grude autorica je došla do saznanja da je nekoliko osoba koje zadovoljavaju kriterije za sudjelovanje u istraživanju odbilo sudjelovati iako su bili upoznati sa svim informacijama vezanim uz etičke aspekte istraživanja. Razlozi za slabiji odaziv od očekivanog su brojni. Stječe se dojam da dio mladih nije bio zainteresiran za razgovor. Moguće je da je dio mladih odustao od sudjelovanja zbog očekivanih neugodnih emocija koje bi proizašle iz sudjelovanja i prisjećanja na težak period života. Također, moguće je da je odabir kvalitativne metodologije utjecao na slabiji odaziv zbog veće izloženosti sudionika u odnosu na primjenu kvantitativne metodologije. U konačnici su u istraživanju sudjelovale samo ženske osobe te su sve imale iskustvo da im je otac bio na izvršavanju kazne zatvora. U budućim istraživanjima preporučuje se uključiti muške sudionike kako bi se dobio uvid u eventualne rodne razlike pri interpretaciji iskustva. Također, potrebno je uključiti sudionike čije su majke bile na izvršavanju kazne jer takvo iskustvo može imati svoje specifičnosti u odnosu na djecu čiji je otac bio u zatvoru. Treba uzeti u obzir da su sve sudionice dobrovoljno sudjelovale u istraživanju. Moguće je samo nagađati jesu li sudionice pristale sudjelovati zbog veće razine integracije iskustva od onih koji su odbili sudjelovati te kakvi bi rezultati proizašli iz sudjelovanja većeg broja osoba koje su vjerojatno heterogenije po pitanju prihvaćanja i prorade iskustva. Naposljetku, važno ograničenje istraživanja proizlazi iz kanala komunikacije kojim su potencijalni sudionici bili pozvani na sudjelovanje u istraživanju. Naime, poziv za sudjelovanje uglavnom je bio usmjeren na kanale komunikacije koje koriste studenti te je privatna socijalna mreža autorice rada većinski studentska populacija. Nedostatak navedenog proizlazi iz činjenice da je iz literature poznato da mladi čiji su roditelji bili na

izdržavanju kazne češće ranije napuštaju školovanje zbog čega postoji velika mogućnost da nisu bili obuhvaćeni u populaciji kojoj je poziv odaslan. Preporuka za buduća istraživanja je razraditi više različitih načina putem kojih će se pristupiti potencijalnim sudionicima. Učinkovito bi bilo stupiti u kontakt s tretmanskim osobljem unutar zatvora i kaznionica te iskoristiti vrijeme posjeta u ustanovama za informiranje potencijalnih sudionika. Navedeno je moguće ostvariti putem informativnih letaka u prostorijama za posjet zatvorenicima.

Unatoč ograničenjima koja su uzeta u obzir prilikom analize i interpretacije rezultata treba istaknuti da je provedeno istraživanje vrijedno jer predstavlja početak istraživanja dječje perspektive roditeljskog izvršavanja kazne u Hrvatskoj (pregledom dostupne literature nisu pronađeni radovi koji se bave perspektivom djece u RH). Predstavljena ograničenja istraživanja trebaju poslužiti za unaprjeđenje planiranja i provođenja budućih istraživanja ove teme. Treba istaknuti da su istraživanja dječje perspektive rijetka stoga je doprinos ovog rada upravo prikaz drugačije perspektive u odnosu na dominantno istraživanu roditeljsku, partnersku i stručnjačku perspektivu. U budućnosti bi bilo zanimljivo osmisliti i provesti veće istraživanje u koje bi bili uključeni roditelj, dijete, partner i stručnjaci kako bi se detaljno iz različitih perspektiva istražio utjecaj iskustva na život djeteta. Također, iako nisu bila predmet ovog rada ne treba zanemariti djecu koja su rođena u zatvoru i dio svojeg djetinjstva provele uz majku u zatvoru. Navedeno je također nedovoljno istraženo stoga je ključno da se ova tema također uključi u buduća znanstvena istraživanja.

Utjecaj roditeljskog izvršavanja kazne zatvora na djecu je nedovoljno istražen zbog čega je potrebno provoditi daljnja sustavna istraživanja kako bi se stekao uvid u dječja iskustva, identificirale njihove potrebe i prepoznale teškoće koje proizlaze iz specifične obiteljske situacije. Buduća znanstvena istraživanja treba usmjeriti na istraživanje utjecaja i posljedica roditeljskog izvršavanja kazne zatvora na dijete, funkcionalnih načina prevladavanja postojećih rizika i otpornosti djece čiji su roditelji u zatvoru te implikacijama istoga na njihov život u odrasloj dobi. Sve navedeno mora biti pokretač i temelj za kreiranje preventivnih aktivnosti i kasnijih intervencija usmjerenih na pružanje pomoći i podrške djeci zatvorenika.

LITERATURA

1. Andersen, L. H. (2016). How children's educational outcomes and criminality vary by duration and frequency of paternal incarceration. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 665(1), 149–170. doi: <https://doi.org/10.1177/0002716216632782>.
2. Anderson, C. (2010). Presenting and Evaluating Qualitative Research: *American Journal of Pharmaceutical Education September*, 74 (8), 1-7. doi: 10.5688/aj7408141
3. Arditti, J. A., Smock, S. A. i Parkman, T. S. (2005). "It's been hard to be a father": A qualitative exploration of incarcerated fatherhood. *Fathering: A Journal of Theory, Research and Practice about Men as Fathers*, 3(3), 267–288. doi: <https://doi.org/10.3149/fth.0303.267>
4. Ayre, L., Philbrick, K. i Lynn, H. (2014). *Children of Imprisoned Parents: European perspectives on Good practice*. Paris: Eurochips. Preuzeto s <https://childrenofprisoners.eu/wp-content/uploads/2019/02/Children-of-Imprisoned-Parents-European-Perspectives-on-Good-Practice.pdf> (17.11.2021.)
5. Ayre, M. (2021). Zaštita dostojanstva i prava djeteta čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?* (12-14). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
6. Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006). Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 685-743.
7. Bales, W. D. i Mears, D. P. (2008). Inmate Social Ties and the Transition to Society. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45(3), 287–321. doi:10.1177/0022427808317574 .
8. Barry, E. i Saunders V. (2013). Research to Practice Series. Institute of Child Protection Studies. Preuzeto s: https://www.acu.edu.au/-/media/feature/pagecontent/richtext/about-acu/institutes-academies-and-centres/icps/_docs/practice_series_4_dec2013_childrenofprisoners.pdf?la=enihash=4116F2309FEF4C89DDFF153E102FD7F7 (12.12.2021.)
9. Bašić, M. (2014). *Majka u zatvoru: Osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: RODA. Preuzeto s https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/mame/studentski_radovi/MAM_E_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (26.10.2021.)

10. Beck, E. i Jones, S. J. (2007). Children of the condemned: Grieving the loss of a father to death row. *Omega: Journal of Death and Dying*, 56(2), 191–215. doi: <https://doi.org/10.2190/OM.56.2.d>.
11. Boko, A. (2021). Zaštita privatnosti djece u hrvatskim medijima: propisi i praksa. *Mali Levijatan*, 8(1), 161-174.
12. Boswell, G. i Wedge, P. (2002). *Imprisoned Fathers and Their Children*. London: Jessica Kingsley Publishers. Preuzeto s [https://books.google.hr/books?id=gEApDgAAQBAJ&lpg=PA3&ots=0ID6llomrQ&dq=11.%09Boswell%2C%20G.%20i%20Wedge%2C%20P.%20\(2002\).%20Imprisoned%20Fathers%20and%20Their%20Children.%20Jessica%20Kingsley%2C%20London&lr&hl=hr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hr/books?id=gEApDgAAQBAJ&lpg=PA3&ots=0ID6llomrQ&dq=11.%09Boswell%2C%20G.%20i%20Wedge%2C%20P.%20(2002).%20Imprisoned%20Fathers%20and%20Their%20Children.%20Jessica%20Kingsley%2C%20London&lr&hl=hr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false) (17.11.2021.)
13. Brkić, L. (2013). Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. *Socijalna politika i socijalni rad*, 1(1), 8-37.
14. Chui, W. H. (2016). Voices of the incarcerated father: Struggling to live up to fatherhood. *Criminology & Criminal Justice*, 16(1), 60–79.
15. COPE (2015). *Djeca čiji su roditelji u zatvoru – Europska stajališta o dobroj praksi* (prvo hrvatsko izdanje). Pariz: Pravobranitelj za djecu RH i Children of Prisoners Europe. Preuzeto s <https://dijete.hr/hr/download/djeca-ciji-su-roditelji-u-zatvoru-europska-stajalista-o-dobroj-praksi/> (17.11.2021.)
16. COPE (2022). Children of prisoners Europe, <<https://childrenofprisoners.eu/>>. Pristupljeno (5.7.2022.)
17. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006.). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
18. Dargis, M. i Mitchell-Somoza, A. (2021). Challenges associated with parenting while incarcerated: A review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(18), 9927. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18189927>
19. De Claire, K. i Dixon, L. (2017). The Effects of Prison Visits From Family Members on Prisoners' Well-Being, Prison Rule Breaking, and Recidivism: A Review of Research Since 1991. *Trauma, violence & abuse*, 18(2), 185–199. doi: <https://doi.org/10.1177/1524838015603209>
20. Delale, E. A. (2015). Kako je subjektivni doživljaj roditeljstva povezan s ponašanjem roditelja i najboljim interesom djeteta?. U: I. Milas Klarić i E. Radmilo (ur.), *Zaštita najboljeg interesa djeteta: Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije i Tematskog*

- sastanka Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe*: (str. 48-61). Zagreb, Pravobranitelj za djecu Republike Hrvatske.
21. diZerega, M. (2010). *Engaging offenders' families in reentry: Coaching packet*. Washington: Center for Effective Public Policy. Preuzeto s <http://www.socialworx.org/wp-content/uploads/2020/02/07-Engaging-Offenders-Families-in-Reentry.pdf> (5.7.2022.)
 22. Dodig, D. i Ricijaš, N. (2011). Profesionalne kompetencije socijalnih pedagoga. U Z. Poldrugač, D. Bouillet i N. Ricijaš (ur.), *Socijalna pedagogija, znanost, profesija i praksa u Hrvatskoj*. Zagreb: Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet.
 23. Epstein, R. (2012). *Mothers in prison: The sentencing of mothers and the rights of the child*. Coventry Law Journal. Preuzeto s www.makejusticework.org.uk/wp-content/uploads/Mothers-in-Prison-by-Rona-Epstein.pdf (6.11.2021.)
 24. Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *Međunarodni ugovori*, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10. Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/364/%28Europska%29-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda> (21.7.2022)
 25. Europska zatvorska pravila iz 2006. Preuzeto s <http://kpzzt.gov.ba/wp-content/uploads/2016/07/PREUZIMANJE-1.pdf> (21.7.2022)
 26. Franjić-Nadž, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva, S. i Bračulj, A. (2015). *Kontakt djece s majkama zatvorenicama: Analiza posjeta djece majkama zatvorenicama*. Zagreb: RODA. Preuzeto s https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/mame/MAME_Kontakt_djece_s_majkama_zatvorenicama.pdf (4.11.2021)
 27. Gabelica Šupljika, M. (2009). Odrastanje djeteta čiji je roditelj u zatvoru – psihologijski pogled i europska iskustva. U: M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru: Zbornik priopćenja sa stručne rasprave*. (str. 11-32). Zagreb, Pravobranitelj za djecu.
 28. Gabelica Šupljika, M. (2021). Pravobranitelj za djecu u zaštiti prava djece čiji su roditelji lišeni slobode. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?* (str. 15-21). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
 29. Garcia Coll, C., Surrey, J.L., Buccio-Notaro, P. i Molla, B. (1998). Incarcerated mothers: U C. Garcia Coll, J. L. Surrey, K. Weingarten (ur.), *Mothering against the odds: Diverse voices of contemporary mothers* (255-274). New York: The Guilford Press.

30. Geller, A., Garfinkel, I., i Western, B. (2011). Paternal incarceration and support for children in fragile families. *Demography*, 48,25–47. doi: <https://doi.org/10.1007/s13524-010-0009-9>
31. Getoš Kalac, A., Bezić, R. i Šprem, P. (2021). „RUŽNO PAČE“ HRVATSKOGA KAZNENOG PRAVOSUĐA – ZATVORSKI SUSTAV U SVJETLU DOMAĆIH I EUROPSKIH TRENDOVA. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, XII (1.), 83-112. doi: <https://doi.org/10.32984/gapzh.12.1.5>
32. Green, J., Willis, K., Hughes, E., Small, R., Welch, N., Gibbs, L. i Daly, J. (2007). Generating best evidence from qualitative research: the role of data analysis. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 31, 545–550.
33. Hairston, C. F. (2002). Prisoners and families: Parenting issues during incarceration. *From Prison to Home: The Effects of Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities Conference*, 30-31. Preuzeto s https://www.researchgate.net/publication/247253566_Prisoners_and_Families_Parenting_Issues_During_Incarceration (26.6.2022.)
34. Haverkate, D. L. i Wright, K. A. (2020). The differential effects of prison contact on parent-child relationship quality and child behavioral changes. *Policy, Practice & Research*, 5, 222-244. doi: <https://doi.org/10.1080/23774657.2018.1485529>
35. Ivković, Đ. i Tomić Latinac, M. (2021). Podrška djeci čiji su roditelji u zatvoru, suradnja UNICEF-a, Ministarstva pravosuđa i udruge Roda. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?*. (109-113). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
36. Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu 2021. Zagreb: Pravobranitelj za djecu. Preuzeto s <http://dijete.hr/docs/IZVJESCE%20O%20RADU%20PRAVOBRANITELJICE%20ZA%20DJECU%202021.pdf> (19.6.2022.)
37. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2020. godinu. Preuzeto s <https://www.sabor.hr/hr/izvjesce-o-stanju-i-radu-kaznionica-zatvora-i-odgojnih-zavoda-za-2020-podnositeljica-vlada> (29.11.2021.)
38. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2019. godinu. Preuzeto s https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2020-10-01/102313/IZVJ_KAZNIONICE_2019.pdf (4.7.2022.)

39. Jačmenica Pušenjak, D. i Karakan, A. (2015). Djeca u sjeni: Od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora (Diplomski rad). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
40. Jelavić, M. (2009a). Obiteljskoppravna i socijalna zaštita djeteta čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru: Zbornik priopćenja sa stručne rasprave*. (str. 47-57). Zagreb, Pravobranitelj za djecu.
41. Jelavić, M. (2009b). Djeca u medijima: Kako im osigurati zaštitu privatnosti? Iskustva Ureda pravobraniteljice za djecu. U M. Flego (ur.), *Zaštita privatnosti djece u medijima: Zbornik priopćenja s tribine*. (str. 7-19). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
42. Johnson, E. I. i Easterling, B. (2012). Understanding unique effects of parental incarceration on children: Challenges, progress, and recommendations. *Journal of Marriage and Family*, 74(2), 342–356.
43. Jones, A., Gallagher, B., Manby, M., Robertson, O., Schutzwahl, M., Berman, A., Hirschfield, A., Ayre, L., Urban, Sharratt, K. i Christmann, K. (2013). *Children of Prisoners: Interventions and mitigations to strengthen mental health*. Huddersfield: University of Huddersfield. Preuzeto s <http://eprints.hud.ac.uk/18019/>(17.11.2021.)
44. Kanižaj, I. (2009). Medijsko stigmatiziranje djece. U M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru: Zbornik priopćenja sa stručne rasprave*. (str. 82-88). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
45. Kazneni zakon, *Narodne novine*, br. NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21.
46. KIDS VIP (2005). *Children Visiting Prisons, Sharing Good Practice*. London: KIDS VIP, HM Prison service, National Offender Management Service. Preuzeto s https://greatermanchesterscb.proceduresonline.com/pdfs/ch_visit_prisons_guide.pdf (25.5.2022)
47. Konvencija o pravima djeteta. Preuzeto s <https://www.unicef.org/croatia/konvencija-o-pravima-djeteta> (19.6.2022.)
48. Lewis, S., Bates, S. & Murray, J. (2008). *Children of prisoners: Maintaining family ties*. Social Care Institute for Excellence. Preuzeto s <http://www.scie.org.uk/publications/guides/guide22/files/guide22.pdf> (28.6.2022.)
49. Luther, K. (2015). Examining social support among adult children of incarcerated parents. *Family Relations*, 64(4), 505–518. doi: <https://doi.org/10.1111/fare.12134>.
50. Majdak, M. (2018). Zaboravljena djeca – poteškoće vezane uz zaštitu prava djece čiji su roditelji u zatvoru. *Revija za socijalnu politiku*, 25(1), 67-84.

51. Maloić, S. (2020). Učinci zatvaranja člana obitelji na obitelj: važnost rada s obitelji zatvorenika. *Kriminologija i socijalna integracija*, 28 (2), 257-276. doi: <https://doi.org/10.31299/ksi.28.2.5>
52. Maršić, M. (2021). Najbolji interes djeteta u sudskom postupanju. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?* (str. 39-45). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
53. Maurović, I. (2015). Otpornost adolescenata u dječjim domovima (Doktorska disertacija). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
54. Mikšaj- Todorović, L.J. i Buđanovac, A. (1999). Socijalnopedagoški programi- uvjet za komunikaciju između struke i javnosti. *Kriminologija i socijalna integracija*. 7(1), 57- 64.
55. Mikulić, U. M. (2020). Škola, učenik i roditelj na izdržavanju zatvorske kazne(Diplomski rad). Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
56. Murray, J. i Farrington, D. P. (2008). The Effects of Parental Imprisonment on Children. *Crime and Justice*, 37(1), 133–206. doi:10.1086/520070
57. Nesmith, A. i Ruhland, E. (2008). Children of incarcerated parents: Challenges and resiliency in their own words. *Children and Youth Services Review*, 30(10), 1119–1130. doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2008.02.006>
58. Nesmith, A. i Ruhland, E. (2011). Caregivers of children with incarcerated parents. *The Open Family Studies Journal*, 4(2), 105–116. doi: 10.2174/1874922401104010105
59. Nichols, E. B., Loper, A. B. i Meyer, J. P. (2016). Promoting educational resiliency in youth with incarcerated parents: The impact of parental incarceration, school characteristics, and connectedness on school outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(6), 1090–1109. doi: <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0337-6>
60. Novosel, T. (2014). *Zaštita prava zatvorenika – roditelja u pravnom poretku Republike Hrvatske*. Zagreb: Udruga Roda. Preuzeto s https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/mame/studentski_radovi/MAM_E_TajanaNovosel-Zastita_prava_zatvorenika-roditelja_u_pravnom_poretku_RH.pdf (17.11.2021)
61. Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. 103/2015.
62. Opća deklaracija o ljudskim pravima. Opća skupština Ujedinjenih naroda, Rezolucija 217 A (III). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html (21.7.2022)
63. Pavlinić, S. (2018). Iskustva roditeljstva prilikom izdržavanja zatvorske kazne (Diplomski rad). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

64. Phillips, S. D. i Gates, T. (2011). A conceptual framework for understanding the stigmatization of children of incarcerated parents. *Journal of Child and Family Studies*, 20(3), 286–294. doi: <https://doi.org/10.1007/s10826-010-9391-6>
65. Pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicama i ne zatvorske mjere za počiniteljice kaznenog djela. Preuzeto s <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-treatment-women-prisoners-and-non-custodial> (21.7.2022)
66. Pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicama i ne zatvorske mjere za počiniteljice kaznenog djela (2010). General Assembly, United Nations. A/C.3/65/L.5. Preuzeto s <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/BangkokRules.pdf> (17.7.2022.)
67. Pravilnik o pogodnostima zatvorenika Republike Hrvatske. *Narodne novine*, br. 66/2010, 126/2013.
68. Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014). Izvješće o radu za 2013. godinu. Preuzeto s <https://sabor.hr/hr/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-ravnopravnost-spolova-za-2013-godinu> (17.7.2022.)
69. Preporuke Vijeća Europe o djeci roditelja zatvorenika CM/Rec(2018)5. Preuzeto s <https://dijete.hr/hr/dokumenti/> (20.6.2022.)
70. Pribela-Hodap, S. i Gabelica Šupljika, M. (2016). *Pregled najboljih europskih praksi i motivirajućih programa s ciljem uspostavljanja i održavanja odnosa zatvorenik/roditelj-dijete i podrške djeci čiji su roditelji u zatvorima u zatvorskim sustavima europskih zemalja, primjenjivima u Hrvatskoj: Naručena stručna analiza za udrugu Roditelji u akciji – RODA za potrebe projekta MA#ME – Osnaživanje zatvorenica za roditeljsku ulogu i uključivanje na tržište rada*. Zagreb: RODA. Preuzeto s <https://www.roda.hr/udruga/projekti/mame/europske-prakse-i-programi-usmjereni-roditeljima-zatvorenicama.html> (26.10.2021)
71. Profaca, B. (2021). Psihološka podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?* (str. 25-30). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
72. Raikes, B. (2013). The Role of Schools in Assisting Children and Young People with a Parent in Prison – findings from the COPING Project. *Identities and Citizenship Education: Controversy, crisis and challenges. Selected papers from the fifteenth Conference of the Children's Identity and Citizenship in Europe Academic Network*. (str. 377-384). London: CiCe. Preuzeto s

- http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/21791/1/https___metranet.londonmet.ac.uk_fms_MRSite_Research_cice_pubs_2013_2013_377.pdf (25.6.2022.)
73. Rešetar, B. (2011). *Pravna zaštita prava na susrete i druženje*. Osijek: Pravni fakultet.
74. RODA (2022). Roditelji u akciji-RODA, <<https://www.roda.hr>>. Pristupljeno (10.12.2021.)
75. Roditelji u akciji – RODA (2020). *Neprekinute veze, povezujuće roditeljstvo iza rešetaka*. Zagreb: Udruga RODA. Preuzeto s https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/mame/povezujuce_roditeljstvo_i_za_resetaka.pdf (2.11.2021.)
76. Romstein, K. (2020). Izvještaj o provedenom istraživanju „Stavovi odgojitelja, učitelja, nastavnika i stručnih suradnika prema djeci (bivših) zatvorenika i njihovim potrebama. Preuzeto s https://www.researchgate.net/profile/Ksenija_Romstein/project/UP0421050006-UKLJUCENE-ZAJEDNICE/attachment/5fe7928fe35e2b000100f21d/AS:973080402870272@1609011855603/download/IZVJE%C5%A0TAJ+DJECA+ZATVORENIKA%2C+Romstein.pdf?context=ProjectUpdatesLog (13.6.2022.)
77. Romstein, K. (2022). Osobitosti stavova pedagoških profesionalaca prema djeci (bivših) zatvorenika. *Metodički ogledi*, 29 (1), str. 47–66.
78. Romstein, K. i Romstein, P. (2021). Podrška odgojno-obrazovnih ustanova i sportskih klubova djeci čiji su roditelji u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?* (str. 54-58). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
79. Sack, W. H., Seidler, J. i Thomas, S. (1976). The children of imprisoned parents: a psychosocial exploration. *The American journal of orthopsychiatry*, 46(4), 618–628. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1976.tb00960.x>
80. Saldana, J. (2009): *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Sage Publications, London.
81. Saunders, V. (2018). What does your dad do for a living? Children of prisoners and their experiences of stigma. *Children and Youth Services Review*, 90, 21–27. doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.05.012>
82. Saunders, V. i McArthur, M. (2013). *Children of Prisoners: Exploring the needs of children and young people who have a parent incarcerated in the ACT*. Sydney: SHINE for Kids.

83. Shlafer, R. J. i Poehlmann, J. (2010). Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration. *Attachment & Human Development*, 12(4), 395–415. doi: 10.1080/14616730903417052
84. Shlafer, R. J., Poehlmann, J., Coffino, B. i Hanneman, A. (2009). Mentoring children with incarcerated parents: Implications for research, practice, and policy. *Family Relations*, 58(5), 507–519. doi: 10.1111/j.1741-3729.2009.00571.x
85. Sitren, A. H., Smith, H. P., Andersen, T. S. i Bookstaver, M. R. (2020). Jail visitation: An assessment of alternative modalities. *Criminal Justice Policy Review*. Advance online publication. doi: <https://doi.org/10.1177/0887403420921221>
86. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicima. E/CN.15/2015/L.6/Rev.1.
Preuzeto s <https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/Standardna-minimalna-pravila-Ujedinjenih-naroda-za-postupanje-sa-zatvorenicima-Mandela-rules.pdf>
87. Sučić, I., Knežević, M. i Matijaš, M. (2016). *Majke u zatvoru – između propisanih i ostvarenih prava*. Zagreb: Udruga Roda. Preuzeto s <https://bib.irb.hr/datoteka/855633.MAME.pdf> (6.11.2021.)
88. Svilar Blažinić, D. (2013). Odgovorno roditeljstvo, prikaz programa. Preuzeto s <http://www.mprh.hr/okrugli-stol-zatvorenik-kaoroditelj-psiholoska-pe> (30.6.2022)
89. Šimić, Z., Baranček, S., Franjić-Nadž, B. (2014). Prikaz rezultata provedbe programa Zatvorenik kao roditelj. Preuzeto s <https://mpu.gov.hr/vijesti/odrzan-2-simpozij-penoloske-psihologije/7712> (30.6.2022.)
90. Širanović, A. (2011). Prava djeteta između zaštite odraslih i djetetovog vlastitog mišljenja i djelovanja. *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 311-319. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/116662>
91. Travis, J. (2005). Families and children of offenders who return home. *Federal Probation*, 69(1), 31-42.
92. Udruga za kreativni socijalni rad (2022). Preuzeto s <https://www.uksr.hr/>.
Pristupljeno (7.7.2022.)
93. Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, br. NN 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
94. Vijeće Europe (2021). SPACE I godišnja izvješća. Preuzeto s: <https://wp.unil.ch/space/space-i/annual-reports/> (19.7.2022).

95. Vrtarić, B. (2017). Pravo djece na ostvarivanje kontakta s roditeljem koji je na izdržavanju kazne zatvora: perspektiva stručnjaka (Diplomski rad). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
96. Vukota, Lj. (2009). Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora – Prorok. U: M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru: Zbornik priopćenja sa stručne rasprave*. (str. 70-82). Zagreb, Pravobranitelj za djecu.
97. Younis, L. i Pačelat, J. (2021). Rad organizacije „Status M“ s očevima u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?*. (109-113). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
98. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. *Narodne novine*, br.14/21.
99. Zakon o kaznenom postupku, *Narodne novine*, br. NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 80/22.
100. Zakon o medijima. *Narodne novine*, br. 59/04, 84/11, 81/13.
101. Zakon o socijalno pedagoškoj djelatnosti. *Narodne novine*, br. NN 98/19, 18/22.
102. Zakon o socijalnoj skrbi, *Narodne novine*, br. NN 18/22, 46/22.
103. Zakon o sudovima za mladež, *Narodne novine*, br. NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19.
104. Zanze, I. (2021). Programi Udruge Roditelji u akciji - Roda. U: M. Gabelica Šupljika i M. Flego (ur.), *S obje strane rešetke: Što dugujemo djeci čiji su roditelji u zatvoru?*. (105-109). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

POPIS TABLICA

Tablica 1. Podatci o broju zatvorenika i djece odvojene od roditelja zbog roditeljevog izdržavanja kazne zatvora u nekim europskim zemljama	10
Tablica 2. Prikaz rezultata istraživanja.....	50

PRILOZI

Prilog 1. Pitanja za intervju uživo

1. Molim Vas da se predstavite, kažete svoje ime, koliko imate godina, jeste li zaposleni/školujete li se?
1. S kim trenutno živite? Tko sada čini vašu obitelj?
2. Prisjetite se svog odrastanja, vremena kad ste bili mali (išli u vrtić/ školu). Gdje ste tada živjeli? S kim ste živjeli?
3. Tko je tada činio vašu obitelj (koga ste vi smatrali svojom obitelji)? Pojasnite svoj odgovor.
4. U kojem je trenutku vašeg odrastanja (koliko ste imali godina, u koji ste razred išli) vaš otac/ majka bio na izdržavanju kazne zatvora?
5. Prisjetite se samog odlaska roditelja na izdržavanje kazne zatvora. Možete li opisati kako je to izgledalo, kako/od koga ste saznali, što su vam rekli kamo idu, kad će se vratiti?
6. Koliko je ukupno trajalo odsustvo roditelja iz obitelji zbog izdržavanja kazne?
7. Zna li zbog kojeg kaznenog djela je roditelju izrečena kazna zatvora?
8. Kako je izgledao život u vašoj obitelji u vrijeme kad je roditelj bio na izdržavanju kazne zatvora?
9. Kako je odlazak roditelja na izdržavanja kazne zatvora utjecao na Vas osobno u smislu emocija, ponašanja, odnosa s vršnjacima, školovanja?
10. Je li bilo nekih deprivacija u vašem djetinjstvu povezanih uz boravak roditelja u zatvoru (npr. financijskih, emocionalnih, socijalnih)?
11. Jeste li bili u kakvom kontaktu s roditeljem za vrijeme njegova boravka u zatvoru?
12. Imate li prijedlog kako poboljšati ostvarivanje kontakta između roditelja i djeteta?
13. Jesu li vam bili dostupni neki izvori podrške za vrijeme roditeljevog boravka u zatvoru?
14. Kako biste opisali svoj trenutni odnos s tim roditeljem?
15. Smatrate li da je roditeljevo izdržavanje kazne utjecalo na vaš razvoj?
16. Kako je to iskustvo utjecalo na način na koji sada živite svoj život kao odrasla osoba?
17. Što mislite da je važno za djecu i roditelje koji su sada u takvoj situaciji? Kakvu vrstu pomoći i podrške trebaju ovakve obitelji, posebno djeca?
18. Postoji li još nešto vezano uz ovu temu što Vas nisam pitala, a željeli biste podijeliti?

Prilog 2. Pitanja za intervju (pismeno)

1. Molim Vas da se predstavite, napišete svoje ime, koliko imate godina, jeste li zaposleni/školujete li se?
2. Prisjetite se svog odrastanja, vremena kad ste bili mali (išli u vrtić/ školu). Koga ste Vi smatrali svojom obitelji)?
3. U kojem trenutku vašeg odrastanja je vaš otac/ majka bio/bila na izdržavanju kazne zatvora?
4. Prisjetite se samog odlaska roditelja na izdržavanje kazne zatvora. Opišite kako je to izgledalo, kako/od koga ste saznali, što su vam rekli kamo idu, kad će se vratiti? Pamтите li kako ste se tada osjećali?
5. Kako je izgledao život u vašoj obitelji u vrijeme kad je roditelj bio na izdržavanju kazne zatvora?
6. Kako je odlazak roditelja na izdržavanje kazne zatvora utjecao na Vas?
7. Je li bilo nekih deprivacija u Vašem djetinjstvu povezanih uz boravak roditelja u zatvoru? (npr. financijskih, emocionalnih, socijalnih)?
8. U kakvom ste odnosu bili s roditeljem za vrijeme njegovog boravka u zatvoru?
9. Tko ili što vam je pomogao u tom periodu da se lakše nosite s nastalom situacijom?
10. Je li to iskustvo utjecalo na način na koji sada živite svoj život kao odrasla osoba? Na koji način?
11. Što mislite da je važno za djecu i roditelje koji su sada u takvoj situaciji? Kakvu vrstu pomoći i podrške trebaju ovakve obitelji, posebno djeca?
12. Postoji li još nešto vezano uz ovu temu što Vas nisam pitala, a željeli biste podijeliti?